

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO

LIBRI OCTO.

CAESAR
DE BELLIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO
GALLICO
LIBER OCTAVUS

294 £3

C. JULII
CAESARIS

ET

A. HIRTII

DE

REBUS A CAESARE GESTIS
COMMENTARII.

CUM FRAGMENTIS.

ACCESSERUNT
INDICES LOCORUM RERUMQUE ET VERBORUM.

OMNIA, EX RECENSIONE SAMUELIS CLARKE,
FIDELITER EXPRESSA.

GLASGUAE:

IN AEDIBUS ACADEMICIS

EXCUDERANT ROBERTUS ET ANDREAS FOULIS ACADEMIAE TYPOGRAPHI
MDCCL.

C A E S A R I S
C J U L I I

E T
A . H I R T I I
D E

R E B U S A C A E S A R I E G E S T I S
C O M M E N T A R I I

C U M T R A C T A M E N T I S

I N D I C E S L O C O R U M R E R U M
O M N I A E X R E G E N S I O N E J . H U E L L I S C L A S S E
F I D E L I T E R E X E M P L A

G L A S G O W
I N A E D I B U S A C A D E M I C I S

R E C T O R I A T U S A C A D E M I E
M D C C L

C A I I J U L I I
C A E S A R I S
C O M M E N T A R I O R U M
D E
B E L L O G A L L I C O
L I B E R P R I M U S.

GALLIA est omnis divisa in partes tres: quarum unam incolunt Belgae; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum linguâ Celtae, nostrâ Galli, appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. horum omnium fortissimi sunt Belgae: propterea quod à cultu atque humanitate Provinciae longissime absunt; minimeque ad eos mercatores saepe comeant, atque ea, quae ad effaeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt; quòd fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam a Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis

Rheni: spectant in Septentriones, et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet: spectat inter occasum Solis et Septentriones. Apud Helvetios longè nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. is, M. Messala et M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura Helvetii continentur; unà ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; alterà ex parte, monte Jurà altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertià, lacu Lemano, et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat, ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de causa homines, bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur; qui in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quàm maximum numerum coëmere; sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad civitates suscepit. in eo itinere persuadet Cassico Catamantaledis filio, Sequano; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. Q. R. amicus appellatus erat; ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat. itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Di-

vitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. 'perfacile factu esse' illis probat, 'conata perficere; propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset. non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent. se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum,' confirmat. hac oratione adducti, inter se fidem et iusjurandum dant; et, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliae sese potiri posse sperant. ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta causae dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt; oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt; frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. persuadent Rauracis, et Tulingis, et Latobrigis finitimis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, unà cum iis profiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant, Norciamque oppugnant, re-

ceptos ad se socios sibi adfiscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; isque nonnullis locis vado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. omnibus rebus ad profectiorem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat, a. d. v. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Coss. Caesari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari; maturat ab urbe proficisci; et, quam maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit; et ad Genevam pervenit. provinciae toti quam maximum militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; cujus legationis Numeius et Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, 'sibi esse in animo, sine ullo maleficio, iter per Provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat.' Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat. neque homines inimico animo, data facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat. tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos impera-

verat, convenirent; legatis respondit, 'diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. idus Apr. reverterentur.' interea ea legione quam secum habebat, militibusque qui ex Provincia convenerant, a lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem et novem, murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. eo opere perfecto, praesidia disponit, castella communit; quo facilius, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit; et legati ad eum reverterunt; negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare: et, si vim facere conentur, prohibitorium ostendit. Helvetii, ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis; alii vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt. relinquebatur una per Sequanos via; qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. iis quum sua sponte persuadere, non possent; legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat; et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; et quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. itaque rem suscipit; et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant. Caesari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus ab sunt; quae civitas est in Provincia. id si fieret, intelligebat magno cum Pro-

vinciae periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. ob eas causas et munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones conscribit; et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit: ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his proeliis pulsus; ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit: hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Helvetii jam per angustias, et fines Sequanorum, suas copias transduxerant; et in Aeduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, quum se suaque ab his defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt, rogatum auxilium: 'ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut, paene in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.' eodem tempore, quo Aedui, Ambarri quoque, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiores faciunt, 'se se, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere.' item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesve habebant, fugam se ad Caesarem recipiunt; et demonstrant, 'sibi, praeter agri solum, nihil esse reliqui.' quibus rebus adductus Caesar non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit: id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant, ubi per

exploratores Caesar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit quae nondum flumen transierat. eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam partem concidit; reliqui sese fugae mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoriâ L. Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat. ita, siue casu, siue consilio Deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps poenas persolvit. qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est; quod ejus socii L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant. Hoc proelio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus xx aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent; legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Caesare agit: ' si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Caesar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani, et pristinae virtutis Helvetiorum. quod improvisum unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suae magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. quare,

ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. et interne-
cione exercitûs nomen caperet, ac memoriam proderet.' His Caesar
ita respondit: 'eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Hel-
vetii commemorassent, memoriâ teneret; atque eò gravius ferre, quod minus
merito pop. Rom. accidissent. qui si alicujus injuriae sibi conscius fuisset,
non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quod neque commissum a se in-
telligeret, quare timeret; neque sine causa timendum putaret. quod si ve-
teris contumeliae oblivisci vellet: num etiam recentium injuriarum, quod,
eo invito, iter per Provinciam per vim tentassent, quod Aeduos, quod
Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posse? quod
sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse
inurias admirarentur; eodem pertinere. consuêsse enim Deos immorta-
les, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro sce-
lere eorum ulcisci velint, his secundiore interdum res et diuturniorem im-
punitatem concedere. quum ea ita sint: tamen, si obsides ab iis sibi dentur,
uti ea, quae polliceantur, facturos intelligat; et si Aeduis de injuriis, quas
ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant; sese cum
iis pacem esse facturum.' Divico respondit: 'ita Helvetios a majoribus suis
institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueverint: ejus rei pop.
Rom. esse testem.' hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco
movent. idem facit Caesar; equitatumque omnem, ad numerum quatuor mil-
lium, quem ex omni Provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat,
praemittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui, cupidius no-
vissimum agmen infecuti, alieno loco, cum equitatu Helvetiorum proelium
committunt; et pauci de nostris cadunt. quo proelio sublatis Helvetiis, quod
quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius

subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine proelio nostros laceessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat; ac satis habebat in praesentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti, inter novissimum hostium agmen et nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset. Interim quotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora (quod Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est) non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant; a quibus discedere nolebat. diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, adesse dicere. ubi se diutius duci intellexit; et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, et Lisco, qui summo magistratui praeerat (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, et vitae necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat; quod, ' quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; praesertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravior, quod sit destitutus,' queritur. Tum demum Liscus, oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: ' esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui privati plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod praestare dicant, si jam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua

Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. ab iisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus enunciaris: hos a se coerceri non posse. quin etiam, quod necessario rem Caesari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.' Caesar hac oratione Liscii, Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quod pluribus praesentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscium retinet. quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat: dicit liberius, atque audacius. eadem secretò ab aliis quaerit; reperit esse vera: 'ipsum esse Dumnorigem summam audaciam, magnam apud plebem propter liberalitatem gratiam, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquaque omnia Aeduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quod, illo licente, contra liceri audeat nemo. his rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, et circum se habere. neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse: atque hujus potentiae causa matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre, et propinquas suas, nuptum in alias civitates collocasse: favere et cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Caesarem, et Romanos; quod eorum adventu potentia ejus diminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire: imperio populi Rom. non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare.' reperiēbat etiam Caesar inquirendo; quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium ejus fugae a Dumnorige atque ejus equitibus factum esse; (nam equitatu), quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorix

praecerat;) eorumque fuga reliquam esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspensiones, certissimae res accederent; quòd per fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quòd obsides inter eos dandos curasset; quòd ea omnia non modo injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset; quòd a magistratu Aeduorum accusaretur: satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. his omnibus unum repugnabat, quòd Divitiaci status summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus supplicio Divitiaci animus offenderet, verebatur. itaque prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta; et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit. petit atque hortatur, ut, si ejus offensione animi, vel ipse de eo, causâ cognitâ, statuât; vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis eum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ' ne quid gravius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera: ' nec quenquam ex eo plus, quàm se, doloris capere; propterea quòd, (quum ' ipse gratiâ plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter ' adolescentiam posset,) per se crevisset: quibus opibus ac nervis, non solum ' ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur: sese tamen ' et amore fraterno, et exultatione vulgi commoveri. quòd si quid ei a Caesare ' gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; quae ex re futurum, uti ' totius Galliae animi à se averterentur.' haec, quum pluribus verbis flens a

Caesare peteret, Caesar ejus dexteram prehendit: consolatus, rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et Reipubl. injuriam, et suum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fratrem adhibet: quae in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intelligat, quae civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet. praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi custodes ponit; ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem confedissee, milia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilem esse. de tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro Praetore cum duabus legionibus, et iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante se mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullae, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur. Prima luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset; Confidius, equo admissso, ad eum accurrit: dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se ex Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato, nostros exspectabat, proelioque abstinebat. multo denique die per exploratores cognovit Caesar, et montem a suis teneri, et hostes castra mo-

uisse; et Confidium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. eo die, quo consuërat intervallo, hostes sequitur; et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie ejus diei; quod omnino biduum supererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII aberat; rei frumentariae prospiciendum existimavit: et iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L. Aemilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, proelium non commississent; sive quod re frumentaria intercludi posse confiderent; commutato consilio, atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac laceßere coeperunt. postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum; ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus compleret. interea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. ipsi, confertissima acie rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Caesar, primum suo, deinde omnium, è conspectu remotis equis, ut, aequato periculo, spem fugae tolleret; cohortatus suos, proelium commisit. milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disjecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et col-

ligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut, diu iactato brachio, praecoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. tandem, vulneribus defefsi, et pedem referre, et, quod mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere coeperunt. capto monte, et succedentibus nostris; Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen hostium claudebant, et novissima praefidia erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et procliui redintegrare coeperunt. Romani conversa signa tripartito intulerunt: prima ad secunda acies, ut visis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet. ita, ancipiti proelio, diu atque acriter pugnatum est. diutina quum nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. nam hoc toto proelio, quum ab hora septima ad vespemam pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quod pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela coniciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potius sunt. ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. ex eo proelio, circiter millia hominum cxxx superfuere: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die iv pervenerunt; quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri tridnum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingones litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi coepit.

Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditioe ad eum miserunt. qui quum eum in itinere convenissent; seque ad pedes projecissent; suppliciterque locuti, flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum expectare jussisset; paruerunt. eò postquam Caesar pervenit; obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, et conferuntur: nocte intermissa, circiter hominum millia vii ejus pagi, qui Urbigenus appellatur; siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; siue spe salutis inducti, quòd, in tanta multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent; prima nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt. quod ubi Caesar rescivit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos, in hostium numero habuit. reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditiorem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; et quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipsos, oppida vicosque, quos incenderant, restituere jussit. id ea maxime ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transfirent, et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aeduis (quòd egregia virtute erant cogniti) ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. in castris Helvetiorum, tabulae repertae sunt literis Graecis confectae, et ad Caesarem perlatae; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre pos-

sent; et item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII; Tulingorum, millia XXXVI; Latobrigorum, XIV; Rauracorum, XXIII; Boiorum, XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. summa omnium fuerat ad millia CCCLXVIII. eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus, millium CX. Bello Helvetiorum confecto; totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt. 'intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab iis poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliae bellum inferrent, imperioque potirentur; locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent; reliquasque civitates stipendiarias haberent.' petierunt, uti 'sibi concilium totius Galliae in diem certam indicare, idque Caesaris voluntate facere, liceret; sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere vellent.' eâ re permisâ, diem concilio constituerunt; et iurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi concilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secretò de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad pedes projecerunt: 'non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enunciarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent; propterea quòd, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent.' locutus est pro his Divitiacus Aeduus: 'Galliae totius factiones esse duas; harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. hi quum tantopere de potentia-

tu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernīs Sequā-
nisque Germani mercede accerferentur. horum primò circiter millia xv
Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines
feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c et
xx millium numerum: cum his Aeduos, eorumque clientes, semel atque
iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem
nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse. quibus proeliis
calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi R. hospitio atque ami-
citiis plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare
nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque ob-
sides repetituros, neque auxilium a populo R. imploratorios, neque recusa-
turos quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. unum
se esse ex omni civitate Aeduorum, qui adduci non potuerit ut juraret, aut
suos liberos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam
ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque jurejurando,
neque obsidibus teneretur. sed pejus victoribus Sequanis, quam Aeduis vic-
tis accidisse: propterea quòd Ariovistus, Rex Germanorum, in eorum fi-
nibus consedisset; tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius
Galliae, occupavisset; et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere jube-
ret, propterea quòd, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum xxiv
ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. futurum esse paucis an-
nis, uti omnes e Galliae finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhe-
num transfirent: neque enim conferendum esse Gallicum eum Germanorum
agro, neque hanc consuetudinem victis cum illa comparandam. Ariovistum
autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit
Amagetobriae, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque

‘liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatus edere; si qua res non ad
‘nutum aut ad voluntatem ejus facta sit. hominem esse barbarum, iracun-
‘dum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri. nisi quid in Cae-
‘sare populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod
‘Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remo-
‘tas a Germanis, petant; fortunamque, quaecunque accidat, experiantur.
‘haec si enunciata Ariovisto sint, non dubitare quin de omnibus obsidibus,
‘qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem, vel auctorita-
‘te sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. detertere
‘posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur; Galliam-
‘que omnem ab Ariovisti injuria posse defendere.’ Hac oratione a Divitiaco
habita; omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere coepe-
runt. animadvertit Caesar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum
facere, quas caeteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. ejus
rei quae causa esset, miratus, ex ipsis quaesivit. nihil Sequani respondere, sed
in eadem tristitia taciti permanere. quum ab iis saepius quaereret, neque ul-
lam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Aeduus respondit;
‘hoc esse miseriorem gravioremque fortunam Sequanorum, quam reliquo-
‘rum; quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare aude-
rent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent;
‘propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur; Sequanis vero, qui
‘intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate
‘ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.’ his rebus cognitis, Caesar
Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est, ‘sibi eam rem curae
‘futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum
‘Ariovistum, finem injuriis facturum.’ Hac oratione habita, concilium di-

misit. et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret: imprimis, quod Aeduos, fratres consanguineosque saepenumero ab Senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod, in tanto imperio populi Romani, turpissimum sibi et Reipublicae esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat. neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in Provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent: praesertim quum Sequanos a Provincia nostra Rhodanus divideret. quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret; velle sese de Rep. et summis utriusque rebus cum eo agere. ei legationi Ariovistus respondit: si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. praeterea, se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret; neque exercitum, sine magno commeatu atque emolumento, in unum locum contrahere posse. sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari, aut omnino populo Romano, negotii esset. his responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: quoniam, tanto suo populiue Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus a Senatu appellatus esset,) hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur,

'neque de communi radicendum sibi et cognoscendum putaret; haec esse,
 'quae ab eo postularer; primum, ne quam multitudinem hominum amplius
 'trans Rhenum in Galliam transduceret; deinde obsides, quos haberet ab Ae-
 'duis, redderet; Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate
 'eius reddere illis liceret; neve Aeduos injuria laceraret; neve his, sociisve
 'eorum, bellum inferret. si id ita fecisset, sibi populoque Rom. perpetuam
 'gratiam atque amicitiam cum eo futuram. si non impetraret; quoniam, M.
 'Messala, M. Pisone, Coss. Senatus consuisset, uti, quicumque Galliam pro-
 'vinciam obtineret, quod commodo Reipublicae facere posset, Aeduos cae-
 'terosque amicos populi Romani defenderet; se Aeduum injurias non ne-
 'glecturum.' Ad haec Ariovistus respondit: 'jus esse belli, ut, qui vicissent,
 'iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum
 'Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium, im-
 'parare consueisse. si ipse populo Rom. non praescriberet, quemadmodum
 'suo jure uteretur; non oportere se a populo Romano in suo jure impediri;
 'Aeduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi ac su-
 'perati essent, stipendiarios esse factos, magnam Caesarem injuriam facere,
 'qui suo adventu vestigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditu-
 'rum non esse: neque iis, neque eorum sociis, injuriâ bellum illaturum; si in
 'eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id
 'non fecissent; longè ab his fraternum nomen populi Romani absuturum.
 'quod sibi Caesar denunciaret, se Aeduum injurias non neglecturum; ne-
 'minem secum sine sua pernicie contendisse, quum vellet, congregaretur;
 'intellecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intro an-
 'nos xiv. testum non subissent, virtute possent.' Haec eodem tempore Cas-
 'sari mandata referebantur; et legati ab Aeduis et Trevis vaniebant: Aedui,

questum, quòd Harudes, ' qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese, ne obsidibus quidem datis, pacem Ariovisti redimere potuisset.' Treviri autem, ' pagos centum Suevornis ad ripam Rheni confedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis præcesse Nasum et Cimberium fratres.' quibus rebus Caesar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. itaque, re frumentaria quam celerime potuit comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit. Quomodo tridui viam processisset; nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduique viam a suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere praecavendum sibi Caesar existimabat: namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quod flumen Dubis, ut circino circumdactum, poene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum decem, qua flumen intermittit, moos continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripae fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. huc Caesar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi praesidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariae commentusque causa, moratur: ex percussatione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorum, (qui ' ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse' praedicabant; ' saepe numero sese cum iis congressos, ' ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse;) tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes ani-

mosque perturbaret. hic primum ortus est timor a tribunis militum ac praefectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitiae causa, Caesarem secuti, magnum periculum miserabantur; quod non magnum in re militari usum habebant. quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret; petebat, ut ejus voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. vulgo totis castris testamenta obsignabantur. horum vocibus ac timore, paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatu praecerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem sylvarum, quae inter eos atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Caesari renunciabant; cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa laturos. Haec quum animadvertisset Caesar; convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: 'primum, quod, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi
'quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime
'populi Romani amicitiam appetisse. cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis,
'atque aequitate conditionum perspecta, eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. quod si, furore atque amentia impulsus, bellum intulisset; quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia, desperarent? factum ejus hostis periculum patrum nostro-

rum memoria, quum Cimbris et Teutonibus a C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur. factum etiam nuper in Italia, servili tumultu; quos tamen aliquid usus ac disciplina, quam a nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent: denique Germanos hos esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent; qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos adversum proelium, et fuga Gallorum, commoveret; hos, si quaererent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna et dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio quam virtute vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei frumentariae simulationem, angustiasque itinerum, conferrent; facere arroganter: quum aut de officio imperatoris desperare, aut ei praescribere, viderentur. haec sibi esse curae: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare: jamque esse in agris frumenta matura. de itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur; nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam, perpetua vita; felicitatem, Helvetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repraesentaturum; et proxima nocte, de quarta vigilia, castra moturum: ut quamprimum intelligere pos-

‘set, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. quod si
‘praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua
‘non dubitaret; sibi que eam Praetoriam cohortem futuram.’ huic legioni
et Caesar indulserat praecipue, et propter virtutem confidebat maxime. Hac
oratione habita, mirum in modum conversae sunt omnium mentes, summa-
que alacritas et cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio
per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset;
seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit: inde reliquae legi-
ones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti
Caesari satisfacerent: ‘se neque unquam dubitasse, neque timuisse; neque de
‘summa belli suum iudicium, sed Imperatoris esse, existimavisse.’ eorum satis-
factione accepta; et itinere exquisito per Divitiacum, (quod ex aliis Gallis ei
maximam fidem habebat,) ut millium amplius quadraginta circuitu locis aper-
tis exercitum duceret; de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. septimo
die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est; Ario-
vistus copias a nostris, millibus passuum *iv* et *xx* abesse. Cognito Caesaris
adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: ‘quod antea de colloquio postu-
‘lasset, id per se fieri licere; quoniam propius accessisset, seque id sine peri-
‘culo facere posse existimaret.’ non respuit conditionem Caesar: jamque
eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegas-
set, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populi-
que Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia
desisteret. dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. interim, quum saepe
ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ‘ne quem
‘peditem ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo
‘circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse

‘venturum.’ Caesar, quòd neque colloquium, interposita caussa, tolli volebat; neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimae, cui maxime confidebat, imponere; ut praefidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit; ‘plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum, in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum; nunc, ad equum rescribere.’ Planities erat magna, et in ea tumulus terreus satis grandis. hic locus aequo fere spatio ab castris utrisque aberat. eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus c c ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, et, praeter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eò ventum est; Caesar, initio orationis, sua senatusque in eum beneficia commemoravit; ‘quòd rex appellatus esset a senatu, quòd amicus; quòd munera amplissima missa: quam rem et paucis contigisse, et a Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui’ docebat: ‘illum, quum neque adiuturum neque causam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus, ea praemia consecutum.’ docebat etiam, ‘quam veteres quaque justae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent; quae senatus consulta, quoties, quamque honorifica, in eos facta essent: ut, omni tempore, totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam quam nostram amicitiam appetissent: populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo nihil sui deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos velit esse. quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?’ postulavit deinde eadem, quae legatis in manda-

‘tis dederat; ‘ne aut Aeduis, aut eorum sociis, bellum inferret; obfides
‘redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne
‘quos amplius Rhenum transire pateretur.’ Ariovistus ad postulata Caesaria
pauca respondit; de suis virtutibus multa praedicavit: ‘transisse Rhenum
‘se se non sua sponte, sed rogatum et accersitum a Gallis: non sine magna spe
‘magnisque praemiis, domum propinquosque reliquisse: sedes habere in Gal-
‘lia, ab ipsis concessas; obfides, ipsorum voluntate datas; stipendium, jure
‘belli, quod victores victis imponere consueverint: non se se Gallis, sed Gal-
‘los sibi, bellum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum ve-
‘nisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias, uno abs se proelio su-
‘sas ac superatas esse. si iterum experiri velint; paratum se decertare: sin
‘pace uti malint; iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad
‘id tempus pependerit, amicitiam populi Romani sibi ornamento et prae-
‘sidio, non detrimento, esse oportere; idque se ea spe petisse. si per populum
‘Romanum stipendium remittatur, et dedititil subtrahantur; non minus li-
‘benter se recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. quod
‘multitudinem Germanorum in Galliam transducatur; id se sui muniendi, non
‘Galliae impugnandae, causa facere; ejus rei testimonium esse, quod, nisi ro-
‘gatus, non venerit; et quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius
‘in Galliam venisse, quam populum Romanum. nunquam ante hoc tempus
‘exercitum populi Romani, Galliae provinciae fines egressum. quid sibi vel-
‘let, cur in suas possessiones veniret? provinciam suam esse hanc Galliam;
‘sicuti illam nostram. ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impe-
‘tum faceret; sic iterum nos esse iniquos, quod in suo jure se interpellare-
‘mus. quod ex S. C. Aeduos appellatos amicos diceret; non tam barbarum
‘se, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum

‘ proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentioni-
‘ bus, quas Aedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani
‘ usos esse. debere se suspicari, simulata Caesarem amicitia, quòd exercitum
‘ in Gallia habeat, sui opprimendi causâ habere. quòd nisi decedat, atque ex-
‘ ercitus deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste
‘ habiturum: quòd si eum interfecerit; multis se nobilibus, principibusque
‘ populi Romani, gratum esse facturum. id se ab ipsis per eorum nuncios
‘ compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte
‘ redimere posset. quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliae
‘ tradidisset; magno se illum praemio remuneraturum, et, quaecunque bel-
‘ la geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum.’ Multa a Cae-
sare in eam sententiam dicta sunt, quare ‘ negotio desistere non posset; et
‘ neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime meritos
‘ socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam po-
‘ puli Romani. bello superatos esse Arvernos et Rutenos, a Q. Fabio Maxi-
‘ mo; quibus populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset,
‘ neque stipendium imposuisset. quòd si antiquissimum quodque tempus spec-
‘ tari oporteret; populi Romani justissimum esse in Gallia imperium: si judi-
‘ cium senatus servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello vic-
‘ tam suis legibus uti voluisset.’ Dum haec in colloquio geruntur; Caesari
nunciatum est, equites Ariovisti propius tumultum accedere, et ad nostros ad-
equitare; lapides telaque in nostros conjicere. Caesar loquendi finem fecit,
seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes
rejicerent. nam etsi sine ullo periculo legionis delectae, cum equitatu proe-
lium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici
posset eos a se per fidem in colloquio circumventos. posteaquam in vulgus

militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetumque in nostros, ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est. Biduo post, Ariovistus legatos ad Caesarem mittit; 'velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.' colloquendi causa Caesari visa non est; et eò magis, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris objecturum, existimabat. commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat,) et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa jam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur; et, quòd in eo peccandi Germanis causa non esset; ad eum mittere: et M. Metium, qui hospitio Ariovisti usus erat. his mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, cognoscerent, et ad se referrent. quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo praesente, conclamavit: 'quid ad se venirent? an speculandi causa?' conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit. Eodem die castra promovit, et millibus passuum vii a Caesaris castris sub monte confedit. postridie ejus diei praeter castra Caesaris suas copias transduxit, et millibus passuum xii ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. ex eo die dies continuos vi Caesar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit: equestri proelio

quotidie contendit. genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. equitum millia erant VI: totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa, delegerant: cum his, in proeliis versabantur: ad hos, se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant; circumfistebant: si quod erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum; tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, iubeis equorum sublevati, cursum adaequarent. Ubi eum castris sese tenere Caesar intellexit; ne diutius comiteatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus DC ab eis, castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eò circiter hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Ariovistus misit; quae copiae nostros perterrerent, et munitione prohiberent. nihilo secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam opus perficere iussit. munitis castris; duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum: quatuor reliquas, in castra majora reduxit. proximo die, instituto suo Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit: paululumque a majoribus progressus, aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. acriter utrinque, usque ad vesperum, pugnatum est. solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. quum ex captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiēbat causam: quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias sortibus et vaticinationibus

declararent, utrū proelium committi ex usu esset, necne: eas ita dicere, 'non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.' Postridie ejus diei Caesar, praesidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat;) ut ad speciem alariis uteretur: ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimque constituerunt; paribusque intervallis Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eò mulieres imposuerunt; quae in proelium proficiscentes milites, passis crinibus flentes, implorabant ne se in servitutem Romanis traderent. Caesar singulis legionibus singulos legatos, et quaestorem praefecit; uti eos testes suae quisque virtutis haberet. ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine suā, phalange factā, impetus gladiatorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. quum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset; a dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui praeerat; quod expeditior erat, quam hi qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere desti-

terunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. ibi perpauci aut, viribus confisi, transnatare contendebant; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. in his fuit Ariovistus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eam profugit: reliquos omnes, equites consecuti nostri interfecerunt. duae fuerunt Ariovisti uxores; una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam: utraque in ea fuga periit. duae filiae harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fuga trinis catenis victus traheretur, in ipsum Caesarem hostium equitatum persequentem incidit. quae quidem res Caesari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit: quod hominem honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. is, se praesente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim neocaretur, an in aliud tempus reservaretur: fortium beneficio esse se incolumem. item M. Metius repertus, et ad eum reductus est. Hoc proelio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt: quos Ubii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar, una aestate duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum praeposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

FINIS LIBRI PRIMI.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER SECUNDUS.

QUUM esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus; crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidesque inter se dare. conjurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur; partim qui ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant; partim qui, mobilitate et levitate animi, novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur; qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis litterisque commotus Caesar, duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit; et ineunte aestate, in in-

teriolem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant; seque de his rebus certiolem faciant. hi constanter omnes nuntiaverunt; manus cogi, exercitum in unum locum conducere. tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit. Eò quum de improvviso, celeriusque omnium opinione venisset; Rhemi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium primos civitatis suae miserunt: qui dicerent, ' se suaque omnia in fidem atque potestatem populi R. permittere; neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. omnino conjurasse; paratosque esse et obsides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento caeterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse: tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Sueffiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur; unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant; detertere potuerint, quin cum his consentirent.' Quum ab his quaereret, quae civitates, quantaque in armis essent, et quid in bello possent; sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos a Germanis; Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui patrum nostrorum memoriâ, omni Gallia vexata, Teutones Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint: qua ex re fieri, uti earum rerum memoriâ magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. de numero eorum, omnia se habere explorata Rhemi dicebant; propterea quod propin-

quitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. plurimum inter eos, Bellovacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiusque belli imperium sibi postulare. Sueffiones, suos esse finitimos; latissimos, feracissimosque agros possidere; apud eos fuisse regem nostram etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliae potentissimum; qui quum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc, propter justitiam prudentiamque, summam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XXI; polliceri millia armata quinquaginta: totidem, Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: XV millia, Atrebates: Ambianos, X millia: Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia: Velocasses et Veromanduos, totidem: Atuaticos, XXX millia: Condrusos, Eburones, Caeraefos, Pacmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia. Caesar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus; omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit: quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Divitiacum Aeduum magnopere ehortatus, docet quantopere Reipub. communisque salutis inter sit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore configendum sit. id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint, et eorum agros populari coeperint. his mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum coactas ad se venire, neque jam longe abesse, ab his quos miserat exploratoribus et ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit; atque ibi castra posuit. quae res et latus unum castrorum

rum ripis fluminis muniebat; et post eum quae erant, tuta ab hostibus reddebat; et, commeatus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat; ibi praesidium ponit: et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus relinquit. castra in altitudinem pedum XII vallo, fossaque duodeviginti pedum, munire jubet. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum VIII. id ex itinere, magno impetu, Belgae oppugnare coeperunt. aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. hi; ubi, circumjecta multitudine hominum totis moenibus, undique in murum lapides jaci coepti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta portis succedunt, murumque subruunt. quod tum facile fiebat; nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. quum finem oppugnandi nox secisset; Iccius Rhemus, summa nobilitate et gratia inter suos; qui tum oppido praeerat; unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant; nuncios ad eum mittit; 'nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse.' Eò de media nocte Caesar; iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant; Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares, subsidio oppidanis mittit: quorum adventu, et Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. itaque paullisper apud oppidum morati, agrosque Rhemorum depopulati; omnibus vicis aedificiisque, quò adire poterant, incensis; ad castra Caesaris cum omnibus copiis contenderunt: et a millibus passuum minus II, castra posuerunt; quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII in latitudinem patebant. Caesar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, proelio superfedere statuit; quotidie ta-

men equeſtribus proeliis, quid hoſtis virtute poſſet, et quid noſtri auderent, periclitabatur. ubi noſtros non eſſe inferiores intellexit: loco pro caſtris ad aciem inſtruendam naturâ opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi caſtra poſita erant, paullulum ex planicie editus, tantum adverſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat; atque ex utraque parte, lateris dejectus habebat; et in fronte leniter faſtigiatus, paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis, tranſverſam foſſam obduxit circiter paſſuum CD: et ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem inſtruxiſſet, hoſtes (quòd tantum multitudine poterant) a lateribus ſuos pugnantes circumvenire poſſent. hoc facto: duabus legionibus, quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis; ut, ſi quid opus eſſet, ſubſidio duci poſſent: reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. hoſtes item ſuas copias ex caſtris educas inſtruxerant. Palus erat non magna, inter noſtrum atque hoſtium exercitum. hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes exſpectabant: noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret; ut impeditos aggredierentur, parati in armis erant. interim proelio equeſtri inter duas acies contendebatur. ubi neutri tranſeundi initium faciunt; ſecundiore equitum noſtrorum proelio, Caſar ſuos in caſtra reduxit. hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quòd eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt: ibi vadis repertis, partem ſuarum copiarum tranſducere conati ſunt; eo conſilio, ut, ſi poſſent, caſtellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interſcinderent: ſin minus; agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis uſui ad bellum gerendum erant, commeatusque noſtros ſuſtinebant. Caſar certior factus a Titurio; omnem equitatum, et levis armaturae Numidas, funditores, ſagittariosque pontem tranſducit; atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum eſt. hoſtes

impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt: primos, qui transierant, equitatu circumventos interfece-
runt. hostes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt; neque nostros in locum iniquiorem progredi, pug-
nandi causâ, viderunt; atque eos res frumentaria deficere coepit: concilio convocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemque reverti; et
quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defen-
dendos undique convenire; ut potius in suis, quam alienis finibus decerta-
rent; et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. ad eam sententiam,
cum reliquis causis, haec quoque ratio eos deduxit; quod Divitiacum at-
que Aeduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. his persua-
deri, ut diutius morarentur ne suis auxilium ferrent, non poterat. Eâ re
constitutâ; secundâ vigiliâ, magno cum strepitu ac tumultu castris egressi,
nullo certo ordine neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum
peteret, et domum pervenire properaret; fecerunt, ut consimilis fugae pro-
fectio videretur. hâc re statim Caesar per speculatores cognitâ, insidias veri-
tus; quod, quâ de causâ discederent, nondum perspexerat; exercitum, equi-
tatumque castris continuit. primâ luce, confirmata re ab exploratoribus, om-
nem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit; eique Q. Pe-
dium, et L. Aurunculeium Cottam, legatos praefecit: T. Labienum lega-
tum, cum legionibus tribus, subsequi iussit. hi novissimos adorti, et multa
millia passuum profecuti, magnam multitudinem eorum fugientium concide-
runt. quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, forti-
terque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, (quod abesse a peri-
culo viderentur,) neque ulla necessitate, neque imperio continerentur; ex-

audito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi praesidium posuerunt. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis, sequi destiterunt; seque in castra, uti erat imperatum, receperunt. Postridie ejus diei Caesar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Sueffionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; et, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat; propter latitudinem fossae, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. castris munitis, vineas agere; quaeque ad oppugnandum usui erant, comparare coepit. interim omnis ex fuga Sueffionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis; magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditione mittunt; et, petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant. Caesar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbae regis duobus filiis; armisque omnibus ex oppido traditis; in deditionem Sueffiones accepit: exercitumque in Bellovacos duxit. qui quum se, suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent; atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter millia passuum v abesset; omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Caesarem tendere, et voce significare coeperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Rom. armis contendere. item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret; pueri mulieresque ex muro, passis manibus, suo more, pacem a Romanis petierunt. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copiis, ad eum reverterat,) facit verba. ' Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Aeduae fuisse: impulsos a suis

‘ principibus, qui dicerent Aeduos, a Caesare in servitutem redactos, omnes
‘ indignitates contumeliasque perferre; et ab Aeduis defecisse, et populo R.
‘ bellum intulisse. qui hujus consilii principes fuissent; quod intelligerent
‘ quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. petere
‘ non solum Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos, ut suâ clementiâ ac man-
‘ suetudine in eos utatur. quod si fecerit; Aeduorum auctoritatem apud om-
‘ nes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inci-
‘ derint, sustentare consueverint.’ Caesar, honoris Divitiaci atque Aeduorum
causâ, ‘ sese eos in fidem recepturum, et conservaturum,’ dixit: et, quod erat
civitas magna, et inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine prae-
bat, de obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis;
ab eo loco, in fines Ambianorum pervenit; qui se, suaeque omnia, sine mora,
dederunt. eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribus-
que Caesar cum quaereret, sic reperiebat: ‘ nullum aditum esse ad eos mer-
‘ catoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium,
‘ inferri; quod his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem
‘ existimarent: esse homines feros, magnaeque virtutis: increpitare atque
‘ incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, et patriam virtutem
‘ projecissent: confirmare sese, neque legatos missuros, neque ullam condi-
‘ tionem pacis accepturos.’ quum per eorum fines triduo iter fecisset; inve-
niebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum
x abesse: trans id flumen omnes Nervios consedissee; adventumque ibi Ro-
manorum expectare, unâ cum Atrebatibus et Veromanduis finitimis suis;
nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur: ex-
spectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, qui-
que per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse,

quo propter paludes exercitui aditus non esset. Caesar, his rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, qui locum castris idoneum deligant. quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis, complures Caesarem secuti, unà iter facerent; quidam ex his, (ut postea ex captivis cognitum est,) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonstrarunt, inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum ut reliquae contra consistere non auderent. adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant; quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis:) quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causâ ad eos venisset, impedirent; teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, et rubis sentibusque interjectis, effecerant ut, instar muri, hae sepes munimenta praeberent: quo non modò intrari, sed ne perspicere quidem posset. iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. Loci natura erat haec, quem nostri castris delegerant: collis ab summo aequaliter declivis, ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter cc; infimus, apertus; ab superiore parte, silvestris; ut non facile introrsus perspicere posset. intra eas silvas, hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundum flumen, paucae stationes equitum videbantur. fluminis erat altitudo, circiter pedum 111. Caesar, equitatu praemisso, subsequebatur omnibus copiis. sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant.

nam, quodd hostis appropinquabat, consuetudine sua Caesar vi legiones expeditas ducebat; post eas, totius exercitus impedimenta collocabat; inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant, praesidioque impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu proelium committunt. quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus e silva in nostros impetum facerent; neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimisso, castra munire coeperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi proelii convenerat: ut intra silvam aciem ordinisque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant; subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. his facile pulsas ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut penè uno tempore et ad silvas, et in flumine, et jam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt. Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum; quod erat insigne, quum ad arma concurreretur: signum tubae dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi causa, processerant, accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis brevitatis, et incursus hostium, impediabat. iis difficultatibus duae res erant subsidio: scientia atque usus militum; quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri, poterant: et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. hi, propter celeritatem et pro-

pinquitatem hostium, nihil jam Caesaris imperium spectabant; sed per se, quae videbantur, administrabant. Caesar, necessariis rebus imperatis; ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: et ad legionem decimam devenit. milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent; ne perturbarentur animo; hostiumque impetum fortiter sustinerent. et quod non longius hostes aberant, quam quod telum adjici posset; proelii committendi signum dedit. atque item in alteram partem cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. quàm quisque in partem ab opere casu devenit, quaeque prima signa conspexit; ad haec constitit: ne, in quaerendis suis, pugnandi tempus dimitteret. Instructo exercitu, magis ut loci natura, dejectusque collis, et necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat: quàm diversis locis legiones aliae aliâ in parte hostibus resisterent; sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, intetjectis, prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari; neque, quid in quaque parte opus esset, provideri; neque ab uno omnia imperia administrari, poterant. itaque in tanta rerum iniquitate, fortunae quoque eventus varii sequebantur. Legionis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; et transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitaverunt; et in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato proelio, in fugam dederunt. item alia in parte, diversae duae legiones, unde-

cima et octava; profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi; ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. At totis fere a fronte et a sinistra parte nudatis castris: quum in dextro cornu legio duodecima, et, non magno ab eâ intervallo, septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere coepit. eodem tempore equites nostri, levisque armaturae pedites, qui cum his unâ fuerant quos primo hostium impetu pulsos dixeram; quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant; ac rursus aliam in partem fugam petebant. et calones, qui à Decumana porta ac summo jugo collis, nostros victores flumen transire conspexerant; praedandi causâ egressi; quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites sese fugae mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis; qui, auxilii causâ a civitate missi, ad Caesarem venerant: quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, et paene circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent; desperatis nostris rebus, domum contenderunt; Romanos pulsos superatosque; castris impedimentisque eorum hostes potitos; civitati renunciaverunt. Caesar, ab decimae legionis cohortatione, ad dextrum cornu profectus: ubi suos urgeri; signisque in unum locum collatis, duodecimae legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartae cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso; reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis; in his, primopilo P. Sextio Baculo,

fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores; et nonnullos a novissimis desertos proelio excedere, ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, (quod ipse eò sine seuto venerat,) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. hujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo; quum pro se quisque in conspectu Imperatoris, etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperet; paullum hostium impetus tardatus est. Caesar, quum septimam legionem, quae juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset; Tribunos mil. monuit, ut paulatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. quo facto: cum aliis alii subsidium ferrent; neque timerent, ne averfi ab hoste circumvenirentur; audacius resistere, ac fortius pugnare coeperunt. interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant; proelio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur: et T. Labienus, castris hostium potitus; et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspiciatus; decimam legionem subsidio nostris misit: qui, quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et Imperator versaretur, cognovissent; nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, proelium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus praefere-

rent. at hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem praestiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, et coacervatis cadaveribus; qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent, pilaque intercepta remitterent. ut non nequidquam tantae virtutis homines judicari deberet auctos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quae facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc proelio facto, et propè ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto: majores natu, quos unà cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes collectos dixeramus; hac pugna nunciata; quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Caesarem miserunt, seque ei dederunt. et in commemoranda civitatis calamitate; ex D C, ad IIII senatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordiâ videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque oppidis uti jussit; et finitimis imperavit, ut ab injuria et maleficio se suosque prohiberent. Atuatici, de quibus supra scripsimus; quum omnibus copiis auxilio Nervii venirent; hâc pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregiè naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet; unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa, et praeacutas trabes in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati: qui, quum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent; his impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depose-

tis; custodiae ex suis ac praefidio, VI millia hominum unà reliquerunt. hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati; quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant; parvulisque proeliis cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti; oppido sese continebant. ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt; primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus; quo tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur! quibusnam manibus aut quibus viribus, praesertim homines tantulae staturae (nam plerisque hominibus Gallis, prae magnitudine corporum suorum, brevis nostra contemptui est,) tanti oneris turrim in muros sese collocare considerent! Ubi vero moveri, et appropinquare moenibus viderunt; nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt. qui ad hunc modum locuti: ‘ non se existimare Romanos sine ope deorum bellum gerere; qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere, et ex propinquitate pugnare possent. se, suaeque omnia, eorum potestati permittere ’ dixerunt. ‘ unum petere, ac deprecari: si forte, pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset Atuaticos esse conservandos; ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suae virtuti invidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent. sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consueverent. ’ Ad haec Caesar respondit: ‘ se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum; si prius, quam aries murum attigisset, se dedissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis. se id,

‘ quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam deditionis populi R. injuriam inferrent.’ re nunciata ad suos; illi se, quae imperarentur, facere dixerunt. armorum magnâ multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, jactâ; sic, ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent: et tamen circiter parte tertiâ (ut postea perspectum est) celatâ, atque in oppido retentâ: portis patefactis, eo die pace sunt usi. Sub vesperum Caesar portas claudi, militesque ex oppido exire iussit; ne quam noctu oppidani a militibus injuriam acciperent. illi, ante inito (ut intellectum est) consilio; quod, deditione facta, nostros praesidia non inducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant: partim cum his, quae retinuerant et celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quae subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperaverat, ignibus significatione facta; ex proximis castellis eò concursus est: pugnatumque ab hostibus ita acriter; ut a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum in una virtute omnis spes salutis consisteret. occisis ad hominum millibus *IV*, reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo; atque intromissis militibus nostris; sectionem ejus oppidi universam Caesar vendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium *LIII*. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sefuvios, Aulercos, Rhedones; quae sunt maritimae civitates, Oceanumque attingunt; certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Rom. esse redactas. His rebus gestis, om-

ni Gallia pacata, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, quae se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat; inita proxima aestate, ad se reverti jussit. ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quae civitates propinquae his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis; in Italiam profectus est. ob eas res, ex litteris Caesaris, dies xv supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

FINIS LIBRI SECUNDI.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER TERTIUS.

QUUM in Italiam proficisceretur Caesar; Ser. Galbam cum legione duodecima et parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit; qui a finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et flumine Rhodano, ad summam Alpes pertinent. causa mittendi fuit; quod iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur; ut in his locis legionem, hiemandi causa, collocaret. Galba, secundis aliquot proellis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis; missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace facta; constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. quum hic in duas partes flumine divideretur; alteram partem ejus vici, Gallis concessit; alte-

ram vacuum ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. eum locum vallo fossâque munivit. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eò comportari iussisset: subito per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concefferat, omnes noctu discessisse; montesque, qui impenderent, a maximâ multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae consilium caperent. primum, quod legionem, neque eam plenissimam; detractis cohortibus duabus; et compluribus sigillatim, qui commeatûs petendi causâ missi erant, absentibus; propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod, propter iniquitatem loci; quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent; ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos, non solum itineris causâ, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimae provinciae adungere, sibi persuasum habebant. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitionesque plenè essent perfectae; neque de frumento, reliquoque commeatu, satis esset provisum; quod, deditione factâ, obsidibusque acceptis, nil de bello timendum existimaverat: consilio celeriter convocato, sententias exquirere coepit. quo in consilio; quum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset; ac jam omnia fere superiora loca, multitudine armatorum completa conspicerentur; neque subsidio veniri; neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset: propè jam desperata salute, nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur; ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem contenderent. majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere. Brevi

spatio interjecto ; vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur : hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere ; lapides gaeaque in vallum conjicere. nostri, primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere : ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere et auxilium ferre : sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant. quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat : ac non modò defesso, ex pugna excedendi ; sed ne saucio quidem, ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur. Quum jam amplius horis vi continenter pugnaretur : ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent : atque hostes acrius instarent : languidioribusque nostris, vallum scindere, et fossas comple-
re coepissent ; resque esset jam ad extremum deducta casum : P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus ; et item C. Volusenus tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis ; ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent proelium, ac tantummodò tela missa exciperent, seque ex labore reficerent ; post, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. quod jussi sunt, faciunt : ac subito omnibus portis eruptione factâ ; neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi, hostibus facultatem relinquunt. ita commutatâ fortunâ ; eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt ; et ex hominum millibus amplius xxx, (quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat,) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt : ac ne in lo-

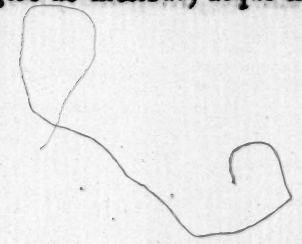

cis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fuffis, armisque exutis; se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto: quod saepius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisset rebus videbat: maximè, frumenti commeatûsque inopiâ permotus: postero die, omnibus ejus vici aedificiis incensus, in Provinciam reverti contendit. ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit; ibique hiemavit. His rebus gestis: quum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret; superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: atque ita, initâ hieme, in Illyricum profectus esset; quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat: subitum bellum in Galliâ coortum est. ejus belli haec fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat; praefectos tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi causâ, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum: quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt: et scientiâ atque usu nauticarum rerum caeteros antecediunt: et in magno imperio maris, atque aperto; paucis portubus interjectis, quos tenent ipsi; omnes ferè, qui eodem mari uti consueverunt, habent vestigales. ad iis sit initium retinendi Silii atque Velanii; quod per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia,) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent: et celeriter missis legatis, per suos principes inter

se conjurant; nihil, nisi communi consilio, acturos; eundemque omnis fortunae exitum esse luros: reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. omni orà maritimā celeriter ad suam sententiam perducit; communem legationem ad P. Crassum mittunt; ‘si velit suos recipere, obsides sibi remittat.’ Quibus de rebus Caesar à Crasso certior factus: quod ipse aberat longius; naves interim longas aedificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciā institui, nautas gubernatoresque comparari, jubet. his rebus celeriter administratis; ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquaeque item civitates, cognito Caesaris adventu: simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos abs se et in vincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quae ad usum navium pertinerent, providere instituunt; hoc majore spe, quod multā naturā loci confidebant. pedestria esse itinera concisa aestuariis; navigationem impeditam propter inficientiam locorum paucitatemque portuum, sciebant: neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse. Romanos, neque ullam facultatem habere navium; neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. his initis consiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. foecios sibi ad id bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios ad-

sciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. sed tamen multa Caesarem ad id bellum incitabant: injuria retentorum equitum Romanorum: rebellio facta post deditionem: defectio, datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquae nationes idem sibi licere arbitrarentur. itaque quum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari; omnes autem homines naturam libertati studere, et conditionem servitutis odisse: prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. huic mandat: 'Rhemos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque, qui auxilio a Belgis accersiti dicebantur; si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.' P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantae nationes jungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit; qui eam manum distinguendam curet. D. Brutum adolescentem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus Santonisque et reliquis pacatis regionibus convenire jusserat, praeficit; et, quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. ipse eodem pedestribus copiis contendit. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se aestus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quod rursus minuente aestu naves in vadis affligerentur. ita utraque re oppidorum oppugnatio impediabatur. ac, si quando magnitudine operis forte superati; extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme moenibus

adaequatis; suis fortunis desperare coeperant: magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. hoc eò facilius magnam partem aestatis faciebant; quòd nostrae naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi. Namque ipsorum naves ad hunc modum factae armataeque erant. carinae aliquanto planiores, quam nostrarum navium; quo facilius vada ac decessum aestus excipere possent: prorae admodum erectae; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae: naves totae factae ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchorae, pro funibus, catenis ferreis revinctae: pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae; sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satis commode posse arbitrabantur. cum his navibus, nostrae classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, et pulsu remorum praestaret; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim his nostrae rostro nocere poterant, (tanta in his erat firmitudo;) neque, propter altitudinem, facile telum adjiciebatur; et eadem de causâ minus commode scopulis continebantur. accedebat ut, quum saevire ventus coepisset, et se vento dedissent; et tempestatem ferrent facilius, et in vadis confisterent tutius, et, ab aestu derelictae, nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi. Compluribus expugnatiss oppidis, Caesar; ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hos-

cium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse; statuit expectandam classem. quae ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter cxxx naves eorum paratissimae, atque omni genere armorum ornatissimae, ex portu profectae, nostris adversae constiterunt. neque satis Bruto, qui classis praecerat; neque tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae; constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnae insisterent. rostro enim noceri non posse cognoverant: turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, et missa à Gallis gravius acciderent. una erat magno usui res praeparata à nostris; falces praeacutae, insertae affixaeque longuriis, non absimili formâ muralium falcium. his quum funes, qui antennas ad males destinabant, comprehensi adductique erant; navigio remis incitato, praerumpebantur: quibus abscissis, antennae necessario concidebant: ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret; his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in virtute; quâ nostri milites facile superabant; atque eò magis, quòd in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles, et loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis, ut diximus, antennis: quum singulas binae aut ternae naves circumfisterent; milites summâ vi transcendere in hostium naves contendeant. quod postquam barbari fieri animadverterunt; expugnatis compluribus navibus; quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ salutem petere contenderunt. ac, jam conversis in eam partem navibus, quòd ventus ferebat; tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent. quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit

opportuna: nam singulas nostri confectati, expugnaverunt; ut perpaucae ex omni numero, noctisinterventu, ad terram pervenerint; quum ab hora IV usque ad solis occasum pugnaretur. Quo proelio, bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. nam quum omnis juvenus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant. quibus amissis; reliqui, neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. itaque se, suaque omnia, Caesari dediderunt. in quos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit. Dum haec in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Caesare acceperat, in fines Unellorum pervenit. his praeerat Viridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defecerant; ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat. atque his paucis diebus, Aulerci, Ebuovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse volebant; portas clauferunt, seque cum Viridovice junxerunt: magnaue praeterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronumque convenerat; quos spes praedandi, studiumque bellandi, ab agriculturâ et quotidiano labore revocabat. Sabinus, idoneo omnibus rebus loco, castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum millium spatio confedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret: ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id eâ causâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium; praesertim eo absente, qui summam imperii teneret; nisi aequo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, le-

gato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris; idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum; ex iis quos auxilii causâ secum habebat. huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Caesar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Caesarem, auxilii ferendi causâ, proficiscatur. quod ubi auditum est; conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugae confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; et quod fere libenter id, quod volunt homines, credunt. iis rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra contendant. qua re concessa: laeti, velut exploratâ victoriâ; sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant; ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus, et paullatim ab imo acclivis, circiter passus M. huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur; exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quae ferebant, onera; subito duabus portis eruptionem fieri jubet. factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent; ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites confecti; paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. sic, uno tempore,

et de navali pugna Sabinus, et de Sabini victoria Caesar certior factus est. civitatesque omnes se statim Titurio dederunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliae est aestimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde L. Manilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria provisa; auxiliis, equitatuque comparato; multis praeterea viris fortibus Tolosa, Carcasone, et Narbone, (quae sunt civitates Galliae provinciae, finitimae his regionibus,) nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum introduxit. cujus adventu cognito: Sotiates, magnis copiis coactis; equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primum equestre proelium commiserunt. deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris; subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. hi, nostros disiectos adorti, proelium renovarunt. Pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspicere cuperent. tandem tamen, confecti vulneribus hostes, terga vertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit; quibus fortiter resistentibus, vineas turesque egit. illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis; cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturae sunt:

ubi diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt; legatos ad Crassum mittunt: seque in deditionem ut recipiat, petunt. qua re impetrata; arma tradere iussi, faciunt. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis: alia ex parte oppidi Adiatomus, qui summam imperii tenebat; cum D.C. devotis (quos illi Soldurios appellant: quorum haec est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint: si quid iis per vim accidat; aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto cujus se amicitiae devovisset, mori recusaret:) cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est. uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetravit. Armis obsidibusque acceptis; Crassus in fines Vocationum et Tarusatum profectus est. tum vero barbari commoti; quod oppidum et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eò ventum fuerat, expugnatum cognoverant: legatos quoquo versus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. mittuntur etiam ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque accersuntur: quorum adventu, magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. ii, consuetudine populi Romani, loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. quod ubi Crassus animadvertit; suas copias propter exiguitatem non facile diduci; hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satis praesidii relinquere; ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari; in dies hostium

numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugnam decertaret. hac re ad consilium delata; ubi omnes idem sentire intellexit, postero diem pugnae constituit. Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie instructa, auxiliisque in mediam aciem coniectis; quid hostes consilii caperent, expectabat. illi, etsi propter multitudinem, et veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: et si, propter inopiam rei frumentariae, Romani sese recipere coepissent; impeditos agmine, et sub sarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus; quum sua cunctatio atque opinio timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset; atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis coniectis, defensores vallo munitionibusque depellerent; auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium praeberent: quum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur; telaque, ex loco superiore missa, non frustra acciderent: equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, 'non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque aditum habere.' Crassus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent; quid fieri vellet, ostendit. illi, ut erat imperatum; eductis quatuor cohortibus, quae, praesidio castris relictæ, integrae ab labore erant; et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent; omnium oculis mentibusque

ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his proruptis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum vero, clamore ab ea parte audito; nostri, redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fugâ salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis confectatus: ex milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta; multâ nocte se in castra recepit. Hâc auditâ pugna; maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit. quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Aufci, Garumni, Siburzates, Cocofatesque. paucae ultimae nationes; anni tempore confisae, quod hiems fuberat; id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta jam aestas erat; tamen quod, omni Gallia pacata, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. nam, quod intelligebant maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse; continentisque silvas ac paludes habebant: eò se, suaque omnia contulerunt. ad quarum initium silvarum quum pervenisset Caesar, castraque munire instituisset; neque hostis interim visus esset: dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. Reliquis deinceps diebus, Caesar silvas caedere instituit: et, ne quis inermibus impru-

dentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. incredibili celeritate, magno spatio paucis diebus confectio: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur; ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutae, uti opus necessario intermitteretur; et continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit; et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

FINIS LIBRI TERTII.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER QUARTUS.

EA, quae secuta est, hieme; qui fuit annus Cn. Pompejo, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt; non longe à mari, quo Rhenus influit. caussa transeundi fuit; quòd ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agriculturâ prohibebantur. Suevorum gens, est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. ii centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causâ, suis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro se atque illis colunt: hi rursus invicem anno post, in armis sunt; illi domi remanent. sic neque agricultura, neque ratio atque usus belli intermittitur. sed privati ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, colendi causâ, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multumque sunt in venationibus; quae res et cibi genere, et quotidiana ex-

ercitatione, et libertate vitae, (quòd à pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant;) et vires alit, et immani corporum magnitudine efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitis, praeter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta: et laventur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus; magis eò, ut, quae bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam jumentis, quibus maxime Galli delectantur, quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quae sunt apud eos nata prava atque deformia, haec quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus proeliis saepe ex equis defiliunt, ac pedibus praeliantur; eosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. vinum ad se omnino importari non sinunt; quòd ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effoeminari arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quàm latissime à suis finibus vacare agros. hac re significari; magnum numerum civitatum, suam vim sustinere non potuisse. itaque una ex parte a Suevis, circiter millia passuum DC, agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii. quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; et qui paullo sunt ejusdem generis etiam caeteris humaniores; propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos quum Suevi, multis saepe bellis experti; propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent: tamen vestigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque re-

dederunt. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tenchtheri, quos supra diximus. qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniae triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant; et, ad utramque ripam fluminis, agros, aedificia, vicosque habebant; sed tantae multitudinis adventu perterriti, ex his aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverunt; et cis Rhenum dispositis praefidiis, Germanos transire prohibebant. illi, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum, possent; reverti se in suas sedes regionisque simulaverunt; et, tridui viam progressi, rursus reverterunt; atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. his interfectis, navibusque eorum occupatis: priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt: atque, omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Caesar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus; quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student; nihil his commitendum existimavit. est autem hoc Gallicae consuetudinis; ut et viatores, etiam invitos, consistere cogant; et quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quaerant: et mercatores in oppidis vulgus circumfistat; quibus ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronunciare cogant. his rumoribus atque auditionibus permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio poenitere necesse est; quum incertis rumoribus serviant; et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita, Caesar, ne graviori bello occurreret; matu-

rius, quàm consueverat, ad exercitum proficiscitur. eò quum venisset; ea, quae fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani, latius jam vagabantur; et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. principibus Galliae evocatis; Caesar ea, quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumentaria comparata, equitibusque delectis; iter in ea loca facere coepit, quibus in locis Germanos esse audiebat. a quibus quum paucorum dierum iter abesset; legati ad eum venerunt, quorum haec fuit oratio: ‘ Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si laceessantur, quin armis contendant: quòd Germanorum consuetudo haec sit à maioribus tradita; quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere; venisse invitos, ejectos domo. si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos. vel sibi agros attribuant; vel patiantur tenere eos, quos armis possederint. sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.’ ad haec Caesar, quae visum est, respondit. sed exitus fuit orationis: ‘ sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non poterint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine injuria possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus confidere; quorum sint legati apud se, et de Suevorum injuriis querantur, et à se auxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum.’ legati haec se ad suos relatueros dixerunt; et, re deliberata, post diem tertium ad Caesa-

rem reversuros: interea ne propius se castra moveret, petierunt. ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante, praedandi frumentandique causa, ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos expectari equites, atque ejus rei causa moram interponi, arbitrabatur. Mosam profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; et parte quadam Rheni recepta, quae appellatur Vhalis, insulam efficit Batavorum; neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Triboccorum, Trevirorumque citatus fertur: et, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes; multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium, vivere existimantur;) multisque capitibus in Oceanum influit. Caesar, quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnopere, 'ne longius progredieretur,' orabant. quum id non impetrassent; petebant, 'uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret; eosque pugna prohiberet: sibi uti potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; ea conditione, quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas, sibi tridui spatium daret.' haec omnia Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur. tamen 'se se non longius millibus passuum IV, actionis causa, processurum eo die' dixit: 'huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret.' interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nunciarent, ne hostes

proelio lacefferent; et, si ipsi lacefferentur, sustinerent, quod ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum v millium erat numerus; quum ipsi non amplius pccc equites haberent; quod ii, qui frumentandi causa ierant, trans Mosam, nondum redierant: nihil nostris timentibus, quod legati eorum paullo ante à Caesare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis Petitus; impetus facto, celeriter nostros perturbaverunt. rursus resistentibus nostris; consuetudine sua, ad pedes desilierunt: suffossisque equis, compluribusque nostri dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. in eo proelio, ex equitibus nostris interficiuntur iv et lxx: in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortissime restitit. quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam proelio excesserat, procul animadvertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est. Hoc proelio facto; Caesar neque jam sibi legatos audiendos, neque condiciones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petita pace, ultro bellum intulissent. exspectare verò dum hostium copiae angerentur, equitatusque reverteretur; summae dementiae esse judicabat. et, cognita Gallorum infirmitate; quantum jam, apud eos, hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus, ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. his constitutis rebus; et consilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae intermitteret: opportunissima res accidit; quod postridie ejus diei manè, eadem et perfidia et simulatione usi Germani,

frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod, contra atque esset dictum, et ipsi petissent, proelium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. quos sibi Caesar oblatos gavisus, retineri iussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. Acie triplici instructa, et celeriter VIII millium itinere confecto; prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. qui, omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri, et discessu suorum; neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato; perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, praestaret. quorum timor quum fremitu et concursu significaretur; milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris resisterunt, atque inter carros impedimentaue proelium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque, (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant,) passim fugere coepit. ad quos confectandos, Caesar equitatum misit. Germani, post tergum clamore audito; quum suos interfici viderent; armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt. et quum ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent; reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitaverunt: atque ibi timore, lassitudine, et vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CCCXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere se apud eum velle di-

xerunt. iis Caesar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum. quarum illa fuit iustissima; quod, quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent; suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent et posse et audere populi R. exercitum Rhenum transire. accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi praedandi frumentandique causa Mosam transisse, neque proelio interfuisse; post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. ad quos quum Caesar nuncios misisset, qui postulerent, 'eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, uti sibi dederent;' responderunt: 'populi Romani imperium, Rhenum finire. si, se invito, Germanos in Galliam transire non aequum existimaret; cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postuleret?' Ubii autem; qui uni ex transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant; magnopere orabant: 'ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus Reipubl. prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis, satis futurum: tantum esse nomen atque opinionem exercitus Romani, Ariovisto pulso, et hoc novissimo proelio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes; uti opinione et amicitia populi Romani, tuti esse possint. navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.' Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat. sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, ex-

istimabat. rationem pontis igitur hanc instituit. tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo praecuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. haec cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat; non, sublicae modo, directa ad perpendicularum; sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum, ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa stangebant. haec utraque bipedalibus trabibus immixtis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis; tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquae se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur. haec directa materia injecta contexebantur, ac longius cratibusque consternebantur. ac nihilo secius sublicae ad inferiorem partem fluminis oblique adigebantur; quae, pro pariete subjectae, et cum omni opere conjunctae, vim fluminis exciperent. et aliae item supra pontem, mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, deijciendi operis causa, essent a barbaris missae; his defensoribus earum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Caesar, ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondet, obsidesque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata; hortantibus iis, quos ex Tencheris atque Uispetibus apud se habebant; finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant. Caesar paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis aedificiisque incensis, fru-

mentisque fuccis, se in fines Ubiorum recepit. atque his auxilium suum pollicitus, si a Suevis premerentur; haec ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes misisse; uti de oppidis demigrarent; liberos, uxores, suaque omnia in silvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. quod ubi Caesar comperit: omnibus his rebus confectis, quarum rerum causâ exercitum transducere constituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. Exigua parte aestatis reliqua, Caesar; etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturae sunt hiemes; tamen in Britanniam proficisci contendit; quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat. et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset; genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere, praeter mercatores, illò adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, praeter oram maritimam, atque eas regiones quae sunt contra Galliam, notum est. itaque, convocatis ad se undique mercatoribus; neque quanta esset insulae magnitudo; neque quae, aut quantae nationes incohererent; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus; reperire poterat. ad haec cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa praemittit. huic mandat, ut, explo-

ratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur. ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur; quod inde erat brevissimus in Britanniam transiectus. huc naves undique ex finitimis regionibus, et quam superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos; a compluribus ejus insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. quibus auditis; liberaliter pollicitus, hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit. et cum his una Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat; cujus et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magna habebatur; mittit. huic imperat; quas possit, adeat civitates; horteturque, ut populi R. fidem sequantur: seque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus; quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet; v die ad Caesarem revertitur; quaeque ibi perspexisset, renunciat. Dum in his locis Caesar, navium parandarum causa, moratur; ex magna parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quòd homines barbari, et nostrae consuetudinis imperiti, bellum populo Rom. fecissent: seque ea, quae imperasset, facturos polliceantur. hoc sibi satis opportune Caesar accidisse arbitratus; quòd neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas judicabat; magnum his numerum obsidum imperat: quibus adductis, eos in fidem recepit. navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat; quidquid praeterea navium longarum habebat, quaestori, le-

gatis, praefectisque distribuit. huc accedebant XVIII onerariae naves; quae ex eo loco millibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praefidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit; equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse horâ circiter dici IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cujus loci haec erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adjici posset. hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus; dum reliquae naves eò convenirent, ad horam IX in anchoris exspectavit. interim legatis tribunisque militum convocatis; et quae ex Voluseno cognovisset, et quae fieri vellet, ostendit; monuitque, (ut rei militaris ratio, maxime ut res maritimae postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent;) ad natum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. his dimissis; et ventum et aestum uno tempore nactus secundum; dato signo, et sublatiis anchoris, circiter millia passuum VIII ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit. At barbari, consilio Romanorum cognito; praemisso equitatu et effodariis, quo plerumque genere in proeliis uti consueverunt; reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. erat ob has causas summa difficultas; quod naves, propter magnitudinem, nisi in alto consistui non poterant: militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno

et gravi onere armorum pressis, simul et de navibus defiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, tela audacter conjicerent, et equos infuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnae imperiti, non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, utebantur. Quod ubi Caesar animadvertit; naves longas, quarum et species erat barbaris inusitator, et motus ad usum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui; atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli ac submoveri, jussit. quae res magno usui nostris fuit: nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum, permoti barbari; constiterunt, ac paullum modo pedem retulerunt. atque, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; 'defilite,' inquit, 'milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certe meum Reipub. atque Imperatori officium praestitero.' hoc quum magna voce dixisset; se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre coepit. tum nostri cohortati inter se; ne tantum dedecus admitteretur; universi ex navi defilierunt. hos item alii ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquarent. Pugnatum est ab utrisque acriter, nostri tamen; quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbantur. hostes verò, notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumstant: alii ab latere aperto, in aversos tela conjicie-

bant. quod quum animadvertisset Caesar; scaphas longarum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri iussit: et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt. neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit. Hostes proelio superati; simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt: 'obsides daturus; quaeque imperasset, sese 'facturos,' polliciti sunt. una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemissum. hunc illi e navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant: tunc, facto proelio, remiserunt; et, in petenda pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; et, propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quòd, quum ultro in contingentem legatis missis pacem a se petissent, bellum sine causa intulissent; ignoscere imprudentiae dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis accersitam paucis diebus sese daturus dixerunt. interea suos remigrare in agros jusserunt; principesque undique convenire, et se civitatesque suas Caesari commendarunt. His rebus pace firmata; post diem IV, quam est in Britanniam ventum, naves XVII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. quae quum appropinquarent Britanniae, et ex castris viderentur; tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset; sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur; aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius Solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur. quae tamen, anchoris jactis, cum fluctibus com-

plerentur; necessario, adversa nocte in altum provectae, continentem petiverunt. eadem nocte accidit, ut esset luna plena; quae dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, aestus complebat; et onerarias, quae ad anchoras erant deligatae, tempestas afflictabat: neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus fractis; reliquae quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent; et omnia deerant, quae ad reficiendas naves essent usui; et, quod omnibus constabat hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat. Quibus rebus cognitis; principes Britanniae, qui post proelium ad ea quae jusserat Caesar facienda convenerant, inter se collocuti: quum equites, et naves, et frumentum Romanis deesse intelligerent; et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat: optimum factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento commeatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere: quod his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. itaque, rursus conjuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere coeperunt. at Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat; tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo quod obsides dare intermiserant, fore id quod accidit suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; et, quae gravissime afflictae erant naves, earum materia atque aere ad

reliquis reficiendas utebatur; et, quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. itaque, quum id summo studio a militibus administraretur; XII navibus amissis, reliquis ut navigari commodè posset, effecit. Dum ea geruntur: legione, ex consuetudine, unà frumentatum missa, quae appellabatur VII; neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret: II, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari renunciaverunt; pulverem majorem, quàm consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii: cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci; duas, in stationem succedere; reliquas armari, et confestim se subsequi, jussit. quum paullo longius a castris processisset; suos ab hostibus premi, atque aegre sustinere, et conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. nam quòd, omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti; paucis interfecit, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul, equitatu atque essedis circumdederant. Genus hoc est ex essedis pugnae: primò per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt; atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant, et quum se inter equitum turmas insinuavere; ex essedis desiliunt, et pedibus proeliantur. aurigae interim paulum è proelio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita, mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, in proeliis praestant; ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, ut in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari ac flectere, et per

temonem percurrere, et in iugo insistere, et inde se in currus citissime recipere, consueverint. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto: ad laceffendum hostem, et committendum proelium, alienum esse tempus arbitratus; suo se loco continuit: et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit: dum haec geruntur: nostris omnibus occupatis: qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutae sunt, continuos dies complures, tempestates; quae et nostros in castris continerent, et hostem à pugna prohiberent. interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt; et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. his rebus celeriter magna multitudo peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent: tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat; legiones in acie pro castris constituit. commisso proelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere poterunt; complures ex iis occiderunt: deinde, omnibus longe lateque aedificiis adflictis incensisque, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. his Caesar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci iussit; quod, propinquâ die aequinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt.

ex his onerariae II eosdem portus, quos reliquae, capere non potuerunt; sed paullo infra delatae sunt. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent; Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. quum illi, orbe facto, sese defenderent; celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. qua re nunciata, Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque horis amplius IV fortissime pugnaverunt: et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus. Caesar postero die T. Labienum legatum, cum iis legionibus quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui quum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. at Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiisque incensis, quod Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant; ad Caesarem se receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eò duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt; reliquae neglexerunt. his rebus gestis; ex litteris Caesaris, dierum XX supplicatio a senatu decreta est.

FINIS LIBRI QUARTI.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER QUINTUS.

LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere instituerat; legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti quam plurimas possent hieme naves aedificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum formamque demonstrat. ad celeritatem onerandi subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, et ad multitudinem jumentorum transportandam, paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. has omnes, aetnarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. ipse, conventibus citerioris Galliae peractis, in Illyricum proficiscitur; quod a Pirustis finitimam partem Provinciae incursionibus vastari audiebat. eo quum venisset, civitatibus milites imperat;

certumque in locum convenire jubet. qua re nunciata; Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant; 'nihil earum rerum publico factum consilio; seque paratos esse' demonstrant, 'omnibus rationibus de injuriis satisfacere.' accepta oratione eorum, Caesar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment, poenamque constituent. His confectis rebus, conventibusque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò quum venisset: circuitis omnibus hibernis; singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter D C ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, et longas XXVIII invenit constructas; neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio praefuerant; quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis IV, et equitibus DCCC, in fines Trevirorum proficiscitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant; Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur. Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet; magnasque habet copias peditum; Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. in ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Gingetorix. ex quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quaeque in Treviris gererentur, ostendit. at Indutiomarus equitatum peditatumque cogere; iisque, qui per aetatem in armis esse non pote-

rant, in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare instituit. sed postea quam nonnulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitus perterriti, ad Caesarem venerunt; et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent: veritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus, legatos ad Caesarem mittit: 'se se idcirco a suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret; ne, omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in sua potestate esse: seque, si Caesar permetteret, ad eum in castra venturum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.' Caesar, etsi intelligebat quâ de causâ ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne aetatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum ccc obsidibus venire jussit. his adductis, et in iis filio propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat; consolatus Indutiomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret. nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit: quod quum merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Caesar ad portum Itium cum legionibus pervenit. ibi cognoscit xl naves, quae in Belgis factae erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse; atque eodem, unde erant profectae, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus

instructas invenit. eodem equitatus totius Galliae convenit, numero millium IV; principesque ex omnibus civitatibus. ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia; reliquos, obsidum loco, secum ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliae verebatur. Erat una cum caeteris Dumnorix Aeduus, de quo à nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat; quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis, cognoverat. accedebat huc, quod jam in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, 'sibi à Caesare regnum civitatis deferri:' quod dictum Aedui graviter ferebant; neque recusandi, neque deprecandi causâ, legatos ad Caesarem mittere audebant: id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus navigandi, mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. posteaquam id obstinatè sibi negari vidit; omni spe impetrandi adempta; principes Galliae sollicitare, sevocare singulos, hortarique coepit, ut in continenti remanerent; metu territare, 'non sine causâ fieri, 'ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut quos 'in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transfu-
'ductos necaret.' fidem reliquis interponere; iusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur. qua re cognita, Caesar; quod tantum civitati Aeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum ne quid sibi ac Reipubl. nocere posset. itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impedi-
bat, qui magnam partem omnis temporis in his locis

flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorix in officio contineret; nihilo tamen secius, omnia ejus consilia cognosceret. tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere in naves jubet. atque impeditis omnium animis, Dumnorix, cum equitibus Aeduorum, a castris, in seiente Caesare, domum discedere coepit. qua renunciata; Caesar, intermissa prosecutione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat. si vim faciat, neque pareat; interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. ille autem revocatus, resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare coepit; saepe clamitans, 'liberum se, liberaeque civitatis esse.' illi, ut erat imperatum, circumfistunt, hominemque interficiunt: at Aedui equites ad Caesarem omnes revertuntur. His rebus gestis; Labieno in continente cum III legionibus et equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quaeque in Gallia gererentur cognosceret, et consilium pro tempore et pro re caperet; ipse cum legionibus V, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit; et leni Africo proventus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus aestus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. qua in re, admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoris gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adaequaverunt. accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano fere tempore. neque in eo loco hostis est visus. sed, ut postea Caesar ex captivis comperit; quum magnae manus eo convenissent; multitudine navium peditumque, quae cum annotinis

privatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius DCCC una-
erant visae; timore a littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.
Caesar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto: ubi ex captivis cog-
novit, quo in loco hostium copiae consedissent; cohortibus X ad mare re-
lictis, et equitibus CCC, qui praesidio navibus essent; de IIII vigilia ad hos-
tes contendit; eo minus veritus navibus, quod in littore molli atque aper-
to deligatas ad anchoras relinquebat: et praesidio navibus Q. Atrium praefe-
cit. ipse noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspi-
catus est. illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore
nostros prohibere, et proelium committere coeperunt. repulsi ab equitatu,
se in silvas abdiderunt; locum nasci, egregie et naturae et opere munitum;
quem, domestici belli, ut videbatur, causa, jam ante praeparaverant: nam
crebris arboribus succis, omnes introitus erant praecclusi. ipsi ex silvis rari
propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites
legionis VII, testudine facta, et aggere ad munitiones adjecto, locum cepe-
runt; eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fu-
gientes longius Caesar persequi vetuit; et quod loci naturam ignorabat; et
quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui
volebat. Postridie ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditio-
nem misit; ut eos, qui fugerant, persequerentur. his aliquantum itineris pro-
gressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesa-
rem venerunt, qui nuntiarent, 'superiori nocte, maximae coortis tempestate,
'prope omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse; quod neque an-
'chorae funesque subsisterent; neque nautae, gubernatoresque, vim tempe-
'statis pati possent. itaque ex eo concursu navium, magnum esse incommo-
'dum acceptum.' his rebus cognitis; Caesar legiones equitatumque reve-

cari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quae ex litteris nunciisque cognoverat, coram perspicit; sic, ut, amissis circiter XL navibus, reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, et ex continenti alios accersiri jubet: Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat. ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, et cum castris una munitione conjungi. in his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. subductis navibus, castrisque egregie munitis; eadem copias, quas ante, praesidio navibus relinquit: ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eo quum venisset; majores jam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant. summa imperii bellicae administrandi, communi consilio, permessa est Cassivellauno; cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. huic, superiori tempore, cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant. sed nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque praefecerant. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa, memoriâ proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui, praedae ac belli inferendi causâ, ex Belgis transferant; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaeque aedificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. utuntur, aut aere, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: aere utuntur importato. materia cujusque generis, ut in Gallia, est; praeter fagum atque abie-

tem. leporem, et gallinam, et anserem gustare, fas non putant: haec tamen alunt, animi voluptatisque causâ. loca sunt temperatiora, quam in Gallia; remissioribus frigoribus. insula naturâ triquetra; cujus unum latus est contra Galliam. hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appellantur, ad orientem solem: inferior, ad meridiem spectat. hoc latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem solem. qua ex parte est Hibernia; dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona. complures praeterea minores objectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse noctem: nos nihil de eo percuntationibus reperiebamus, nisi, certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium passuum. tertium est contra Septemtrionem: cui parti nulla est objecta terra; sed ejus lateris angulus maxime ad Germaniam spectat. huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. ex his omnibus, longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quae regio est maritima omnis; neque multum a Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non ferunt, sed lacte et carne vivunt: pellibusque sunt vestiti. omnes verò se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem; atque hoc horribiliore sunt in pugna adpectu. capilloque sunt promisso; atque omni parte corporis rafa, praeter caput et labrum superius. uxores habent deni duodenique inter se communes; et maxime fratres cum fratribus, et parentes cum liberis. sed si qui sunt ex his nati; eorum habentur liberi, a quibus primum virgines quaeque ductae sunt. Equites hostium essedarilque

acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt: impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati; acriter pugnaverunt. duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum; quum hae, intermisso perexiguo loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugnae perterritis nostris; per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum; quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent; minus aptos esse ad hujus generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; et, quum paullulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari proelio contenderent. equestris autem proelii ratio, et cedentibus et insequentibus, par atque idem periculum inferebat. accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis, proeliarentur; stationesque dispositas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent. Postero die, procul a castris hostes in collibus constiterunt: rarique se ostendere; et lentius, quam pridie, nostros equites proelio lacessere coeperunt. sed meridie, quum Caesar pabulandi causa III legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato misisset; repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non abisterent.

nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi, facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quae undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Caesar, cognito eorum consilio; ad flumen Tamesin, in fines Cassivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. eo quum venisset; animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixae sudes, flumine tegebantur. iis rebus cognitis à captivis perfugisque; Caesar, praemisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. sed ea celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent; ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugae mandarent. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis; dimissis amplioribus copiis; millibus circiter xv essedariis relictis, itinera nostra servabat: paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis atque silvestribus sese occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: et, quum equitatus noster liberiùs, vastandi praedandique causâ, se in agros effunderet; omnibus viis notis semitisque, essedarios ex silvis emittebat; et, magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu, latius vagari prohibebat. relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur: et tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis, hostibus noceretur; quantum labore, atque itinere, legiona-

rii milites efficere poterant. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas; ex qua Mandubratius adolescens, Caesaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat;) legatos ad Caesarem mittunt. pollicenturque sese ei dedituros, et imperata facturos. petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui praefit, imperiumque obtineat. his Caesar imperat obsides x l, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt; obsides ad numerum, frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Caesari dediderunt. ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, filvis paludibusque munitum; quò satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandae causa, convenire consueverunt. eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie naturâ atque opere munitum: tamen hunc dubius ex partibus oppugnare contendit. hostes paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex alia parte oppidi ejecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum haec in his locis geruntur: Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare suprâ demonstravimus; quibus regionibus iv reges praeerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit. atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improvviso adorianur atque oppugnent. hi quum ad castra venissent; nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos

incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc proelio nunciato; tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum; legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar, quum statuisset hiemem in continenti propter repentinos Galliae motus agere; neque multum aestatis superesset; atque id facile extrahi posse intelligeret; obsides imperat. et, quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. interdicat atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectiones. his deductis: quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempestate deperierant naves; duobus comitatibus exercitum reportare constituit. ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur: at ex iis quae inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris comitatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX; perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes rejicerentur. quas quum aliquandiu Caesar frustra exspectasset: ne anni tempore navigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat; necessario angustius milites collocavit. ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita quum solvisset vigiliam, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivaeperscriptio: quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare; legionesque in plures civitates distribuere. ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Aeduos, L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum, hiemare iussit. tres in Belgio.

collocavit; his M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos praefecit. unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat; et cohortes v; in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam et Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativulci erant, misit: his militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos praeesse iussit. ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese moderi posse existimavit. atque harum tamen omnium legionum hiberna, (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat,) millibus passuum c continebantur. ipse interea; quoad legiones collocatas, munitaque hiberna cognovisset; in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus maiores in sua civitate regnum obtinuerant. huic Caesar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. tertium hunc jam annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. desertur ea res ad Caesarem. ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est; in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est; initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativulco. qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent; Indutiomari Treviri nunciis impulsus, suos concitaverunt: subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. quum celeriter nostri arma cepissent,

vallumque adscendissent; atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: 'habere sese, quae de re communi dicere vellent; quibus rebus controversias minui posse sperarent.' Mittitur ad eos, colloquendi causa, C. Arpinus eques Romanus, familiaris Q. Titurii; et Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante, missu Caesaris, ad Ambiorigem ventitare consueverat. apud quos, Ambiorix in hunc modum locutus est: 'se, pro Caesaris in se beneficiis, plurimum ei confiteri debere; quod ejus operâ stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consueisset; quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent. neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate sua fecisse; sed coactu civitatis: suaeque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. civitati porro hanc fuisse belli causam; quod repentinae Gallorum conjurationi resistere non potuerit. id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat; sed esse Galliae commune consilium. omnibus hibernis Caesaris oppugnandis, hunc esse dictum diem; ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. non facile Gallos Gallis negare potuisse; praesertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii; pro beneficiis Caesarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suae ac militum saluti consulat. magnam manum Germanorum conductam, Rhenum transisse; hanc affore biduo. ipsorum esse consilium, velintne, prius quam fi-

‘nltimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad La-
‘bienum deducere; quorum alter millia passuum circiter L, alter paullo am-
‘plius absit. illud se polliceri, et iurejurando confirmare; tutum se iter per
‘fines suos daturum. quod quum faciat; et civitati sese consulere, quod hi-
‘bernis levetur; et Caesari pro ejus meritis gratiam referre.’ hac oratione
habitâ discedit Ambiorix. C. Arpinus et Junius, quae audierant, ad lega-
tos deferunt. illi, repentina re perturbati; etsi ab hoste ea dicebantur, non
tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod
civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Rom. bel-
lum facere ausam, vix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt;
magnaque inter eos exstitit controversia. L. Aurunculeius, compluresque
tribuni mil. et primorum ordinum centuriones, ‘nihil temere agendum, ne-
‘que ex hibernis injussu Caesaris discedendum’ existimabant. ‘quantavis
‘magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis,’ do-
cebant. ‘rem esse testimonio: quod primum hostium impetum, multis ultro
‘vulneribus illatis, fortissime sustinuerint. re frumentariâ non premi. inter-
‘ea et ex proximis hibernis, et a Caesare, conventura subsidia.’ postremo,
‘quid esse levius aut turpius, quàm, auctore hoste, de summis rebus capere
‘consilium?’ contra ea Titurius, ‘serò facturos,’ clamitabat, ‘quum majore
‘res manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid
‘calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. brevem consulendi esse oc-
‘casionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam. neque aliter Carnutes
‘interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos; neque Eburones, si ille
‘adesset, tantâ cum contemptione nostri ad castra venturos esse. non hostem
‘auctorem, sed rem, spectare. subesse Rhenum; magno esse Germanis do-
‘lori Ariovisti mortem, et superiores nostras victorias. ardere Galliam, tot

‘contumeliis acceptis sub populi R. imperium redactam; superiore gloria
‘rei militaris extincta.’ postremo, ‘quis hoc sibi persuaderet; sine certa re,
‘Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utram-
‘que partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam
‘legionem perventuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam
‘esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem, atque eorum qui dissen-
‘trent, consilium, quem haberet exitum? in quo si non praesens periculum,
‘at certe longinqua obsidione fames esset pertimescenda.’ hac in utramque
partem habita disputatione: quum a Cotta, primisque ordinibus, acriter re-
sisteretur; ‘Vincite,’ inquit, ‘si ita vultis,’ Sabinus; et id clariore voce, ut
magna pars militum exaudiret: ‘neque is sum,’ inquit, ‘qui gravissime ex
‘vobis mortis periculo terrear. hi sapient; et, si gravius quid acciderit, abs
‘te rationem deposcent. qui, si per te liceat, perendino die cum proximis
‘hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant; nec rejec-
‘ti et relegati longe ab caeteris, aut ferro aut fame intereant.’ Consurgitur
ex consilio: comprehendunt utrumque, et orant; ‘ne sua dissensione et per-
‘tinacia rem in summum periculum deducant. facilem esse rem; seu mane-
‘ant, seu proficiscantur; si modò unum omnes sentiant ac probent. contra,
‘in dissensione nullam se salutem perspicere.’ res disputatione ad mediam
noctem perducitur. tandem dat manus Cotta permotus: superat sententia
Sabini. pronuntiatur, prima luce ituros. consumitur vigiliis reliqua pars
noctis; quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset,
quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. omnia excogitantur,
quare nec sine periculo maneatur; et languore militum, et vigiliis, pericu-
lum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset per-
suasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium da-

tum; longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectioe eorum senserunt; collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atque occulto loco, a millibus passuum circiter II Romanorum adventum expectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito sese ostenderunt: novissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante providisset, trepidare, concurrere, cohortesque disponere: haec tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectiois auctor non fuisset; nullâ in re communi saluti de-erat. et, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et, in pugna, militis officia praestabat. quumque, propter longitudinem agminis, minus facile per se omnia obire, et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronuciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem confisterent. quod consilium, etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quaeque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; et clamore ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuciari jusserunt, 'ne quis ab loco discederet; illorum esse praedam, atque illis reservari, quaecumque Romani reliquissent; proinde omnia in victoria posita existimarent.' erant et virtute, et numero, pug-

nando pares nostri. tamen si a duce, et a fortuna deferebantur; tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; et, quoties quaeque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animadversa; Ambiorix pronunciari jubet, ut 'procul tela conijciant, neu propius accedant: et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate armorum, et quotidiana exercitatione, nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.' quo praecepto ab iis diligentissime observato; quum quaequam cohors ex orbe excefferat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant: interim ea parte nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti coeperant; et ab iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur. sin autem locum tenere vellent; neque virtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; et magna parte diei consumpta, quum à prima luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissime pugnans; dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordineque adhortans, in adversum os fundâ vulneratur. His rebus permotus Q. Titurius; quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, 'ut sibi militibusque parcat.' ille appellatus, respondit: 'si velit secum colloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi verò nihil nocitum iri; inque eam rem se suam fidem interponere.' ille cum Cotta saucio communicat; 'si videatur, pugna ut exce-

‘dant, et cum Ambiorige unà colloquantur; sperare se, ab eo de sua ac militum salute impetrari posse.’ Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in praesentia tribunos mil. circum se habebat, et primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: et, quum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit; suisque, ut idem faciant, imperat. interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consultò ab Ambiorige instituitur sermo; paulatim circumventus, interficitur. tum vero, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur, cum maxima parte militum: reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit; ipse pro castris fortissime pugnans, occiditur. illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. pauci ex proelio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiores faciunt. Hae victoriâ sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatumque se subsequi jubet. re demonstratâ, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturque, ‘ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro iis quas acceperint injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitus interisse’ demonstrat: ‘nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem’ profitetur ‘adjutorem.’ facile hac oratione Nervii persuadet. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos; qui omnes sub eorum imperio sunt; quara

maximas manus possunt, cogunt: et de improvise ad Ciceronis hiberna ad-
volant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlatâ. hic quoque accidit,
quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causâ
in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. his cir-
cumventis; magna manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium
socii et clientes, legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma con-
currunt; vallum conscendunt. aegre is dies sustentatur: quod omnem spem
hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum
se fore victores confidebant. Mittuntur ad Caesarem confestim à Cicerone
litterae; magnis propositis praemiis, si pertulissent: obsessis omnibus viis,
missi intercipiuntur. noctu ex eâ materiâ, quam munitionis causâ compor-
taverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate: quae de-
esse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die, multo majoribus co-
piis coactis, castra oppugnant; fossam complent. a nostris eadem ratione,
qua pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars noc-
turni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non vulneratis, facul-
tas quietis datur. quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt,
noctu comparantur: multae praeustae fudes, magnus muralium pilorum nu-
merus instituitur: turres contabulantur: pinnae, loricaeque, ex cratibus
attexuntur. ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum
quidem sibi ad quietem tempus relinquebat; ut ultro militum concursu, ac
vocibus, sibi parere cogeretur. Tunc duces principesque Nerviorum; qui
aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant;
colloqui sese velle dicunt. facta potestate; eadem, quae Ambiorix cum Ti-
turio egerat, commemorant: 'omnem esse in armis Galliam: Germanos
' Rhenum transisse: Caesaris, reliquorumque, hiberna oppugnari.' addunt

etiam de Sabini morte. Amborigem ostentant, fidei faciundae causâ. 'er-
'rare eos' dicunt, 'si quidquam ab iis praesidii sperent, qui suis rebus diffi-
'dant: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque R. animo, ut nihil
'nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: li-
'cere illis incolumibus per se ex hibernis discedere; et, in quascumque par-
'tes velint, sine metu proficisci.' Cicero ad haec unum modò respondit:
'non esse consuetudinem populi Rôm. accipere ab hoste armato conditionem.
'si ab armis discedere velint; se adiutore utantur, legatosque ad Caesarem
'mittant: sperare se, pro ejus justitiâ, quae petierint, impetraturos.' Ab
hac spe repulsi Nervii, vallo pedum xī, et fossâ pedum xv, hiberna cingunt.
haec et superiorum annorum consuetudine, a nostris cognoverant; et quos-
dam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. sed nulla his ferramen-
torum copia, quae esset ad hunc usum idonea. gladiis cespitem circumcide-
re; manibus, sagulisque, terram exhaurire cgebantur. qua quidem ex re,
hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus, millium pas-
sum xv in circuitu munitionem perfecerunt. reliquisque diebus, turres ad
altitudinem valli; falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant; pa-
rare ac facere coeperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento,
ferventes fusili ex argillâ glandes, fundis; et fervefacta jacula, in casas, quae
more Gallico stramentis erant tectae, jacere coeperunt. haec celeriter ignem
comprehenderunt; et, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distu-
lerunt. hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque exploratâ
victoriâ; turres testudinesque agere, et scalis vallum adscendere coeperunt.
at tanta militum virtus, atque ea praesentia animi fuit; ut, quum undique
flammâ torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque
omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellerent; non

modo demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. paullulum quidem intermissâ flamma; et quodam loco turri adacta, et contingente vallum; tertiae cohortis centuriones, ex eo quo stabant loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, 'si introire vellent,' vocare coeperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est. Erant in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulsio et L. Varenus. ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur; omnibusque annis, de loco, summis simultatibus contendebant. ex iis Pulsio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, 'quid dubitas,' inquit, 'Varene? aut quem locum probandae virtutis tuae exspectas? hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit.' haec quum dixisset, procedit ex castris; munitionemque, qua parte hostium confertissima visa est, erumpit. nec Varenus quidem tum vallo sese continet; sed omnium veritus existimationem, subsequitur; mediocri spatio relicto. Pulsio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, et in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulsioni, et verutum in balteo defigitur. avertit hic casus vaginam, et gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditumque hostes circumfistunt. succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subvenit. ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. illic verò

occurfat ociùs gladio, cominusque rem gerit Varenus : atque, uno interfecto, reliquos paullum propellit : dum cupidius instat, in locum inferiorem dejectus concidit. huic rursus circumvento fert subsidium Pulio : atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio; et maxime quòd, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat : tanto crebriores litterae nunciique ad Caesarem mittebantur, quorum pars deprehensa, in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui a prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem praestiterat. hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem deferat. has ille in jaculo illigatas affert; et Gallus inter Gallos sine ulla suspitione versatus, ad Caesarem pervenit. ab eo, de periculo Ciceronis legionisque cognoscit. Caesar, acceptis litteris circiter hora XI diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum XXV : jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire : exiit cum nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi sit iter faciendum. scribit Labieno, si Reip. commodo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam. equites circiter CD ex proximis hibernis cogit. Hora circiter III, ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus : eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobriuae praeficit : legionemque ei attribuit; quod ibi

impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandae hiemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, et caede cohortum cognita; quum omnes ad eum Trevirorum copiae venissent; veritus ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset; praesertim quos recenti victoria efferri sciret: litteras Caesari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educiturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatus equitatusque copias Trevirorum, III millia passuum longe ab suis castris confedissee. Caesar, consilio ejus probato; etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur; quantoque in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Graecis conscriptam litteris mittit; ne, interceptâ epistolâ, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. si adire non possit; monet ut tragulam, cum epistolâ ad amentum deligatâ, intra munitiones castrorum adjiciat. in litteris scribit, 'se cum legionibus profectum celeriter affore:' hortatur, 'ut pristinam virtutem retineat.' Gallus, periculum veritus; ut erat praeceptum, tragulam mittit. haec casu ad turrin adhaesit; neque ab nostris biduo animadversa; tertio die, a quodam milite conspicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes laetitiâ afficit. tum fumi incendiiorum procul videbantur: quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt; ad Caesarem omnibus copiis contendunt. eae erant, armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultate,

Gallum ab eodem Verticōne, quem supra demonstravimus, repetit; qui litteras ad Caesarem deferat. hunc admonet, iter caute diligenterque faciat. perferibit in litteris; 'hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse.' quibus litteris circiter media nocte Caesar allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. postero die, luce prima, movet castra: et, circiter millia passuum *iv* progressus; trans vallem magnam et rivum, hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi res, cum tantis copiis in quo loco dimicare: tum quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, confedit: et, quam aequissimo loco potest, castra communit. atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum millium *vii*, praesertim nullis cum impedimentis; tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat, interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire possit. Eo die, parvulis equestribus proeliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent. Galli; quod ampliores copias, quae nondum convenerant, exspectabant. Caesar; si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet: si id efficere non posset; ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere, seque in castra recipere; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui; atque in iis administrandis rebus quam maxime concurrari, et cum simulatione agi timoris jubet. quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque in quo loco constituunt. nostris verò etiam de vallo deductis, propius accedunt; et tela intra munitionem ex omnibus partibus

conjiciunt. praeconibusque circummissis, pronuciari jubent; 'seu quis Gallus, seu Romanus, velit ante horam tertiam ad se transire; sine periculo licere: post id tempus, non fore potestatem.' ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitem; quod ea non posse introrumpere videbantur; alii vallum manu scandere, alii fossas complere, inciperent. tunc Caesar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emissio, celeriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi causa resisteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit. Longius prosequi veritus; quod silvae paludesque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento, illum locum relinquere videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. legione producta, cognoscit non decimum esse quemque relictum militem sine vulnere. ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quantâ cum virtute, sint res administratae: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: centuriones sigillatim, tribunosque militum appellat; quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. de casu Sabini et Cottae, certius ex captivis cognoscit. postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, et confirmat. quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet: quod, beneficio deorum immortalium, et virtute eorum, expiato incommodo; neque hostibus diutina laetatio, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate, de victoria Caesaris fama perfertur: ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum labeisset, eoque post horam ix diei Caesar pervenisset; ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriae, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. hac fa-

ma ad Treviros perlata; Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Caesar Fabium cum legione, in sua remittit hiberna: ipse cum III legionibus circum Samarobriam trinis hibernis hiemare constituit; et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae civitates de bello consultabant; nuncios legationesque in omnes partes dimittabant; et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaue in locis desertis concilia habebant: neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de conciliis et motu Gallorum nuncium acciperet. in his, ab L. Roscio legato, quem legioni XIIII praefecerat, certior est factus; 'magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Armoricae appellantur, oppugnandi sui causâ convenisse; neque longius millia passuum VIIII, ab hibernis suis abfuisse; sed, nuncio allato de victoria Caesaris, discessisse; adeò ut fugae similis discessus videretur.' At Caesar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis; alias territando, quum se scire, quae fierent, denunciaret; alias cohortando; magnam partem Galliae in officio tenuit. tamen Senones, quae est civitas in primis firma, et magnae inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris, cujusque majores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati: cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt: et, missis ad Caesarem satisfaciundi causâ legatis; quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. tantumque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutationem

attulit; ut, praeter Aeduos et Rheimos, (quos praecipuo semper honore Caesar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis;) nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis, idque adeo haud scio mirandumne sit; quum compluribus aliis de causis; tum maxime, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissime dolebant. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitatì Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transfret: quum 'se bis expertos' dicerent, 'Ariovisti bello, et Tenchtherorum transitu; non esse fortunam amplius tenturos.' hâc spe lapsus Indutiomarus; nihilo minus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque totâ Galliâ magnis praemiis ad se allicere coepit. ac tantum sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam atque amicitiam, publice privatimque peterent. Ubi intellexit, ultro ad se veniri: altera ex parte Senones Carnutesque, conscientia facinoris instigatos; altera, Nervios Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defors, si ex finibus suis progredi coepisset: armatum concilium indicit. hoc, more Gallorum, est initium belli; quo, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; et, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio, Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum; quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem, ab eo non discessisse; hostem judicat, bonaque ejus publicat. his rebus confectis; in concilio pronunciat, accer-

situm se a Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. quaeque fieri velit, praecipit. Labienus, quum et loci natura et manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; sed, ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat: iis certam diem conveniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; alias, ut situm castrorum cognosceret; alias, colloquendi aut territandi causâ. equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorisque opinionem, quibuscunque poterat rebus, augebat. Quum majore in dies contempione Indutiomarus ad castra accederet: nocte una, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum quos accersendos curaverat, tantâ diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari aut ad Treviros perferri posset. interim, ex consuetudine quotidiana, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit: equites tela conjiciunt, et magna contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. nullo a nostris dato responso, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emit. praecipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam coniectis; quod fore, sicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarus: neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, morâ reliquorum, illum, spatium nactum, effugere volebat. magna proponit iis, qui occiderint, praemia: summittit cohortes equitibus subsidio. com-

probat hominis consilium fortuna; et, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra. redeunt equites, quos possunt consecantur atque occidunt. hac re cognita; omnes Eburonum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discedunt; paulloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

FINIS LIBRI QUINTI.

CAII JULII

CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER SEXTUS.

MULTIS de causis, Caesar majorem Galliae motum exspectans; per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit. simul ab Cn. Pompeio proconsule petit; quoniam ipse ad urbem cum imperio, Reipubl. causâ, maneret; quos ex Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci juberet: magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliae existimans; tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore refarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. quod quum Pompeius, et Reipubl. et amicitiae tribuisset: celeriter confecto per suos delectu; tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus; duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat: et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propin-

quos a Treviris imperium desertur: illi finitimos Germanos sollicitare, et pecuniam polliceri, non desistunt. quum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant. inventis nonnullis; civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent; Ambiorigem sibi societate et foedere adjungunt. quibus rebus cognitis, Caesar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare; a Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit. itaque, nondum hieme confecta, proximis xv legionibus coactis, de improvviso in fines Nerviorum contendit: et prius, quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ praedâ militibus concessâ, vastatisque agris; in deditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit. eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliae primo vere, ut instituerat, indicto; quum reliqui, praeter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus; ut omnia postponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoriâ conjunxerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. hac re pro suggestu pronunciata; eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eò pervenit. cognito ejus adventu; Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. conantibus; prius, quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. necessario sententiâ desistunt; legatosque deprecandi causâ ad Caesarem mittunt: adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. libenter Caesar, petentibus Aeduis, dat veniam: excusationemque accipit:

quod aestivum tempus instantis belli, non quaestionis, esse arbitrabatur. obsidibus imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit, eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt; usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit concilium Caesar, equitesque imperat civitatibus. Hac parte Galliae pacata, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum, secum proficisci jubet; ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. his rebus constitutis; quod pro explorato habebat Amborigem proelio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti; qui uni ex Gallia, de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacefferet: ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congregi cogere-tur. hoc inito consilio; totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v, in Menapios proficiscitur. illi, nullâ coactâ manu, loci praesidio freti, in silvas paludesque confugiunt; suaeque eodem conferunt. Caesar, partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quaestore; celeriterque effectis pontibus; adiit tripartitò. aedificia vicosque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendae causâ, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Amborigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus; Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur. Dum haec

a Caesare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hientaverat, adoriri parabant: jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. positis castris a millibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, cognito hostium consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem; praesidio v cohortium impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et, mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque praeruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transiuros existimabat:angebatur quotidie auxiliorum spes. loquitur in concilio palam; ' quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque ' fortunas in dubium non devocaturum; et postero die prima luce castra ' moturum.' celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogeat. Labienus, noctu tribunis militum primisque ordinibus coactis; quid sui consilii sit, proponit. et, quod facilius hostibus timoris det suspensionem; majore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. his rebus fugae similem profectiorem efficit. haec quoque per exploratores anteduce, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; etiam Galli, cohortati inter se, sine speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilia expectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguum manenti, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant; flumen transire, et in quo loco proelium committere non dubitant. quae fore suspensus Labienus, ut omnes, citra flumen

eliceret; eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum praemissis paullum impedimentis, atque in tumultu quodam collocatis; 'habetis,' inquit, 'milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem, nobis ducibus, virtutem, quam saepenumero Imperatori praestitistis: eum adesse, et haec coram cernere existimate.' simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet; et, paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. illi, ubi praeter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt; impetum modò ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petiverunt. quos Labienus equitatu consecutus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis post diebus civitatem recepit. nam Germani, qui auxilio veniebant; percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permanisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum. Caesar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit. quarum erat altera, quòd [Germani] auxilia contra se Trevis miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus; paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. notà atque institutà ratione; magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. firmo in Trevis praesidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur; reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant; purgandi sui causà ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem laesam: petunt atque orant, ut sibi

‘parcat; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus poe-
‘nas pendant: si amplius obsidum velit, dare’ pollicentur. cognita Caesar
causâ reperit, ab Suevis auxilia missa esse: Ubiorum satisfactionem accipit:
aditus viasque in Suevos perquirat. Interim, paucis post diebus, fit ab Ubiis
certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus,
quae sub eorum sunt imperio, denunciare ut auxilia peditatus equitatusque
mittant. his cognitis rebus; rem frumentariam providet, castris idoneum
locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaeque omnia ex agris
in oppida conferant; sperans, barbaros atque imperitos homines, inopia
cibiorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. man-
dat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quaeque apud eos geran-
tur, cognoscant. illi imperata faciunt; et, paucis diebus intermissis, refe-
runt: ‘Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum
‘venerant; cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, peni-
‘tus ad extremos fines sese recepisse: silvam esse ibi infinitae magnitudinis,
‘quae appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere; et, pro nativo
‘muro objectam, Cheruscos a Suevis, Suevosque a Cheruscis, injuriis in-
‘curfionibusque prohibere: ad ejus initium silvae, Suevos adventum Roma-
‘norum expectare constituisse.’ Quoniam ad hunc locum perventum est;
non alienum esse videtur, de Galliae Germaniaeque moribus, et quo modo
differant eae nationes inter sese, proponere. in Gallia, non solum in omni-
bus civitatibus, atque in omnibus pagis partibusque; sed penè etiam in sin-
gulis domibus, factiones sunt. earumque factionum sunt principes, qui sum-
mam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur; quorum ad arbitrium
iudiciumque, summa omnium rerum consiliorumque redeat. idque ejus rei
causâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum

auxilii egeret : suos enim opprimi quisque, et circumveniri non patitur ; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. haec eadem ratio est in summa totius Galliae ; namque omnes civitates in partes divisae sunt duas. Quum Caesar in Galliam venit ; alterius factionis principes erant Aedui ; alterius, Sequani. ii, quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnaeque eorum erant clientelae ; Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant ; eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. proeliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aeduorum interfecta ; tantum potentiam antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aeduis ad se transducerent ; obsidesque ab iis principum filios acciperent ; et publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros ; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent ; Galliaeque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causâ Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. adventu Caesaris, facta commutatione rerum ; obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis ; (quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque acquiore imperio se uti videbant ;) reliquis rebus, eorum gratia dignitateque amplificata ; Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant. quos quod adaequare apud Caesarem gratia intelligebatur ; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant, hos illi diligenter tuebantur. ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat ; ut longe principes, haberentur Aedui ; secundum locum dignitatis, Rhemi obtinerent. In omni Gallia, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo ; nam plebs penè servorum habetur loco, quae per se nihil au-

det, et nulli adhibetur confilio. plerique, quum aut aere alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur; sese in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt jura, quae dominis in servos. sed de his duobus generibus, alterum est Druidum, alterum Equitum. illi rebus divinis interfunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus, disciplinae causa, concurret: magnoque hi sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt: et, si quod est admissum facinus; si caedes facta; si de hereditate, si de finibus controversia est; iidem decernunt. praemia poenasque constituunt. si quis aut privatus aut publicus, eorum decreto non steterit; sacrificiis interdicunt. haec poena apud eos est gravissima. quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus praest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo; si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, confidunt; in loco consecrato. huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretisque parent. disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illò discendi causâ proficiscuntur. Druides a bello abesse consueverunt; neque tributa unâ cum reliquis pendunt; militiae vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati praemiis, et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus

propinquisque mittuntur. magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur, itaque nonnulli annos vicanos in disciplina permanent. neque fas esse existimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. id mihi duabus de causis instituisse videntur; quòd neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriae studere: quod ferè plerisque accidit, ut, praesidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere: non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant; et juventuti transdunt. Alterum genus, est Equitum. ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Caesaris adventum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propularent;) omnes in bello versantur. atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambaectos clientesque habet. hanc unam gratiam potentiamque noverunt. Natio est omnis Gallorum, admodum dedita religionibus. atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in proeliis periculisque versantur; aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent; administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quòd, pro vitâ hominis nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra, vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flammâ exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxâ

sunt comprehensi; gratiora diis immortalibus esse arbitrantur: sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra: hunc, omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: hunc, ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. post hunc; Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. de his eandem ferè, quam reliquae gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium coelestium tenere; Martem, bella regere. huic, quum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque devovent. quae superaverint; animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. multis in civitatibus, harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspici licet: neque saepe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; et dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis vitae institutis, hoc fere ab reliquis differunt; quòd suos liberos, nisi quum adoleverint ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumque puerili aetate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt; tantas ex suis bonis, aestimatione facta, cum dotibus communicant. hujus omnis pecuniae conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. uter eorum vitâ superarit; ad eum pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. viri in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent potestatem.

et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit; ejus propinqui conveniunt; et de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent; et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica et sumptuosa: omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia. ac, paullo supra hanc memoriam, servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat; justis funeribus confectis, unà cremabantur. Quae civitates commodius suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum; si quis quid de Rep. a finitimis rumore aut famâ acceperit, uti ad magistratum deferat; neve cum quo alio communicet: quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere cognitum est. magistratus, quae visa sunt, occultant; quaeque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. de Rep. nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent, qui rebus divinis praesint; neque sacrificiis student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum opibus aperte juvantur; Solem, et Vulcanum, et Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt. vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis, labori ac duritiae student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant. intra annum verò xx feminae notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. cujus rei nulla est occultatio; quod et promiscuè in fluminibus perluuntur; et pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ. Agriculturae non student; majorque pars victus eorum, in lacte, et caseo, et carne consistit. neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet:

sed magistratus ac principes, in annos singulos, gentibus cognationibusque hominum qui unà coierunt, quantum et quo loco visum est, agri attribuunt; atque anno pòst, aliò transire cogunt. ejus rei multas afferunt causas: ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratius, ad frigora atque aestus vitandos, aedificent: ne quoriatur pecuniae cupiditas, quâ ex re factiones dissensionesque nascuntur: ut animi aequitate plebem contineant, quum suas quisque opes acquari cum potentissimis videat. Civitatibus maxima laus est, quàm latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant; expulso agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere: simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato, quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace, nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cujusque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendae, ac desidia minuendae causâ fieri praedicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio: 'se' dixit 'ducem fore; qui sequi velint, profiteantur;' consurgunt ii qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur. qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque iis rerum postea fides abrogatur. hospites violare, fas non putant. qui, quaque de causâ, ad eos venerunt; ab injuria prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, et ultro bella inferrent; ac, propter ho-

minum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent, itaque ea, quae fertilissima sunt, Germaniae loca; circa Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Graecis famâ notam esse video, quam illi Orciniam appellant; Volcae Tectosages occuparunt, atque ibi confederunt. quae gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem; nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent: eodem victu, et cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciae propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur: paullatim assuefacti superari, multisque proeliis victi, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Hujus Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo, IX dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest; neque mensuras itinerum noverunt. oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus; rectaque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum et Anartium. hinc se flectit sinistrorsum, diversis à flumine regionibus; multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est hujus Germaniae, qui se aut adisse ad initium ejus silvae dicat, quum dierum iter LX processerit; ant quo ex loco oriatur, acceperit. multa in eâ genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint: ex quibus quae maxime differant ab caeteris, et memoriae prodenda videantur, haec sunt. Est bos, cervi figurâ: cujus a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus. ab ejus summo, sicut palmae, rami latè diffunduntur. eadem est feminae marisque natura; eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt item, quae appellantur Alces. harum est consimilis capreis figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullo antecedunt; mutilaeque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent;

neque quietis causâ procumbunt; neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant; atque ita paullum modò reclinatae, quietem capiunt. quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quò se recipere consueverint; omnes eò loco aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. huc quum se ex consuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipsæ concidunt. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. ii sunt magnitudine, paullò infra elephantos; specie, et colore, et figurâ tauri. magna vis eorum est, et magna velocitas; neque homini, neque ferae, quam conspexerint, parcant. hos studiose foveis captos interficiunt. hòc se labore durant adolescentes, atque hòc genere venationis exercent. et, qui plurimos ex his interfecerunt; relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio; magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, et mansuefieri, ne parvuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, et figura, et species, multum a nostrorum boum cornibus differt. hæc studiose conquifita, ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quòd, ut supra demonstravimus, minimi omnes Germani agriculturæ student; constituit non progredi longius, sed, ne omnino metum reditûs sui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum cc rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum iv constituit, præsidiumque cohortium xii pontis tuendi causâ ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco præsidioque, C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit. ipse, quum matu-

rescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius in longitudinem patet; L. Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit: monet ut ignes in castris fieri prohibear, ne qua ejus adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes apprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum, quum in omnibus rebus, tum in re militari, potest fortuna. nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret, priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis afferretur: sic magnae fuit fortunae; omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto; rhedis, equisque comprehensis; ipsum effugere mortem. sed hoc eò factum est, quòd, aedificio circumdato silva, (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi aestus causâ, primumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates;) comites familiaresque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvae texerunt. sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix copias suas judicio non conduxerit, quòd proelio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit; quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceanum fuerunt; ii in insulis sese occultaverunt, quas aestus efficere con-

fuérunt: multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiaE partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat; aetate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugae ferre non posset; omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset; taxo, cujus magna in Gallia Germaniæque copia est, se exanimavit. Segni Condrosque, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque; legatos ad Caesarem miserunt, oratum, 'ne se in hostium numero duceret; neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret: nihil se de bello cogitasse; nulla Ambiorigi auxilia misisse.' Caesar, explorata re quaestione captivorum; si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit. id castelli nomen est. hoc ferè est in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Aurunculeius, hiemandi causâ, confederant. hunc quum reliquis rebus locum probabat; tum, quòd superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. praesidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis III, quas proximè conscriptas ex Italia transduxerat. ei legioni castrisque, Q. Tullium Ciceronem praefecit; ducentosque equites attribuit. partito exercitu; T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum versus, in eas partes quae Menapios attingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partes, ire constituit; quòd cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens, post diem VII sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quae in praesidio

relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipubl. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non praesidium, non oppidum, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo, ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem praesidii aut salutis aliquam offerebat; confederat. haec loca, vicinitatibus, erant nota: magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere;) sed in singulis militibus conservandis. quae tamen, ex parte, res ad salutem exercitus pertinebat: nam et praedae cupiditas, multos longius evocabat; et silvae incertis occultisque itineribus, confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet; dimittendae plures manus, diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat; locus ipse erat praesidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, et dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. at in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant; quam cum aliquo detrimento militum noceretur. dimittit ad finitimas civitates nuncios Caesar: omnes evocat spe praedae, ad diripiendos Eburones; ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionariorum, periclitetur; simul, ut magna multitudine circumfusa, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter convenit. Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesque appetebat VII, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti consili-

tuerat. hic, quantum in bello fortuna possit, et quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus; manus erat nulla, quae parvam modò timoris causam afferret. trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad praedam evocari. cogunt equitum 11 millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno; a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes, supra docuimus: trans-eunt Rhenum navibus ratibusque; xxx millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, praesidiumque ab Caesare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. invitati praeda, longius procedunt. non hos palus in bello latrociniiisque natos, non silvae morantur. quibus in locis sit Caesar, ex captivis quaerunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. atque unus ex captivis: 'quid vos,' inquit, 'hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus jam licet esse fortunatissimis? 111 horis Atuatucam venire potestis; huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat.' oblata spe; Germani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt: ipsi Atuatucam contendunt; usi eodem duce, cujus haec indicio cognoverant. Cicero, qui per omnes superiores dies, praeceptis Caesaris, summa diligentia milites in castris continuisset; ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset: septimo die, diffidens Caesarem de numero dierum fidem servaturum; quòd longius eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul, eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum exspectans, quo 1x op-

positis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum IIII offendi posset; v cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus aegri relictī: ex quibus qui hōc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo unā mittuntur. magna praeterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quae in castris subsederat; facta potestate, sequitur. Hōc ipso tempore, casu Germani equites interveniunt; protinusque eodem illo, quo venerant, cursu, ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quā castris appropinquarent usque eò, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri, re nova perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. aegre nostri portas tuerentur; reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. totis trepidatur castris; atque alius ex alio causam tumultūs quærit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident, alius jam capta castra pronunciat: alius, deletio exercitus atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottaque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis; confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullam esse intus praesidium. percurrunt; seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat: cujus mentionem superioribus proeliis fecimus: ac diem jam v cibo carcerat. hic, diffusus suae atque omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit: vidit imminere hostes, atque in summo esse rem disci-

mine: caput atque a proximis, atque in porta confisit. sequuntur hunc centuriones ejus cohortis quae in statione erat: paullisper proelium unà sustinent. relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: aegre, per manus tractus, servatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum praebent. Interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt. praecurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic verò nulla munitio est, quae perterritos recipiat. modò conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his praecipiat, expectant. nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redisse primò legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumultum praecurrunt: hinc celeriter dejecti, se in signa manipulosque conjiciunt: eò magis timidos perterrent milites. alii, 'cuneo facto ut celeriter perrumpant,' censent. 'quoniam tam propinqua sint castra; etsi pars aliqua circumventa ceciderit, ut reliquos servari posse' confidunt. alii, 'ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum.' hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unà profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt; incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. hos subsecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute servantur. at ii, qui in jugo consisterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto; neque in eo quod probaverant consilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demi-

serunt. centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti; ne antè partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, a barbaris circumventa, periit. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant; cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror; ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem exercitu. sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatos fuisse, contenderent. quem timorem, Caesaris adventus sustulit. Reversus ille, eventus belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, questus; ‘ne minimo quidem casui locum relinqui debuisset, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse,’ indicavit: ‘multo etiam amplius, quòd penè ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertissent.’ quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transferant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt. Caesar, ad vexandos rursus hostes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici atque omnia aedificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant. ut, si qui etiam in præsentia se oc-

cultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac saepe in eum locum ventum est; tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Amborigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam a Caesare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet; et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum praesidio quam IV, quibus solis vitam suam committere audebat. Tali modo vastatis regionibus; exercitum Caesar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; concilioque in eum locum Galliae indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit; et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more majorum supplicium sumpsit. nonnulli, judicium veriti, profugerunt. quibus quum aqua atque igni interdixisset; II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit. frumentoque exercitui proviso; ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

FINIS LIBRI SEXTI.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER SEPTIMUS.

QUIETA Gallia; Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur: ubi cognoscit de P. Clodii caede: de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiae juniores confurarent; delectum tota provincia habere instituit. eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur: addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; 'retineri urbano motu Caesarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse.' hac impulsu occasione; qui jam antè se populi R. imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliae conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant: miserantur communem Galliae fortunam: omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. ejus in primis rationem habendam esse di-

erant, prius quam eorum clandestina consilia efferantur; ut Caesar ab exercitu intercludatur. id esse facile; quod neque legiones, absente Imperatore, ex hibernis egredi audeant; neque Imperator, sine praesidio, ad legiones pervenire possit. postremo, in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam, libertatemque quam à majoribus acceperint, recuperare. His rebus agitatae, profitentur Carnutes; 'se nullum periculum, communis salutis causâ, recusare; principesque se ex omnibus, bellum facturos pollicentur. et, quoniam in praesentia obsidibus cedere inter se non possent, ne res efferatur; ut jurejurando ac fide sanciantur petunt, (collatis militaribus signis, quomodo eorum gravissimae caerimoniae continentur,) ne, facto initio belli, a reliquis deferantur.' tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur. Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt. civesque Romanos, qui negotiandi causâ ibi constiterant; in iis C. Fusum Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae jussu Caesaris praecerat; interficiunt: bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur; (nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant: hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt: ut tunc accidit:) nam, quae Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium, est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adolescens; cujus pater principatum Galliae totius obtinuerat, et, ob eam causam quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus; convocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito ejus consilio, ad arma concurritur: prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquisque princi-

pibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant: expellitur ex oppido Gergoviâ: non desistit tamen; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. hac coacta manu; quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur ut, communis libertatis causâ, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. rex ab suis appellatur: dimittit quoquo versùs legationes: obtestatur, ut in fide maneat. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium consensu, ad eum deferitur imperium. qua oblata potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat; certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet: armorum quantum quaeque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit: in primis, equitatu studet. summae diligentiae, summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii, dubitantes cogit: nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: levio de causa, auribus defectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, et magnitudine poenae perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu; Luterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. ejus adventu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum; quo facilius hostium copias sustinere possint. Aedui, de consilio legatorum quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis dividit; paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur: legatisque nostris renunciant, ' se Biturigum perfidiam veritos revertisse; ' quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, unâ ex parte

ipsi, alterâ Arverni se circumfiterent. id eâne de caussa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint; quòd nihil nobis constat; non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges, eorum discessu, statim se cum Arvernīs conjungunt. His rebus in Italiam Caesari nunciatis; quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. eò quum venisset; magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. nam, si legiones in Provinciam accerferet; se absente, in itinere proelio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat. Interim Luterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam civitatem Arvernīs conciliat; progressus in Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit; et, magna coacta manu, in Provinciam, Narbonem versus, eruptionem facere contendit. quâ re nunciata; Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. eò quum venisset, timentes confirmat: praesidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem; quae loca erant hostibus finitima; constituit. partem copiarum ex Provincia, supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet. His rebus comparatis; represso jam Luterio et remoto, quòd intrare intra praesidia periculosum putabat; in Helvios proficiscitur. etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediēbat; tamen discussa nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis; summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. quibus oppressis inopinantibus; quòd sic se Cebennâ, ut muro, munitos existimabant; ac ne singulari quidem homini unquam, eo tempore anni, semitae patuerant: equi-

tibus imperat, ut, quam latissime possent, vagentur; et quàm maximum hostibus terrorem inferant. celeriter haec famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur. quem perterriti omnes Arverni circumfistunt, atque obsecrant, 'ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; praesertim quum videat omne ad se bellum translatum.' quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus. At Caesar biduum in his locis moratus, quòd haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat; per causam supplementi equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis praeficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit, his constitutis rebus; suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus Viennam pervenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eò praemiserat; neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Aeduorum in Lingones contendit, ubi 11 legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. eò quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit; priusque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernīs nunciari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit; atque inde profectus, Gergoviam Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit. magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret; ne, stipendiariis Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis praesidium videret positum esse: sin maturius ex hibernis educeret; ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. praestare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tanta contumelia accepta, omnium

suorum voluntates alienare. itaque cohortatus Aeduos de supportando com-
meatu; praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in
fide maneat, atque hostium impetum magno animo sustineant. duabus
Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis; ad Boios
profiscitur. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum ve-
nisset; ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria
uteretur, oppugnare instituit: idque biduo circumvallavit. tertio die missis
ex oppido legatis de deditioe; arma proferri, jumenta produci, de obsides
dari jubet. ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse, ut quam-
primum iter faceret, Genabum Carnutum profiscitur. qui tunc primum,
allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni; quum longius eam rem duc-
tum iri existimarent; praesidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent,
comparabant. huc biduo Caesar pervenit; et, castris ante oppidum positis,
diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quaeque ad eam
rem usui sint, militibus imperat: et, quod oppidum Genabum pona fluminis
Ligeris continebat; veritus ne nocte ex oppido profugerent, 11 legiones in
armis excubare jubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem, silentio ex
oppido egressi, flumen transire coeperunt. qua re per exploratores nunciata;
Caesar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intronittit; at-
que oppido potitur; per paucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti
caperentur; quod pontis atque iterum angustiae, multitudinis fugam in-
tercluserant. oppidum diripit, atque incendit; praedam militibus donat: ex-
ercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit. Vercingeto-
rix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione desistit: atque obviam
Caesari profiscitur. ille oppidum Biturigum, positum in via, Noviodunum
oppugnare instituerat. quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum,

‘ ut sibi ignosceret, suaeque vitae consuleret :’ ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus ; arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. parte jam obsidum transdita ; quum reliqua administrarentur ; centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumentaue conquererent : equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat : quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt ; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. centuriones in oppido, quum, ex significatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent ; gladiis districtis, portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt. Caesar ex castris equitatum educi jubet ; proeliumque equestre committit : laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum, Galli sustinere non potuerunt ; atque in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt. quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum operâ plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt ; seseque ei dederunt. quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione,) profectus est : quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis ; suos ad concilium convocat. docet, ‘ longe alia ratio-
‘ ne esse bellum gerendum, atque antea sit gestum : omnibus modis huic rei
‘ studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur : id esse fa-
‘ cile ; quod equitatu ipsi abundant, et quod anni tempore subleventur : pa-
‘ bulum secari non posse ; necessario dispersos hostes, ex aedificiis petere ;
‘ hos omnes quotidie equitibus deleri posse. praeterea, salutis causa, rei fa-

‘miliaris commoda negligenda. vicos atque aedificia incendi oportere, hoc
‘spatio a Boia quoquoersus, quò, pabulandi causa, adire posse videantur.
‘harum ipsis rerum copiam suppetere; quod, quorum in finibus bellum
‘geratur, eorum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non luros,
‘aut magno cum periculo longius a castris progressuros: neque interesse,
‘ipsoe interficiant, impedimentisve exuant; quibus amissis, bellum geri
‘non possit. praeterea, oppida incendi oportere, quae non munitione et loci
‘natura ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectandam militiam
‘receptacula; neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque
‘tollendam. haec si gravia, aut acerba videantur: multo illa gravius aesti-
‘mare debere; liberos, conjuges in servitutem abstrahi; ipsos interfici: quae
‘sit necesse accidere victis.’ Omnium consensu hac sententia probata, uno
die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis civita-
tibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur. quae etsi magno cum do-
lore omnes ferebant; tamen hoc sibi solatii proponebant, quòd se, prope
explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de
Avarico in communi concilio; incendi placeret, an defendi. procumbunt
Gallis omnibus ad pedes Bituriges; ‘ne pulcherrimam prope totius Galliae
‘urbem, quae et praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succen-
‘dere cogerentur. facile se loci natura defensuros’ dicunt; ‘quòd prope ex
‘omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et peran-
‘gustum aditum.’ datur petentibus venia; dissuadente primò Vercingetori-
ge, post concedente; et precibus ipsorum, et misericordiâ vulgi. defensores
idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus
subsequitur; et locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Ava-
rico longe millia passuum xv. ibi per certos exploratores in singula diei tem-

pora, quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat; et, quid fieri vellet, imperabat. omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat; dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur; magnoque incommodo afficiebat; etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae, intermissa a flumine et palude, adiutum (ut supra diximus) angustum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit: nam circumvallare, loci natura prohibebat. de re frumentaria, Boios atque Aeduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariae affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aednorum, incendiis aedificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, et, pecore e longinquiorebus vicis adaeto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita, populi R. maiestate et superioribus victoriis indigna. quin etiam Caesar quum in opere singulas legiones appellaret, et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant. 'sic se complures annos, illo imperante, meruisse; ut nullam ignominiam acciperent; nunquam infecta re discederent. hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent. praestare omnes perfere acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent.' haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur. Quum jam muro appropinquassent turres; ex captivis Caesar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propius Avaricum, atque ipsum, cum equi-

tatu, expeditisque qui inter equites proeliari consueverant, insidiarum causa eo profectum, quod nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur, quibus rebus cognitis; media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. illi, celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito, carros impedimenta que sua in arciores silvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. qua re nunciata; Caesar celeriter sacinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo acclivis. hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus. L. hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant; generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut, si eam paludem Romani percurrere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore. ut, qui propinquitatem loci viderent, paratos prope acquo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Caesar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto; et signum proelii exposcentes; edocet, 'quanto detrimento, et quot virorum sortium morte necesse esset constare victoriam; quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent; summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem.' sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: reliqua, quae ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, quum ad suos redisset; prodicionis insimulatus, 'quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent; non haec omnia fortuito, aut sine consilio, accidere potuisse; reg-

‘ num illum Galliae malle Caesaris concessu, quam ipsorum habere benefi-
‘ cio :’ tali modo accusatus, ad haec respondit : ‘ quod castra movisset, fac-
‘ tum inopiâ pabuli ; etiam ipsis hortantibus : quod propius Romanos ac-
‘ cessisset ; persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet.
‘ equitum verò operam, neque in loco palustri desiderari debuisset ; et illic fu-
‘ isse utilem, quo sint profecti. summam imperii se consulto nulli disce-
‘ dentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur :
‘ cui rei, propter animi mollietiam, studere omnes videret ; quod diutius la-
‘ borem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunae ; si alicu-
‘ jus indicio vocati, huic habendam gratiam ; quod et paucitatem eorum ex
‘ loco superiore cognoscere, et virtutem despicere potuerit ; qui dimicare
‘ non ausi, turpiter se in castra receperint. imperium se a Caesare, per pro-
‘ ditionem, nullum desiderare ; quod habere victoriâ posset, quae jam esset
‘ sibi ac omnibus Gallis explorata : quin etiam ipsis remittere, si sibi magis
‘ honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. haec ut intelli-
‘ gatis,’ inquit, ‘ sincerè a me pronunciari ; audite Romanos milites.’ produ-
‘ cit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, et fame vin-
‘ culisque excruciaverat. ii, jam antè edocti quae interrogati pronunciarent,
‘ milites se esse legionarios’ dicunt : ‘ fame et inopia adductos, clam ex cas-
‘ tris exisse ; si quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire possent : simili
‘ omnem exercitum inopiâ premi ; nec jam vires sufficere cujusquam, nec
‘ ferre operis laborem posse : itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppug-
‘ natione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. haec a me,’ inquit
‘ Vercingetorix, ‘ beneficia habetis ; quem proditionis insimulatis. cujus ope-
‘ rà, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame penè consump-
‘ tum videtis ; quem, turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas

‘ suis finibus recipiat, a me provisum est. ’ Conclamat omnis multitudo, et suo more armis concrepat; quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: ‘ summum esse Vercingetorigem ducem; nec de ejus fide dubitandum; nec majori ratione bellum administrari posse. ’ statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penè in eo, si id oppidum retinuissent, summam victoriae constare intelligebant. Singulari militum nostrorum virtuti, consilia cujusquemodi Gallorum occurrebant: ut est summae genus sollertiae; atque ad omnia imitanda atque efficienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. nam et laqueis falces avertebant; quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant; et aggerem cuniculis subtrahebant: eò scientius, quod apud eos magnae sunt ferrariae, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adaequabant; et apertos cuniculos praeusta et praeacuta materia, et pice servefacta, et maximi ponderis saxis morabantur, moenibusque appropinquare prohibebant. Muris autem omnibus Gallicis haec fere forma est. trabes directae perpetuae in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: hae revinciuntur introrsus, et multo aggere vestiuntur: ea autem, quae diximus, intervalla gradibus in fronte saxis effarciuntur. iis collocatis et coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum servetur; neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissis spatiis, singulae singulis saxis inter-

jectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem et defensionem urbium, summam habet opportunitatem; quòd et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit; quae, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi neque distrahi potest. Iis tot rebus impedita oppugnatione; milites, quum toto tempore, luto, frigore, et assiduis imbris tardarentur; tamen continenti labore omnia haec superaverunt; et diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, exstruxerunt. quum is murum hostium penè contingeret; et Caesar ad opus consuetudine excubaret; militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullo ante III vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alii faces atque aridam materiem, de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquasque res quibus ignis excitari potest, fundebant: ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quòd instituto Caesaris duae semper legiones pro castris excubabant; pluresque partitis temporibus in opere erant: celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent; omnis verò ex castris multitudo, ad restinguendum concurreret. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur; semperque hostibus spes victoriae redintegraretur; eò magis, quòd deustos turrium pluteos videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertabant; semperque ipsi recentes defessis succederent; omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: acci-

dit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praetermittendum non existimavimus. quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem è regione turris projiciebat; scorpione ab latere dextro transiectus, exanimatusque, concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munereungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius; et tertio, quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli; quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentefque projectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura et virium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit; conclamare, et significare de fuga Romanis coeperunt. quo timore perterriti Galli, nè ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Caesar, promota turri, directisque operibus quae facere instituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est; quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat. suosque languidius in opere versari jussit; et, quid fieri vellet, ostendit. legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent; iis, qui primi murum

ascendissent, praemia proposuit; militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt. Hostes renova perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constitierunt; hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt; veriti ne omnino spes omnis fugae tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui praedae studeret. sic, et Genabensi caede, et labore operis incitati; non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium; vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quos ille, multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit, (veritus ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur,) ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quae enique civitati pars castrorum ab initio obvenerat. Postero die, concilio convocato, consolatus cohortatusque est; ‘ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur ‘incommodo: non virtute, neque in acie vicisse Romanos; sed artificio ‘quodam, et scientia oppugnationis; ejus rei fuerint ipsi imperiti: errare, ‘siqui in bello omnes secundos rerum proventus expectent: sibi nunquam ‘placuisse Avaricum defendi; ejus rei testes, ipsos haberet: sed factum imprudentia Biturigum, et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum: ‘nam quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia ad-

‘juncturum; atque unum continuum totius Galliae effecturum; cujus con-
‘sensu ne orbis quidem terrarum possit obistere: idque se prope jam effec-
‘tum habere: interea aequum esse, ab iis, communis salutis causa, impetra-
‘ri, ut castra munire instituerent; quo facilius hostium repentinis impetus
‘sustinere possent.’ fuit haec oratio non ingrata Gallis; maxime, quod ipse
animo non defecerat, tanto accepto incommodo; neque se in occultum ab-
diderat, et conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere et
praesentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Avaricum,
post deferendum censuerat: itaque, ut reliquorum Imperatorum res adver-
sae auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo ac-
cepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reli-
quis adjungendis civitatibus. primumque eo tempore Galli castra munire in-
stituerunt; et sic sunt animo consternati homines insueti laborum, ut omnia,
quae imperarentur, sibi patienda existimarent. Nec minus, quam est pollici-
tus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque
earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos ho-
mines deligebat; quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia, facil-
lime capi posset. qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendos-
que curat. simul, ut diminutae copiae redintegrarentur, imperat certum nu-
merum militum civitatibus; quem, et quam ante diem, in castra adduci velit;
sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conqui-
ri et ad se mitti jubet. his rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, ex-
pletur. interim Theutomatus Olloviconis filius, rex Nitobrigum, cujus pa-
ter ab senatu nostro amicus erat appellatus; cum magno equitum suorum
numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit. Caesar Ava-
rici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reli-

qui commeatus nactus; exercitum ex labore atque inopia refecit. jam prope hieme confecta; quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset: legati ad eum principes Aeduorum veniunt, oratum, 'ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quod, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueissent; duo magistratum gerant; et se uterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Convictolitanem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognitionis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis; divisum senatum; divisum populum, in suas cujusque eorum clientelas: quod si diutius alatur controversia; fore, uti pars cum parte civitatis confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate.' Caesar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueissent; ne tanta et tam conjuncta populo R. civitas, quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei praeventendum existimavit. et quod, legibus Aeduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit; senatumque omnem, et quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. quum prope omnis civitas eò convenisset; docereturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex una familia, vivo

utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum, magistratum deponere coëgit: Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit. Hôc decreto interposito; cohortatus Aeduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur; atque omiſſis omnibus rebus, huic bello servirent; eaque, quae meruissent, praemia ab se, devicta Gallia, expectarent; equitatumque omnem, et peditum millia x sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae caussa disponderet: exercitum in duas partes divisit. iv legiones in Senones Parisiosque, Labieno ducendas dedit: vi ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit. equitatus partem illi attribuit; partem sibi reliquit. quâ re cognita; Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera parte fluminis iter facere coepit. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, fereque è regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent: erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne majorem aestatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elaver yado transiri soleat. itaque, ne id accideret; silvestri loco castris positus, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat; postero die cum ii legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit; demptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. his quam possent longissime progredi jussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. celeriter effecto opere, legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita; ne contra suam voluntatem dimicare

cogeretur; magnis itineribus antecessit. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit: equestrique proelio eo die levi facto; perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. at Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positus; mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat. atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quae despici poterat; horribilem speciem praebebat. principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur. neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri proelio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus; (quem si tenerent nostri, et aquae magna parte, et pabulatione libera, prohibitori hostes videbantur:) sed is locus praesidio ab iis non nimis firmo tenebatur. tum silentio noctis, Caesar ex castris egressus; prius quam subsidium ex oppido venire posset, dejecto praesidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit; ut tuto ab repentino hostium incurfu, etiam singuli commeari possent. Dum haec ad Gergoviam geruntur; Convictolitanis Aeduus, cui magistratum adjudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. cum iis praemium communicat; hortaturque eos, 'ut se liberos, et imperio natos, meminerint: 'unam esse Aeduum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam disti-

‘neat : ejus auctoritate reliquas contineri ; qua transducta, locum confis-
‘tendi Romanis in Gallia non fore : esse nonnullo se Caesaris beneficio af-
‘fectum ; sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit ; sed plus
‘communi libertati tribuere. cur enim potius Aedui de suo jure et de legi-
‘bus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos, veniant ?’ cele-
riter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, quum se vel
principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur ; quod
civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. pla-
cuit, ut Litavicus decem illis millibus, quae Caesari ad bellum mitterentur,
praeficeretur ; atque ea ducenda curaret ; fratresque ejus ad Caesarem prae-
currerent : reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litavicus, accepto
exercitu ; quum millia passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convoca-
tis subito militibus, lacrimans ; ‘quod proficiscimur,’ inquit, ‘milites ? om-
‘nis noster equitatus, nobilitas omnis interiit. principes civitatis Epore-
‘dorix et Virdumarus, insimulati prodicionis ab Romanis ; indicta causa,
‘interfecti sunt. haec ab iis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt ; nam
‘ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohi-
‘beor, quae gesta sunt, pronunciare.’ producuntur ii, quos ille edocuerat
quae dici vellet : atque eadem, quae Litavicus pronunciaverat, multitudini
exponunt : ‘multos equites Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Ar-
‘vernīs dicerentur ; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex
‘media caede profugisse.’ conclamant Aedui ; et Litavicum obsecrant, ut
sibi consulat. ‘quasi vero,’ inquit ille, ‘consilii sit res ; ac non necesse sit
‘nobis Gergoviam contendere, et cum Arvernīs nosmet conjungere. an du-
‘bitamus, quin, nefario facinore admissō, Romani jam ad nos interficien-
‘dos concurrant ? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum

‘ mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus.’ ostendit cives Romanos, qui ejus praesidii fiducia una erant. continuo magnam numerum frumenti commeatusque diripit; ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate Aeduorum dimittit: eodem mendacio, de caede equitum et principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur. Eporedorix Aedui, summo loco natus adolescens, et summae domi potentiae; et una Virдумarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari; quem Caesar sibi ab Divitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat; in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. his erat inter se de principatu contentio; et, in illa magistratuum controversia, alter pro Conyictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverant. ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ‘ ne patiatur civitatem, pravis adolescentium consiliis, ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint; quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas brevi momento aestimare possit.’ Magna affectus sollicitudine hoc nuncio Caesar, quod semper Aeduorum civitati praecipue indulserat; nulla interposita dubitatione, legiones expeditas xv, equitatumque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quod res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus ii, castris praesidio relinquit. fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites, ‘ ne, necessario tempore, itineris labore permoveantur;’ cupidissimis omnibus, progressus millia passuum xxv, agmen Aeduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorix

redorigem et Viridumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare jubet. iis cognitis, et Litavici fraude perspecta; Aedui manus tendere, deditioem significare, et, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extrema fortuna, deferere patronos; Gergoviam profugit. Caesar, nunciis ad civitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset; tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis; castra ad Gergoviam movit. medio fere itinere, equites a Fabio missi, quanto res in periculo esset, exponunt: 'summis co-
'piis castra oppugnata' demonstrant, 'quum crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudi-
'ne sagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos: ad haec
'sustinenda, magno usui fuisse tormenta: Fabium, discessu eorum, duabus
'relictis portis, obstruere caeteras; pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similem ad casum parare.' iis rebus cognitis Caesar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit. Dum haec ad Gergoviam geruntur; Aedui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas; quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. bona civium Romanorum diripiunt; caedes faciunt; in servitutem abstrahunt. adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit; ut, facinore admissio, ad sanitatem reverti pudeat. M. Ariftium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide data, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant: hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimen-

tis exuunt; repugnantes, diem noctemque obsident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. interim nuncio allato, 'omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri;' concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quaestionem de bonis direptis decernunt. Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Caesarem, sui purgandi gratia, mittunt. haec faciunt, recuperandorum suorum causa. sed, contaminati facinore; et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat; et timore poenae exterriti; consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. quae tametsi Caesar intelligebat; tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: 'nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare; neque de sua in Aeduos benevolentia diminueret.' ipse majorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumfisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata a timore defectionis, similis fugae videretur. Haec cogitanti, accidere visa est facultas rei bene gerendae. nam quum minora in castra, operis perspiciendi causa, venisset; animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus; qui, superioribus diebus, vix prae multitudine cerni poterat. admiratus, quaerit ex perfugis causam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod jam ipse Caesar per exploratores cognoverat; dorsum esse ejus jugi prope aequum; sed hanc silvestre et angustum, quàm esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere: nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin penè circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos. Hac re cognita, Caesar mittit com-

plures equitum turmas eò de media nocte: iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagentur. prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, deque iis stramenta detrahi; mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet: his paucos addit equites, qui latius, ostentationis causa, vagarentur: longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. haec procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem iugo mittit, et paulum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. augetur Gallis suspicio; atque omnes illò munitionum copiae transducuntur. vacua castra hostium Caesar conspicatus; tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus praeferat, quid fieri velit, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc, una celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non proelii. his rebus expositis, signum dat, et ab dextra parte alio adscensu eodem tempore Aeduos mittit. Oppidi murus ab planitie atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus ab erat. quidquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. a medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis, usque ad murum oppidi, densissimis castris compleverant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eamque transgressi, trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theu-

tomatus rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie con-
quieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex mani-
bus praedantium militum eriperet. Consecutus id quod animo proposuerat
Caesar, receptui cani iussit; legionisque decimae, quacum erat concionatus,
signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubae sono,
quod satis magna vallis intercedebat; tamen a tribunis militum, legatisque,
ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur. sed elati spe celeris victoriae, et
hostium fuga, superiorumque temporum secundis proeliis; nihil adeo ardu-
um sibi existimabant, quod non virtute consequi possent. neque prius finem
sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarent. tum vero
ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longius aberant, repentino tu-
multu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido
ejecerunt. matres-familias, de muro vestem argentumque jactabant; et pec-
tore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi par-
cerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus
abstinerent. nonnullae de muris per manus demissae, sese militibus transde-
bant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter suos ea die dixisse con-
stabat, 'excitari se Avaricensibus praemiis; neque commissurum, ut prius
'quisquam murum ascenderet;' tres suos nactus manipulares, atque ab iis
sublevatus, murum adscendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in mu-
rum extulit. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstra-
vimus, munitionis causa convenerant; primò, exaudito clamore; inde eti-
am crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri; praemissis equiti-
bus, magno concursu eò contenderunt. eorum ut quisque primus venerat,
sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. quorum
quum magna multitudo convenisset; matres-familias, quae paullo antè Ro-

manis de muro manus tendebant, suos obtestari, et more Gallico passum capillum ostentare, liberosque in conspectu proferre, coeperunt. erat Romanis nec loco, nec numero, aequa contentio: simul, et cursu et spatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant. Caesar, quum in quo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret; praemetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulso loco vidisset; quo minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat; eventum pugnae expectabat. Quum acerrime cominus pugnaretur: hostes, loco et numero; nostri, virtute confiderent: subito sunt Aedui visi, ab latere nostris aperto; quos Caesar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendae causa, miserat. ii, similitudine armorum, vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertabantur, quod insigne pacatis esse consueverat; tamen id ipsum sui fallendi causa, milites ab hostibus factum existimabant. eodem tempore L. Fabius centurio, quique unà murum adscenderant; circumventi atque interfecti, de muro praecipitabantur. M. Petreius ejusdem legionis centurio, quum portas exscindere conatus esset; a multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis; manipularibus suis, qui illum secuti erant, 'quoniam,' inquit, 'me unà vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe saluti prospiciam, quos, cupiditate gloriae adductus, in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis consulite:' simul irrupit in medios hostes; duobusque interfectis, reliquos a porta paullum submovit. conantibus auxiliari suis, 'frustra,' inquit, 'meae vitae subvenire conamini, quem jam sanguis viresque deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas; vos-

‘que ad legionem recipite.’ ita pugnans, post paulum concidit, ac suis saluti fuit. Nostri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco: sed intolerantius Gallos insequentes, legio X tardavit; quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quae ex castris minoribuseductae, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem: legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die, milites sunt paulo minus DCC desiderati. Postero die Caesar, concione advocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit; ‘quod sibi ipsi iudicavissent, quod procedendum, aut quid agendum videretur; neque, signo recipiendi dato, constitissent; neque a tribunis militum legatisque retineri potuissent:’ exposito, ‘quid iniquitas loci posset; quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: non minus se in milite modestiam et continentiam, quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.’ Hac habita concione: et ad extremum confirmatis militibus; ‘ne ob hanc causam animo permoverentur; ne, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent:’ eadem de professione cogitans, quae ante senserat; legiones ex castris eduxit: aciemque idoneo loco constituit. quum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet; levi facto equestri proelio, atque eo secundo, in castra exercitum re-

doxit. quum hoc idem postero die fecisset: satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos, factum existimant; in Aeduos movit castra. ne tum quidem insecutis hostibus; 111 die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit. Ibi à Virдумaro atque Eporedorige Aeduis appellatus, discit, 'cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Aeduos profectum; opus esse et ipsos antecedere, ad confirmandam civitatem.' et si multis jam rebus perfidiam Aeduorum Caesar perspectam habebat, atque horum discessu admatuari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his, breviter sua in Aeduos merita exposuit: 'quos et quàm humiles accepisset, compulso in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obfidibus summa cum contumelia extortis: quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset; ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur.' his datis mandatis, eos ab se dimisit. Noviodunum erat oppidum Aeduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli causa, in Italia atque Hispania coemptorum, miserat. eo quum Eporedorix Virдумarusque venissent, et de statu civitatis cognovissent; 'Litavicum Bracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis; Convictolitanem magistratum, magnamque partem senatus, ad eum convenisse; legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos: non praetermittendam tantum commodum existimaverunt. itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eò negotiandi aut

itineris causa convenerant; pecuniam atque equos inter se partiti sunt. obfides civitatum, Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt. oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant; ne cui esset usui Romanis, incendunt. frumenti quod subito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum, flumine atque incendio corruerunt. ipsi ex finitimis regionibus copias cogere; praefidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere; equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causa, ostentare coeperunt; si aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia expellere possent. quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur. Quibus rebus cognitis, Caesar maturandum sibi censuit; si esset in perficiendis pontibus periclitandum; ut prius, quam essent majores eo copiae coactae, dimicaret. nam ut, commutato consilio, iter in Provinciam converteret; id ne tum quidem necessario faciendum existimabat: quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Cebenna, viarumque difficultas impendebat; tum maxime, quod adjungi Labieno, atque iis legionibus quas una miserat, vehementer cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: vadoque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent; disposito equitatu qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit. frumentumque in agris, et copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum haec apud Caesarem geruntur: Labienus, eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis praefidio; cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur; (id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae:)

cujus adventu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus aetate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. is, quum animadvertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hic confedit: nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animadvertit; silentio e castris in vigilia egressus, eodem quo venerat itinere Melodunum pervenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanae positum, ut paullo antè Lutetiam diximus. prehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eò militibus impositis; et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; sine contentione oppido potitur. refectoque ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit; et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. hostes, re cognita ab iis qui a Meloduno profugerant; Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi jubent. ipsi, profecti palude; in ripis Sequanae, è regione Lutetiae, contra Labieni castra confidunt. Jam Caesar à Gergovia discessisse audiebatur: jam de Aeduorum defectione, et secundo Galliae motu, rumores afferebantur; Gallique in colloquiis, 'interclusum itinere et Ligere Caesarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendisse' confirmabant. Bellovacii autem, defectione Aeduorum cognita; qui ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque jam, ut aliquid acquireret, proelioque hostes lacefferet; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex

parte, Bellovaci, (quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis,) instabant; alteram, Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones à praesidio atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat. Itaque sub vespere concilio convocato; cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque administrarent; naves, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit: et, primâ confectâ vigiliâ, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectare, jubet: V cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit: V ejusdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverso flumine, magno tumultu proficisci imperat. conquirat etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit: ipse post paullo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit quò naves appellii jusserat. eò quum esset ventum; exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat; celeriter transmittitur. uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, 'in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari, et 'magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte 'exaudiri, et paullo infra milites navibus transportari.' quibus rebus auditis: quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare; suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam, praesidio è regione castrorum relicto; et parva manu Metiosedum versus missa, quae tantum progrediretur quantum naves processissent; reliquas copias contra Labienum dixerunt. prima luce, et nostri

omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, 'ut suae pristinae virtutis et tot secundissimorum proeliorum memoriam tenerent; atque ipsum Caesarem, ejus ductu saepenumero hostes superassent, praesentem adesse existimarent;' dat signum proelii. primo concursu; ab dextro cornu, ubi vii legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam conjiciuntur. ab sinistro, quem locum xii legio tenebat; quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur, at, incerto etiam nunc exitu victoriae; quum vii legionis Tribunis esset nunciatum quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerant. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit; sed circumventi omnes, interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ii, qui praesidio contra castra Labieni erant relictii; quum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non silvae montesque texerunt; ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relictia erant; inde, cum omnibus copiis, ad Caesarem pervenit. Defectione Aednorum cognita, bellum augetur: legationes in omnes partes circummittuntur. quantum gratia, auctoritate, pecunia valent; ad sollicitandas civitates nituntur. nacti obsides, quos Caesar apud eos deposuerat; horum supplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Aedui, ut ad se veniat; rationesque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt ut ipsis summa imperii tradatur: et, re in controversiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. eodem conveniunt undique frequentes: multitudi-

nis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hōc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt. illi, quōd amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quōd aberant longius, et ab Germanis premebantur; quae fuit caussa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. magno dolore Aedui ferunt, se dejectos principatu: queruntur fortunae commutationem; et Caesaris indulgentiam in se requirunt. neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inviti summae spei adolescentes, Eporedorix et Virдумarus, Vercingetorigi parent. Ille imperat reliquis civitatibus obfides. denique ei rei constituit diem. huc omnes equites, xv millia numero, celeriter convenire jubet. ‘peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum’ dicit: ‘neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum: sed, quoniam abundet equitatu; perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere. aequo modō animo sua ipsi frumenta corrumpant, aedificiaque incendant; quā rei familiaris jacturā, perpetuum imperium libertatemque se consequi videant.’ his constitutis rebus; Aeduis, Segusianisque, qui sunt finitimi Provinciae, x millia peditum imperat; huc addit equites DCCC: his praeficit fratrem Eporedorigis; bellumque inferre Allobrogibus jubet. altera ex parte, Gabalos, proximisque pagos Arvernorum; in Helvios: item Ruthenos Cadurcosque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. nihilominus clandestinis nunciis legationibusque, Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum a superiore bello resedisse sperabat. horum principibus, pecunias; civitati autem, imperium totius provinciae, pollicetur. Ad hos omnes casus provisā erant praesidia cohortium duarum et viginti; quae ex ipsā coacta Provinciā, ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio con-

gressi, pelluntur; et, C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis praefidiis, magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat; et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit, et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueverant. eorum adventu; quod minus idoneis equis utebantur; a tribunis militum, reliquisque, sed et equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit Germanisque distribuit. Interea dum haec geruntur; hostium copiae ex Arvernīs, equitesque qui toti Galliae erant imperati, conveniunt. magno horum coacto numero: quum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciae ferri posset; circiter millia passuum x ab Romanis, trinis castris Vercingetorix confedit; convocatisque ad consilium praefectis equitum, 'venisse tempus victoriae' demonstrat: 'fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. proinde, agmine impeditos adorianatur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur; iter confici non posse: sin, (id quod magis futurum confidat,) relictis impedimentis, suae salutis consulant; et usu rerum necessariarum, et dignitate spoliatum iri. nam, de equitibus hostium; quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum.' conclamant equites, 'sanctissimo jurejurando

‘confirmari oportere; ne caelo recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes,
‘ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequasset.’
Probata re, atque omnibus jurejurando adactis; postero die, in tres partes
distributo equitatu, duae se acies à duobus lateribus ostendunt; una a pri-
mo agmine iter impedire coepit. qua re nunciata, Caesar suum quoque
equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. pugnatur una omnibus
in partibus. consistit agmen. impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua
in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur; eò signa inferri Cae-
sar, aciemque converti jubebat: quae res et hostes ad insequendum tardabat,
et nostros spe auxilii confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, sum-
mum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi
Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur; complures-
que interficiunt. qua re animadversa; reliqui, ne circumvenirentur veriti,
se fugae mandant. omnibus locis fit caedes. tres nobilissimi Aedui capti, ad
Caesarem perducuntur; Cotus praefectus equitum, qui controversiam cum
Convictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui, post defecti-
onem Litavici, pedestribus copiis praefuerat; et Eporedorix, quo duce, ante
adventum Caesaris, Aedui cum Sequanis bello contenderant. Fugato omni
equitatu; Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit;
protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit;
celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subsequi iussit. Caesar, im-
pedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus praefidio
relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum; circiter IIII millibus
hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit.
perspecto urbis situ, perterritisque hostibus; quod equitatu, qua maxime
parte exercitus confidebant, erant pulsi: adhortatus ad laborem milites, Ale-

siam circumvallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco; ut, nisi obsidione, expugnari non posse videretur: cujus collis radices, duo duabus ex partibus flumina sublucebant. ante oppidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quae pars collis ad orientem Solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant; fossamque, et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. ejus munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus, XI millia passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita; ibique castella XXIII facta; in quibus castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret: haec eadem, noctu, excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur. Opere instituto; fit equestre proelium in ea planitie, quam, intermissam collibus, III millium passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus nostris, Caesar Germanos submittit; legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. praesidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis [relictis] coarctantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. fit magna caedes. nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. paulum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; venire ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis; Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem a se equita-

tum noctu dimittere. discedentibus mandat, ut ' suam quisque eorum civi-
' tatem adeat; omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum
' cogant. sua in illos merita' proponit; obtestaturque, ' ut suae salutis ra-
' tionem habeant; neu se, de communi libertate optime meritum, in cruci-
' atum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX
' delecta secum interitura' demonstrat: ' ratione inita, frumentum se exi-
' guè dierum xxx habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcen-
' do.' his datis mandatis; qua erat nostrum opus intermissum, secundâ vi-
giliâ silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se ferri jubet: capitis
poenam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Man-
dubiis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parcè et paullatim
metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum
recipit. his rationibus auxilia Galliae exspectare, et bellum administrare pa-
rat. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis; Caesar haec genera mu-
nitionis instituit. fossam pedum xx directis lateribus dedit; ut ejus solum
tantundem pateret, quantum summa labra distabant: reliquas omnes muni-
tiones ab ea fossa pedibus CD reduxit: id hoc consilio, (quoniam tantum
esset necessario spatium complexus, nec facile totum opus corona militum
cingeretur;) ne de improvviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo
advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. hoc
intermisso spatium; duas fossas, xv pedes latas, eadem altitudine, perduxit:
quarum anteriorem, campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata
complevit. post eas aggerem, et vallum xii pedum exstruxit: huic loricam
pinnaeque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum
atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent: et turres toto opere cir-
cumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent. Erat uno tempore et mate-

riari, et frumentari, et tantas munitiones fieri necesse; diminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur: et nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa vi conabantur. quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratiss atque praeacutis cacuminibus; perpetuae fossae, quinos pedes altae, ducebantur. huc illi stipites dimissi; et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quò qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant: hos, Cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur; paulatim angustiore ad infimum fastigio. huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo praeacuti et praeusti, demittebantur; ita ut non amplius iv digitis ex terra emerent: simul, confirmandi et stabilimenti causa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur. reliqua pars scrobis, ad occultandas insidias, viminibus ac virgultis integebatur. hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant: id, ex similitudine floris, Lilium appellabant. ante haec, taleae pedem longae, ferreis hamis infixis, totae in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis differebantur; quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis: regiones secutus quàm potuit aequissimas, pro loci natura; xiv millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit; ut ne magna quidem multitudine, si ita accadat, ejus discessu, munitionum praesidia circumfundi possent. ne cum periculo ex castris egredi cogerentur; dierum xxx pabulum, frumentumque habere omnes convecum jubet. Dum haec ad Alesiam geruntur;

Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, (ut censuit Vercingetorix) convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. imperant Aeduis; atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis; millia xxxv: parem numerum Arvernus; adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus, xii millia: Bellovacis, x: totidem, Lemovicibus: octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Eleutheris Sueffionibus: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nervii, Morinis, Nitiobrigibus, quina millia: Aulercis Cenomanis, totidem: Atrebatibus, iv millia: Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburovicibus, terna: Rauracis, et Boiis, xxx: universis civitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeque eorum consuetudine Armoricae appellantur; (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli;) sena. ex his Bellovacum suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen a Comio, pro ejus hospitio ii millia miserunt. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae, et pristinae belli laudis recuperandae; ut neque beneficiis, neque amicitiae memoria, moverentur; omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent; coactis equitum viii millibus, et peditem circiter ccl. haec in Aeduorum finibus recensebantur; numerusque

inibatur. praefecti constituebantur. Comio, Atrebat; Virдумaro, et Epororigi Aeduis; Vergasillauno Arverno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii transditur. iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, et fiduciae pleni, ad Alesiam profiscuntur: nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur: praesertim ancipiti proelio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur. At ii, qui Alesiae obsidebantur; praeterita die, qua suorum auxilia exspectaverant; consumpto omni frumento; inscii, quid in Aeduis gereretur; concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. ac variis dictis sententiis; quarum pars, deditioem; pars, dum vires suppetent, eruptionem censebant: non praetereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. hic summo in Arvernibus natus loco, et magnae habitus auctoritatis, 'nihil,' inquit, 'de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditioem nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristinae residere virtutis memoria videtur. animi est ista mollities, non virtus; inopiam paullisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest;) si nullam, praeterquam vitae nostrae, jacturam fieri viderem. sed, in consilio capiendo, omnem Galliam respiciamus; quam ad nostrum auxilium concitavimus. quid, hominum millibus LXXX uno loco interfecistis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis; si penè in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio

‘spoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerint; nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, ac perpetuae servituti addicere. an, quod ad diem non venerint, de eorum fide constantiaque dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animine causa quotidie exerceri putatis? si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu praesepto; his utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. quid ergo mei consilii est? facere quod nostri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque, fecerunt: qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti; eorum corporibus, qui aetate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt; neque se hostibus transdiderunt: cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi, pulcherrimum judicarem. nam quid huic simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaue illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando exceßerunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi, invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque confidere, atque his aeternam injungere servitutem? neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quae in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur servitute.’ sententiis dictis; constituunt ut, qui valetudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam deditiois aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos op-

pido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. hos Caesar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. Interea Comius, reliquique duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt: et, colle exteriore occupato, non longius D passibus à nostris munitionibus confidunt. postero die, equitatu ex castris educito, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alesia despectus in campum. concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad laetitiam excitantur. itaque productis copiis, ante oppidum confidunt; et proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque ad eruptionem atque omnes casus comparant. Caesar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito; ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit: equitatum ex castris educi, et proelium committi jubet. erat ex omnibus castris, quae summum undique jugum tenebant, despectus: atque omnium militum intenti animi, pugnae eventum expectabant. Galli, inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturae, interjecerant; qui suis cedentibus auxilio succurrerent, et nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improvviso vulnerati, proelio excedebant. quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, et nostros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, et ii qui munitionibus continebantur, et ii qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte aut turpiter factum celari poterat; utrosque et laudis cupiditas, et timor ignominiae, ad virtutem excitabat.

quum a meridie prope ad Solis occasum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi interfestique sunt. item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. at ii, qui ab Alefiâ processerant, moesti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt. Uno die intermisso, Galli; atque hâc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto; media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. subito clamore sublato; quâ significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent: crates projicere; fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare; reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ signum suis Vercingetorix; atque ex oppido educit. nostri, ut superioribus diebus suis cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. at M. Antonius, et C. Trebonius legati, quibus eae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submitebant. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant. posteaquàm propius successerunt; aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo et turribus transjecti pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta; quum lux appeteret, veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praepa-

rata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. ita, re infecta, in oppidum reverterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant consulunt: locorum peritos adhibent: ab his, superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. erat a Septemtrionibus collis; quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, nostri, necessario penè, iniquo loco et leniter declivi castra fecerunt: haec C. Antistius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus; duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant. quid, quoque pacto, agi placeat; occulte inter se constituunt. adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. ille ex castris primam vigiliam egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit; militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. quum jam meridies appropinquare videretur; ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit. eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquae copiae sese pro castris ostendere coeperunt. Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspiciatus, ex oppido egreditur; ac crates, longurios, musculos, falces, reliquaque, quae eruptionis causa paraverat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis; atque omnia tentantur. quae minime pars firma visa est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur; nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit; quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque quae absunt, vehementius hominum

mentēs perturbant. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur cognoscit; laborantibus auxilium submittit. utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendere conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. alii tela conjiciunt; alii, testudine facta, subeunt; defatigatis, invicem integri succedunt. agger ab universis in munitionem coniectus, et adscensum dat Gallis, et, quae in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma nostris, nec vires suppetunt. His rebus cognitis, Caesar Labienum cum cohortibus vi subsidio laborantibus mittit. imperat, si sustinere non possit; deductis cohortibus eruptione pugnet: id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum, in eo die atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca praerupta ex adscensu tentant: huc ea, quae paraverant, conferunt: multitudine telorum, ex turribus propugnantes debellant: aggere et cratibus, aditus expediunt: falcibus, vallum ac lorica rescindunt. Caesar mittit primo Brutum adolescentem, cum cohortibus vi; post, cum aliis vii, C. Fabium legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto proelio, ac repulsis hostibus; eò, quò Labienum miserat, contendit. cohortes iv ex proximo castello educit. equitum se partem sequi; partem, circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri, jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossae vim hostium sustinere poterant; coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit; Caesarem per nun-

cios facit certiozem, quid faciendum existimet. accelerat Caesar, ut proelio intersit. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consueverat; turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat; ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur: hostes proelium committunt. utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliae appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus, vivus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Caesarem referuntur: pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido caedem et fugam suorum; desperata salute, copias a munitionibus reducant. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore, milites fuissent defessi; omnes hostium copiae deleri potuissent. de media nocte missus equitatus, novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt. Postero die Vercingetorix, concilio convocato; 'id se bellum suscepisse, non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa,' demonstrat: 'et, quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint' mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. jubet arma transdi; principes produci. ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producantur: Vercingetorix deditur; arma projiciuntur. reservatis Aeduis atque Arvernibus, si per eos civitates recuperare posset; ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, praedae nomine, distribuit. His rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; civitatem recipit. eo legati ab Arvernibus missi; quae impera-

ret, se facturos pollicentur: imperat magnum numerum obsidum. legiones in hiberna mittit; captivorum circiter xx millia, Aeduis Arvernisque reddit. T. Labienum, cum 11 legionibus et equitatu, in Sequanos proficisci jubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium et L. Minucium Basilum, cum 11 legionibus, in Rhemis collocat; ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum, in Ambivaretos; T. Sextum, in Bituriges; C. Caninium Rebilum, in Ruthenos; cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Cicéronem, et P. Sulpicium, Cabiloni et Matifone in Aeduis ad Ararim, rei frumentariae caussa, collocat. ipse Bibracte hiemare constituit. his rebus Caesaris litteris cognitis, Romae dierum xx supplicatio indicitur.

FINIS LIBRI SEPTIMI.

COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVUS.

SCRIPTORE A. HIRTIO PANSA.

COACTUS assiduis tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere; difficillimam rem suscepi. Caesaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimeque, imperfecta ab rebus gestis Alexandriae confeci; usque ad exitum, non quidem civilis dissensionis, cujus finem nulum videmus; sed vitae Caesaris. quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim scribendos; quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur. qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset. adeoque probantur omnium judicio; ut praerepta, non praebita facultas, scriptoribus videatur. cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum est admiratio. caeteri enim, quam bene atque

emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus. erat autem in Caesare, quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesssem. quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar; hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cujusquam existimem posse cum Caesare comparari. vale.

OMNI Galliâ devictâ; Caesar quum superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. cujus rei verisimilis causa afferebatur; quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati fortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur; Caesar M. Antonium quaestorem suis praeficit hibernis; ipse, equitatus praesidio, pridie kal. Jan. ab oppido Bibracte profisciscitur ad legionem XII, quam non longe a finibus Aeduorum collocaverat in finibus Biturigum; eique adjungit legionem XI, quae proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potue-

rant contineri, quin bellum pararent conjurationesque facerent. Repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse; ut, sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intelligi consuevit, Caesaris erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitibus confisi, aut societate consiliorum, confugerant. frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute, cogitandi: qua celeritate, et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. tali conditione Bituriges proposita, quum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in ejus amicitiam; finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides, atque in fidem receptas esse; idem fecerunt. Caesar militibus, pro tanto labore ac patientia; qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanferant in labore; ducenos sestertios: centurionibus, 11 millia nummum praedae nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret; Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petatum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita; quum non amplius x et viii dies in hibernis esset commoratus, legiones xiv et vi ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandae rei frumentariae causa, superiore Commentario demonstratum est. ita cum 11 legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. quum fama exercitus ad hostes esset perlata: calamitate caeterorum ducti

Carnutes; desertis vicis oppidisque, quae, tolerandae hiemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis, incolebant; (nuper enim devicti, complura oppida dimiserant:) dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit. atque in tecta, partim Gallorum; partim quae, coniectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia, erant inaedificata; milites contegit. equites tamen, et auxilios pedites, in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes. nec frustra; nam plerumque magnam praedam potiti nostri revertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates. Caesar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse consilari; C. Trebonium cum 11 legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit. ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos (qui belli gloriam Gallos omnes Belgasque praestabant,) finitimasque civitates, duce Correo Bellovaco et Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Sueffionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem: pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de republ. meritos accipere: legionem ex hibernis evocat rursus XI: litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueffionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus a T. Labieno accersit. ita, quantum hibernorum opportunitas bellicae ratio postulabat;

perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur. castrisque in eorum finibus positis; equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites officio functi, renunciant paucos in aedificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum causa remanissent, (namque esse undique diligenter demigratum;) sed qui, speculandi gratia, essent remissi. a quibus quum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum; quodque esset consilium eorum: inveniebat, 'Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convnisse: itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocaesses, Atrebates: locum cum castris excelsum, impedita circumdata palude, delegisse; omnia impedimenta in ultiores silvas contulisse: complures esse principes belli auctores; sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio populi Romani nomen intellexissent. paucis ante diebus, ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda; quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita. constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate; si, ut diceretur, Caesar cum III legionibus veniret; offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret; in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, (quae propter anni tempus, quum exigua, tum disjecta esset,) et frumentatione, et reliquo commeatu, ex insidiis prohibere Romanos.' Quae Caesar quum, consentientibus plurimis, cognovisset; atque ea quae proponerentur consilia, plena prudentiae, longeque a temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quod celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singu-

laris enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, et IX habebat: summae spei, delectaeque juventutis, XI; quae octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis et virtutis ceperat opinionem. itaque concilio advocato; rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis; animos multitudinis confirmat: si forte hostes, III legionum numero posset elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, et IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit,) cogeret XI; ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione pene quadrato agmine instructo; in conspectu hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit. Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata; sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu expectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hostium; valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente; castra castris hostium confert. haec imperat vallo pedum XII muniri; coronisque pro ratione ejus altitudinis inaedicari: fossam duplicem, pedum quinquidenum, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum; pontibus transiectis constratisque conjungi; quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permetteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresque turres imposuit. Hujus munitionis duplex erat consilium. namque

et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris altaturum; et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequabantur; aut vicissim hostes eandem transgressi, nostros longius submovebant. accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur;) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quae res etsi mediocriter detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eò magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat; qui, tamen numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur. Caesar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciofa, nec locum munitionibus claudi nisi a majore exercitu posse: litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem xiii, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerferet; atque ita cum iiii legionibus, magnis itineribus, ad se veniret. ipse equites invicem Rhëmorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. Quod quum quotidie fieret; ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate;) Bellovaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt,

qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggredierentur. cujus mali fors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat: namque ii, quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent; cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati. quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt; amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui quum vix equo propter aetatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. inflammantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Rhemorum interfecto: nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Non intermittuntur interim quotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. qua contentione Germani, (quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur;) quum constantius universi paludem transissent; paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solum ii qui aut cominus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugae fecerunt, saepe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent: quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix judicari posset, utrum secundis minimis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis: quum propius accessisse legiones, et C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alestiae, noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus

inferiores, aut inermes habebant; unaque reliqua impedimenta. quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum, etiam expeditos sequi Gallos consuevit;) oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. at Caesar neque resistentes tanto collis adscensu aggrediendos judicabat; neque non usque eò legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, nostris militibus instantibus, non possent. ita, quum paludem impeditam a castris castra dividere, (quae transeundi difficultas, celeritatem insequendi tardare posset;) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animadverteret: pontibus palude constrata, legiones transducit; celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit; aciemque eò loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent. Barbari, confisi loci natura; quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur; paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur; in acie permanserunt. quorum pertinacià cognitâ; Caesar, xx cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat; equites, fraenatis equis, in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent; tale consilium sui recipiendi inierunt. fascēs, ubi confederant, [nam, in acie sedere Gallos consueſſe, superioribus Commentariis declaratum est,] stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt;

extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Caesar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugae causa initum suspicaretur, legiones promovet, et turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum; tardius procedit, equites, quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, quum saepe in insidiis equites peditesque disponderent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. Quod quum crebrius accideret; ex captivo quodam comperit Caesar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum milia vi peditum delegisse, equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Caesar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, quem praesidio pabulatoribus mittere semper consueverat, praemittit: huic interponit auxilia levis armaturae: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus x; silvis undique impedimentis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt. nostri, explorato hostium consilio, ad proeliandum animo atque armis parati; quum, subsequenter legibus, nullam dimicationem recusarent;

turmatim in eum locum devenerunt. quorum adventu quum sibi Correas oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter incursum sustinent insidiatorum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. quum, dispositis turmis, invicem rari proeliarentur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur: erumpunt caeteri, Correo proeliante, ex silvis. fit magna contentione diversum proelium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter proeliantur. pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat proelii; qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. quâ re cognitâ; praesidio cohortium consili nostri, acerrime proeliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur. hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quaerunt. nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. victi tamen propulsi; maiore parte amissa; consternati, quo fors tulerat, confugiunt; partim silvis petitis, partim flumine: qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur; quum interim nulla calamitate victus Correas, excedere proelio, silvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime proeliando, compluresque vul-

nerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conicere. Tali modo re gesta: recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar: quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus VIII millibus passuum dicebantur; tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu trans ducto, progreditur. at Bellovaci, reliquaeque civitates; repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant; omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus; quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, ut legati obsidesque ad Caesarem mittantur. Hòc omnibus probato consilio; Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. caeteri è vestigio mittunt ad Caesarem legatos; petuntque, ‘ut ea poena sit contentus hostium, quam, si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes, equestri proelio, Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interuisse: vix refugisse nuncios caedis. tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos; quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. numquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo; quantum imperitam plebem, potuisse.’ haec orantibus legatis, commemorat Caesar; ‘eodem tempore, fuperiore anno, Bellovacos caeterasque Galliae civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permanfisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infir-

‘nia manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore eâ poenâ, quam sibi ipsi contraxissent.’ Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt; obsides conficiunt. concurrunt reliquarum civitatum legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum: obsides dant; imperata faciunt. excepto Comio; quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Caesare in Gallia citeriore jus dicente; quum Comium comperisset sollicitare civitates, et conjunctionem contra Caesarem facere; infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse. quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum; ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones. quum in colloquium ventum esset; et, ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; et centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere; celeriter a familiaribus prohibitus Comii, non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. quum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam viderant, extimescebant. quo facto; statuisse Comium dicebatur, nunquam in conspectu cujusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus devictis, Caesar; quum videret nullam jam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad praesens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem, cum legione **xi**, sibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus **xxv**, mittit in diversissimam partem Galliae: quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat; neque C. Caninium Rebilum lega-

tum, qui illis regionibus praeerat, satis firmas 11 legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XI I, quae cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. ipse ad devastandos depopulandosque fines Ambiorigis, proficiscitur: quem perterritum atque fugientem, quum redigi posse in suam potestatem desperasset; proximum suae dignitati esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, aedificiis, pecore; ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimisisset; atque omnia caedibus, incendiis, rapinis, vastasset; magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum 11 legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniae vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat; neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim, C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, literis nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanerat quum pars quaedam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Limonem contendit. quò quum adventaret; atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset; copiis omnibus ad legiones converfis, castra Romanorum oppugnare instituit. quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset;

rursus ad obsidendum Limonem redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat; litterisque C. Caninii certior fit, quae in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, adventu Fabii cognito; desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanum externum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectu venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis qui locorum noverant naturam, potissimum credit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum; invaduntque Dumnaci agmen: et fugientes perterritosque, sub sarcinis in itinere aggressi; magnâ praedâ, multis interfectis, potiuntur. ita, re bene gesta, se recipiunt in castra. Insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, ut confugerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse, cujus praeceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur; agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus; qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium, fit proelium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus; quum subsequi legiones meminissent; et pudore cedendi, et cupiditate celerius per se conficiendi proelii, fortissime

contra pedites proeliantur: hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant; delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. quum aliquandiu summâ contentione dimicaretur; Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus invicem praesidio. tum repente confertae legiones in conspectu hostium veniunt. quibus visis, perculsae barbarorum turmae, ac perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugae se mandant. at nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime confixerant; laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi; quantum equorum vires ad persequendum, dextraeque ad caedendum valent; tantum eo proelio interficiunt. itaque amplius millibus *xii* aut armatorum, aut eorum qui timore arma projecerant, interfectis; omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga, quum constaret Drapetem Senonem, (qui, ut primum defeceat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum intereeperat,) non amplius hominum *v* millibus ex fuga collectis, Provinciam petere: unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse; quem in superiore Commentario, prima defectione Galliae, facere in Provinciam impetum voluisse cognitum est: Caninius legatus, cum legionibus *ii*, ad eos persequendos contendit; ne de timore aut detrimento Provinciae, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquasque proficiscitur civitates; quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futurae: dato verò spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re, summa felicitas celeritasque

in recipiendis civitatibus Fabium consequitur, nam Carnutes, qui, saepe vexati, nunquam pacis fecerant mentionem; datis obsidibus, veniunt in deditionem. caeteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus, Oceano conjunctae, quae Armoricae appellantur; auctoritate adductae Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitanque, solus extremas Galliae regiones petere coactus est. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent; nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciae fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent: consistunt in agris Cadurcorum. ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset; semperque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drapetis copiis, oppidanosque sibi conjungit. Quo quum confestim C. Caninius venisset; animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae, si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisis, trina excelssimo loco castra fecit; a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. quod quum animadverterent oppidani; miserrimaque Alestiae memoria solliciti, similem casum obsessionis vererentur; maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo consilio probato; proxima nocte, 11 millibus arma-

torum relictis, reliquos ex oppido Drapes et Luterius educunt. ii, paucos dies morati; ex sinibus Cadurcorum, (qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant; partim prohibere, quo minus fumerent, non poterant;) magnum numerum frumenti comparant. nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adorantur. quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat praesidia. Magna copia frumenti comparata; confidunt Drapes et Luterius non longius ab oppido x millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. ipsi inter se provincias partiuntur: Drapes, castris praesidio cum parte copiarum restitit: Luterius, agmen jumentorum ad oppidum adducit. dispositis ibi praesidiis; hora noctis circiter x, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoresque missi, quae agerentur renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia. quae nostri ut viderunt; acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. Re bene gesta; Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris a millibus non amplius x. qua re ex compluribus cognita: quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnae felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. sed, quum in experiundo periculum nullum videret; equitatum omnem, Germanosque pedites, summae velocitatis omnes, ad castra hostium praemittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum ex-

peditam ducit. quum propius hostem accessisset: ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit; castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos, equitesque, imprudentibus omnibus, de improvviso advolasse et proelium commisisse. qua re cognita; legionem armatam instructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit; Germani, equitesque, signis legionis visis, vehementissime proeliantur. confestim omnes cohortes undique impetum faciunt. omnibus aut interfectis, aut captis; magnâ praedâ potiuntur. capitur ipse eo proelio Drapes. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo penè militis vulnere; ad obsidendos oppidanos revertitur. externoque hoste deleta; cujus timore angere praesidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat; opera undique imperat administrari. venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius; partemque oppidi sumit ad obsidendum. Caesar interim M. Antonium quaestorem, cum cohortibus xv, in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. quum in Carnutes venisset: quorum in civitate, superiore Commentario, Caesar exposuit initium belli esse ortum: quod praecipue eos propter conscientiam facti, timere animadvertibat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius et concitatorem belli Guturvatum ad supplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura quaesitus, in castra perducitur. cogitur in ejus supplicium Caesar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula et detrimenta belli, Guturvato accepta referebant; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris litteris Caninii sit certior,

quae de Drapete et Lutério gesta essent; quoque in consilio permanerent oppidani. quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ poenâ esse afficiendam iudicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo caeterae civitates, locorum opportunitate fretae, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam aetatem suae provinciae; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui iustis itineribus, se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. Quum, contra expectationem omnium, Caesar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognovisset: aqua prohibere hostem tentare coepit. flumen infimam vallem dividebat, quae penè totum montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. hoc avertere, loci natura prohibebat: sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eò descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. quâ difficultate eorum cognita; Caesar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aequatum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons prorumpebat ab ea parte, quae, fere pedum CCC intervallo, fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Caesar unus videret; non sine magno periculo, è regione ejus

vineas agere adversus montem, et aggeres struere coepit; magno cum labore, et continua dimicatione. oppidani enim loco superiore decurrentes, sine periculo proeliabantur; multosque pertinaciter succedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, et labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore testos cuniculos, ab aggere et vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, et sine suspicione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum LX: collocatur in eo turris x tabulatorum; non quidem quae moenibus aequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quae superaret fontis fastigium. ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. Quo malo perterriti oppidani; cupas sevo, pice, scandulis complent: eas ardentibus in opera provolvunt. eodem tempore acerrime praeliantur, ut ab incendio restringendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma existit. quaecunque enim per locum praecipitem missa erant; ea, vineis et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum quod morabatur. milites contra nostri, quanquam periculoso genere proelii, locoque iniquo premebantur; tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur et excelso loco, et in conspectu exercitus nostri; magnusque utrimque clamor oriebatur. ita, quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammaeque se offerebat. Caesar, quum complures suos vulnerari videret; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, et, simulatione moenium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. quo facto perterriti oppidani; quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari; revocant ab impugnandis ope-

ribus armatos, murisque disponunt. ita nostri, sine proelio facto, celeriter opera flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interseindunt. quum pertinaciter resisterent oppidani; et, jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent: ad postremum cuniculis venae fontis intercisae sunt, atque avercae. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. itaque necessitate coacti, se tradiderunt. Caesar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse; neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare coepissent: exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. itaque, omnibus, qui arma tulerunt, manus praecidit: vitam concessit; quo testator esset poena improborum. Drapes, quem captum esse a Caninio docui; sive indignatione et dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. eodem tempore Luterius, quem profugisse ex proelio scripsi; quum in potestatem venisset Epasnaeti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat; quod nunquam diutius sine periculo commoratus videbatur, quum sibi conscius esset quàm inimicum deberet Caesarem habere:) hunc Epasnaetus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla victum ad Caesarem duxit. Labienus interim in Treviris equestre proelium secundum facit: compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Aeduum; qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat; solusque ex Aeduis ad id tempus permanerat in armis. ea re cognita, Caesar; quum in omnibus partibus Galliae, bene res gestas videret; iudicaret-

que, superioribus aestivis Galliam devictam et subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset: cum ⁱⁱ legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret aestivorum. quam rem, sicut caetera, celeriter feliciterque confecit; namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad eum miserunt, obfidesque ei dederunt, quibus rebus gestis, ipse cum equitum praesidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: ^{iv} legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio et Q. Tullio legatis: duas in Aeduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: ⁱⁱ in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem regionem conjunctam Oceano continerent: ⁱⁱⁱ reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernīs, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in Provincia moratus; quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis praemia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius;) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit; hibernatque Nemetocennae. Ibi cognoscit Comium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. nam quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consueisset; ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset; parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniiis alebat; infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadratus; qui cum eo hiemaret. hunc Antonius ad

persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quae singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat; quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, dispositis infidiis, saepius ejus equites aggressus, secunda proelia faciebat. novissime, quum vehementius contendetur: ac Volusenus, ipsius intercipiendi Comii cupiditate, pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius: repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, per fidem imposita, paterentur inulta; conversoque equo, se a caeteris incautius permittit in praefectum. faciunt idem omnes ejus equites; paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati; lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. praefecto vulnerato; non dubitant nostri resistere, et converfi hostem pellere. quod ubi accidit; complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur; et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem; sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum; legatos ad Antonium mittit: seque et ibi futurum ubi praescripserit, et ea facturum quae imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.

Scio Caesarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse. quod ego non existimavi mihi esse faciendum; propterea quod insequens annus, L. Paullo, C. Marcello consulibus, nullas habet Galliae magnopere res gestas. ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tem-

pore fuissent; pauca scribenda, conjungendaque huic Commentario statui.

Caesar, quum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat; continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. nihil enim minus volebat, quam sub decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis praemiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis proeliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus; ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii quaestoris sui commendaret sacerdotii petitionem. contendebat enim gratiam, quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante praemiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsam, Caesaris decedentis convellere gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus iustam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent: simulque se et honorem suum in insequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbae consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis, incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum,

itinerum, locorumque omnium, quā Caesar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obviam procedebat: hostiae omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur; ut vel expectatissimi triumphī laetitia praecipere posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Quum omnes regiones Galliae Togatae Caesar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quò majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari: certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. nam C. Curio tribunus plebis, quum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus; ‘ si quem timor armorum Caesaris laederet, et quoniam ‘ Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent; ‘ discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret: fore eo pacto liberam, et sui juris, civitatem.’ neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere coepit. quod ne fieret, consules amicique Pompeii intercesserunt; atque, ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimonium senatus erat universi; conveniensque superiori facto. nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Caesaris dignitatem; contra legem Pompeii et Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis.

sententiisque dictis; discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat; senatus frequens in alia omnia transit, quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris; sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur. neque obscure hac duae legiones uni Caesari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex delectu provinciae Caesaris; tanquam ex suo numero, dedit. Caesar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; et ex suo numero decimam quintam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatusconsulto jubet transdi. in ejus locum **XIII** legionem in Italiam mittit, quae praefidia tueretur, ex quibus praefidiis decima quinta deducebatur. ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Trebonium, cum legionibus **IV**, in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Aeduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam: si Belgae, quorum maxima virtus; et Aedui, quorum auctoritas summa esset; exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. quò quum venisset; cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones **II**, ab se remissas, quae ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas atque in Italia retentas esse. hoc facto; quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Caesarem pararentur; tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO CIVILI
LIBRI TRES.

Dd

BELLO CIVILI
LIBRI TRE
DE
COMMENTARIORUM
CAESARIS
CASSI JULII

DIONYSII VOSSII
SUPPLEMENTUM

IN
C. JULII CAESARIS LIB. I.

DE
BELLO CIVILI.

ILLORUM accedo sententiae, qui *ἀναφάτωρ* hos esse Commentarios arbitrantur: etenim nequeo persuadere mihi, abruptum aded exordium hujus operis fuisse; et praemittenda fuisse multa, satis ipsa ostendit historia. quare operae pretium nobis fuit, ex Plutarcho, Appiano, ac Dione contextere, quae desiderari hoc loco existimamus. sunt autem haec. Subacta omni Gallia, multis de causis Caesar cum in Cisalpinam provinciam contendifset, legatos Romam mittit, qui consulatum illi et provincias prorogari peterent. ea in petitione Pompeius, qui alieno in Caesarem animo, nondum tamen inimicitias palam gerebat; neque commendatione sua juvandum eum, neque contra dicendum existimavit. sed Lentulus et Marcellus Coss. qui jam ante inimico in Caesarem fuerant animo, id prohibendum sibi omnibus modis putavere. Marcellus vero non dubitavit aliis quoque injuriis Caesarem afficere. nam nuper coloniam Novumcomum Caesar in Galliam deduxerat; cui Marcellus jus civitatis ademisse non contentus, decurionem ejus coloniae, Romae deprehensum, virgis caedi jusserat, et, querelas suas Caesari ut exponeret, dimiserat: quâ ignominia nullus adhuc civis Romanus fuerat

affectus. quae dum ita fiunt, venit ad Caesarem in provinciam C. Curio tribunus plebis. qui multum pro Republ. et causa Caesaris enixus, tandem, ubi frustra omnia tentari intellexit, metu adversariorum profugiens, de omnibus, quae acta essent, et quomodo opprimere eum inimici agitent, edocuit. Caesar virum amplissimum, optimeque de se ac de Rep. meritum, committer exceptit; et gratias pro summis ejus in se beneficiis egit. at Curio, quia jam non obscure vis in Caesarem pararetur, suavit ei ut omnem exercitum quam maturime contraheret, et oppressam paucorum audacia Rempublicam vindicaret. Caesar, quamvis ea omnia ita esse haud ignorabat, censuit tamen Reip. imprimis habendam esse rationem; ne quis armorum causam eum esse judicaret. itaque per amicos id solum contendit, ut duae sibi legiones, et provincia Gallia Cisalpina, atque Illyricum relinqueretur. quae omnia ab illo acta, ut, si forte conditionum aequitate adduci possent adversarii, in otio Respublica foret. his postulatis ne ipse quidem Pompeius refragari ausus est. sed cum nihil à Coss. impetraret Caesar; litteras ad senatum perscribit, quibus breviter gestis suis et meritis in Rempubl. percurtis, orabat ne populi sibi beneficium eripiat, qui absentis rationem haberi proximis comitiis jussisset. non recusare se, si ita senatui populoque Rom. videatur, exercitum dimittere, modo idem à Pompeio fiat: illo imperium et exercitus retinente, nullam causam esse, cur inimicorum se injuriis ipse exponeret, et militem dimitteret. has litteras Curioni perferendas tradit: qui incredibili celeritate millia passuum CLX emensus, tridui spatio ad urbem venit, antequam kal. Januariae advenissent, aut Coss. de Caesaris imperio quidquam statuere potuissent. confecto itinere Curio litteras retinet, nec, nisi in frequente Senatu et praesentibus Tribunis plebis, tradit: metuebat enim, id prius si fecisset, ne ab iis supprimerentur.

CAII JULII

CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO CIVILI

LIBER PRIMUS.

LITTERIS [à Fabio] C. Caesaris, consulibus redditis; aegre ab iis impetratum est, summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur: ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. referunt consules de rep. [in civitate]. L. Lentulus consul 'senatui rei quae publicae se non defuturum' pollicetur, 'si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Caesarem respiciant atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus; se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam receptum.' in eandem sententiam loquitur Scipio: 'Pompeio esse in animo, reipub. non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur, atque agat lenius; nequidquam ejus auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.' haec Scipionis oratio; quòd senatus in urbe habebatur, Pompeiusque aderat; ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. dixerat aliquis leniorem sententiam: ut

primo M. Marcellus; ingressus in eam orationem, ' non oportere ante de
' repub. ad senatum referri, quam delectus totâ Italiâ habiti, et exercitus
' conscripti essent; quo praesidio, tuto et libere senatus, quae vellet, decerne-
' re auderet: ' ut M. Calidius; qui censebat, ' ut Pompeius in suas provincias
' proficisceretur, ne qua esset armorum causa; timere Caesarem, abreptis
' ab eo 11 legionibus, ne ad eas periculum reservare et retinere eas ad ur-
' bem Pompeius videretur: ' ut M. Rufus; qui sententiam Calidii, paucis fere
mutatis verbis sequebatur. ii omnes, convitio L. Lentuli consulis correpti
exagitabantur. Lentulus, sententiam Calidii pronunciaturum se omnino ne-
gavit. Marcellus, perterritus convitiis, a sua sententiâ discessit. sic vocibus
consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique
compulsi, inviti et coacti, Scipionis sententiam sequuntur: ' uti ante certam
' diem Caesar exercitum dimittat: si non faciat, eum adversus rempubl. fac-
' turum videri.' intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. refer-
tur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiae graves: ut
quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cae-
saris collaudatur. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, a
Pompeio evocantur. laudat promptos, atque in posterum confirmat; segni-
ores castigat atque incitat. multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus,
spe praemiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus,
quae sunt traditae a Caesare, accersuntur. completur urba ad jus comitio-
rum. tribunos plebis C. Curio evocat. omnes amici consulum, necessarij
Pompeii, atque eorum qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant; co-
guntur in senatum. quorum vocibus et concursu, terrentur infirmiores, du-
bii confirmantur, plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. polli-
cetur L. Piso Censor, sese iturum ad Caesarem; item L. Roscius praetor;

qui de his rebus eum doceant : sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. dicuntur etiam a nonnullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. Omnibus his resistitur ; omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris incitant, et dolor repulsae. Lentulus, aeris alieni magnitudine, et spe exercitus ac provinciarum, et regum appellandorum largitionibus movetur ; seque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem, eadem spes provinciae atque exercituum impellit ; quos se pro necessitudine partituros cum Pompeio arbitratur : simul, judiciorum metus ; adulatio atque ostentatio sui, potentium ; qui in republica iudiciisque tum plurimum pollebant. ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus, et quod neminem dignitate secum exaequari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat ; et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Caesari. simul infamia et legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia raptim, atque turbate. neque docendi Caesaris, propinquis ejus spatium datur. nec tribunis plebis, sui periculi deprecandi ; neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat ; facultas tribuitur. sed de sua salute die vii cogitare coguntur ; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis, octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi penè in ipso urbis incendio atque desperatione omnium salutis, latorum audacia, nunquam ante discessum est ; dent operam consules, praetores, tribuni plebis, quique pro consulibus sunt ad urbem ; ne quid respublica detrimenti capiat.' haec S. C. perscri-

buntur, a. d. vii. id. Januar. itaque v primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quâ ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitali; et de imperio Caesaris, et de amplissimis viris tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Caesarem conferunt. is eo tempore erat Ravennae; expectabatque suis lenissimis postulatis responsa; siqua hominum aequitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas x; praeterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Caesarem milites; neque iis posse persuaderi, ut eum defendant aut sequantur. de reliquis rebus ad senatum refertur: totâ ut Italiâ delectus habeantur; Faustus Sylla pro Praet. in Mauritaniâ mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur. refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus: Marcellus vero, passurum se in praesentia negat. de Fausto, impedit Philippus tribunus plebis. de reliquis rebus, S. C. perscribuntur. provinciae privatis decernuntur; duae consulares, reliquae praetoriae. Scipioni, obvenit Syria: L. Domitio, Gallia: Philippus et Marcellus, privato consilio praetereuntur; neque eorum sortes dejiuntur. in reliquas provincias praetores mittuntur: neque expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; paludatique, votis nuncupatis, exeant. consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur: lictoresque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. totâ Italiâ delectus habentur; arma imperantur; pecuniae a municipiis exiguntur, et è fanis tolluntur: omnia divina et humana jura permiscuntur. Quibus rebus cognitis, Caesar apud milites concionatur. 'omnium temporum injurias inimicorum

‘ in se’ commemorat, ‘ a quibus diductum et depravatum Pompeium’ queritur, ‘ invidia atque obrectatione laudis suae; cuius ipse honori et dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. novum in Rep. introductum exemplum’ queritur, ‘ ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quae superioribus annis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissam restituisse videatur, dona etiam, quae ante habuerat, ademisse. quotiescunque sit decretum, “ darent operam magistratus, ne quid respublica detrimenti caperet;” (qua voce, et quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus;) factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis; (atque haec superioris aetatis exempla, expiata Saturnini atque Gracchorum casibus’ docet:) ‘ quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta.’ hortatur; ‘ cuius Imperatoris ductu ix annis rempublicam felicissime gesserint, plurimaque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint; ut ejus existimationem dignitatemque ab inimicis defendant.’ conclamant legionis XIII, quae aderat, milites; (hanc enim initio tumultus evocaverat; reliquae nondum convenerant;) sese paratos esse, Imperatoris sui Tribunorumque pl. injurias defendere. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur; ibique Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat, et subsequi jubet. eò L. Caesar adolescens venit: cuius pater, Caesaris erat legatus. is; reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat; habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat: ‘ velle Pompeium se Caesari purgatum; ne ea, quae reipublicae causâ egerit, in suam

Ec

‘ contumeliam vertat: semper se reipublicae commoda, privatis necessitati-
‘ bus habuisse potiora: Caesarem quoque, pro sua dignitate, debere et stu-
‘ dium et iracundiam suam reipublicae dimittere; neque adeo graviter irasci
‘ inimicis; ne, quum illis nocere se speret, reipublicae noceat.’ pauca ejus-
dem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. eadem fere, atque
eisdem de rebus, praetor Roscius agit cum Caesare: sibi quoque Pompeium com-
memorasse demonstrat. Quae res etsi nihil ad levandas injurias pertinere
videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quae vellet, ad
eum perferrentur; petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detu-
lerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore
magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare, possent.
‘ sibi semper reipublicae primam fuisse dignitatem, vitaeque potiore. dolu-
‘ isse se, quod populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extor-
‘ queretur; ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cujus absen-
‘ tis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset: tamen hanc honoris
‘ jacturam sui, reipublicae causâ, aequo animo tulisse. quum litteras ad se
‘ natum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impe-
‘ travisse. totâ Italiâ delectus haberi: retineri legiones II, quae ab se simu-
‘ latione Parthici belli sint abductae: civitatem esse in armis. quoniam haec
‘ omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descen-
‘ dere paratum, atque omnia pati, reipublicae causâ. proficiscatur Pompei-
‘ us in suas provincias: ipsi exercitus dimittant: discedant in Italia omnes
‘ ab armis: metus e civitate tollatur: libera comitia, atque omnis respub. se-
‘ natui populoque R. permittatur. haec quo facilius, certisque conditionibus
‘ fiant, et jurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiat
‘ accedere: fore, uti per colloquia omnes controversiae componantur.’ Ac-

ceptis mandatis Roscius cum L. Caesare Capuam pervenit, ibique consules Pompeiumque invenit: postulata Caesaris renunciat. illi, re deliberata, respondent; scriptaque ad eum mandata per eos remittunt; quorum haec erat summa: 'Caesar in Galliam reverteretur; Arimino excederet; exercitus dimitteret: quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. interea; quoad fides esset data, Caesarem facturum quae polliceretur; non intermissuros consules Pompeiumque delectus.' Erat iniqua conditio, postulare ut Caesar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum, et provincias et legiones tenere alienas: exercitum Caesaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus sit, definire: ut si, peracto Caesaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri; magnam pacis desperationem afferebat. itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus v, Arretium mittit: ipse Arimini cum ii subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam, singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Iguvium Thermum praetorem cohortibus v tenere, oppidum munire; omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum iii cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. cujus adventu cognito; diffusus municipi voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, et profugit; milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. quibus rebus cognitis; confusus municipiorum voluntatibus Caesar, cohortes legionis m i i ex praesidiis deducit, Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. adventu Caesaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent,

‘ sui iudicii rem non esse ; neque se neque reliquos municipales pati posse,
‘ C. Caesarem imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus gestis,
‘ oppido moenibusque prohiberi : proinde habeat rationem posteritatis, et
‘ periculi sui.’ quorum oratione permotus Attius Varus, praesidium, quod
introduxerat, ex oppido educit, et profugit. hunc ex primo ordine pauci
Caesaris consecuti milites, consistere cogunt; commissoque proelio, deseritur
a suis. Varus: nonnulla pars militum, domum discedit; reliqui ad Caesarem
perveniant; atque unà cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio ad-
ducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat.
at Caesar milites Attianos collaudat; Pupium dimittit; Auximatis agit
gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam
nunciatis, tantus repente terror invasit; ut, quum Lentulus consul ad ape-
riendum aerarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam;
protinus, aperto sanctiore aerario, ex urbe profugeret: Caesar enim adven-
tare, jamjamque adesse ejus equites falsò nunciabantur. hunc Marcellus
collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei
ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apu-
lia hibernorum causa disposuerat. delectus intra urbem intermittuntur. nihil
citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant
et colligunt; delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant,
habere instituunt: gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, in fo-
rum productos Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, et
se sequi jussit: quos postea monitus a suis, quòd ea res omnium iudicio re-
prehendebatur, circum familiares conventus Campaniae, custodiae causa,
distribuit. Auximo Caesar progressus, omnem agrum Picenum percurrit.
cunctae earum regionum praefecturae, libentissimis animis eum recipiunt; ex-

eritumque ejus omnibus rebus juvant. etiam Cingulo; quod oppidum Labienus constituerat, suaeque pecunia exaedificaverat; ad eum legati veniunt: quaeque imperaverit, sese cupidissime facturos pollicentur. milites imperat; mittunt. interea legio *xi* *i* Caesarem consequitur. cum his *ii*, Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus Spinther *x* cohortibus tenebat: qui, Caesaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa. a quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur; milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcilem Hirum, cum *vi* cohortibus, quas ibi in praefidio habuerat, excipit; quibus coactis, *xiii* efficit. cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium, magnis itineribus pervenit; Caesaremque adesse cum legionibus *ii* nunciat. Domitius per se circiter *xx* cohortes ex Alba, ex Marfis et Pelignis, et finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo; Caesar conquiri milites qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet: ipse unum diem ibi, rei frumentariae causâ, moratus, Corfinium contendit. eò quum venisset; cohortes *v*, praemissae à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrompebant; qui erat ab oppido, millia passuum circiter *iii*. ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt: Caesar, legionibus transductis, ad oppidum constitit; juxtaque murum castra posuit. Recognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito praemio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat. 'Caesarem duobus exercitibus, et locorum angustiis, facile intercludi posse;

‘frumentoque prohiberi. quod nisi fecerit; se, cohortesque amplius xxx,
‘magnaque numerum sonatorum atque equitum Romanorum, in pericu-
‘lum esse venturum.’ interim suos cohortatus, tormenta in turris disponit;
certasque cuique partes, ad custodiam urbis, attribuit: militibus in concione
agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, et pro
rata parte centurionibus evocatisque. Interim Caesari nuntiator Sulmonen-
ses (quod oppidum a Corfinio vii millium intervallo abest,) cupere ea face-
re quae vellet; sed a Q. Lucretio senatore et Attio Peligno prohiberi, qui
id oppidum vii cohortium praefidio tenebant. mittit eò M. Antonium cum
legionis vii cohortibus v. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt,
portas aperuerunt; universique, et oppidani et milites, obviam gratulantes
Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se dejecerunt. Attius ad An-
tonium deductus petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus
et Attio, eodem die quo profectus erat, revertitur. Caesar eas cohortes cum
exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Caesar tribus primis
diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum
comportare, reliquasque copias exspectare instituit. eo triduo, legio viii ad
eum venit; cohortesque ex novis Galliae delectibus xxi; equitesque a rege
Norico, circiter ccc: quorum adventu, altera castra ad alteram oppidi par-
tem ponit. iis castris Curionem praefecit. reliquis diebus, oppidum vallo cas-
tellisque circummunire instituit. cuius operis maxima parte effecta; eodem
ferè tempore missi ad Pompeium, revertuntur. Litteris perlectis; Domitius
dissimulans, in consilio pronunciat ‘Pompeium celeriter subsidio venturum.’
hortaturque eos, ne animo deficiant; quaeque usui ad defendendum oppi-
dum sint, parent. ipse arcandò cum paucis familiaribus suis colloquitur, con-
siliūque fugae capere instituit. quum vultus Domitii cum oratione non

consentiret; atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consueisset; multumque cum suis, consiliandi causa, secreto, praeter consuetudinem, colloqueretur; concilia conventusque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat; 'se rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate, Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret.' id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat. Divulgato Domitii consilio; milites, qui erant Corfinii, prima vespera secessionem faciunt; atque ita inter se, per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis, colloquuntur: 'obsideri se a Caesare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugae consilium capere: debere se suae salutis rationem habere.' ab his primo Marci dissentire incipiunt; eamque oppidi partem, quae munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissensio exitis, ut manum conferere atque armis dimicare conarentur: post paullo tamen, internunciis ultro citroque missis, quae ignorabant de L. Domitii fuga cognoscunt. itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumstunt, et custodiunt; legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt, 'se se paratos esse portas aperire, quaeque imperaverit facere, et L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere.' Quibus rebus cognitis, Caesar; etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere; ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quod saepe in bello parvis momentis magni casus intercederent: tamen veritus, ne militum introitu, et nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur; eos, qui venerant,

collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque asservari jubet: ipse
iis operibus, quae facere instituerat, milites disponit; non certis spatiis in-
termittit, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis sta-
tionibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant:
Tribunos militum et praefectos circummittit; atque hortatur, non solum
ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus
asservent. neque verò tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit,
qui ea nocte conquieverit. tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in
aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipsis Corfiniensibus, quid
Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret; qui quosque eventus exci-
peret. Quarta vigilia circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custo-
dibusque nostris colloquitur; 'velle, si sibi fiat potestas, Caesarem conve-
'nire.' facta potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani
milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. cum eo de salu-
te sua orat atque obsecrat, 'sibi ut parcat; veteremque amicitiam' comme-
morat. 'Caesarisque in se beneficia' exponit; 'quae erant maxima: quòd
'per eum, in collegium pontificum venerat; quòd provinciam Hispaniam
'ex praetura habuerat; quòd in petitione consulatus, ab eo erat sublevatus.'
cujus orationem Caesar interpellat: 'se non maleficii causa ex provincia
'egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos
'pl. ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret: ut se et po-
'pulum Romanum paucorum factione oppressum, in libertatem vindica-
'ret.' cujus oratione confirmatus Lentulus; ut in oppidum reverti liceat,
petit: 'quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suae spem
'solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae durius consulere co-
'gantur.' facta potestate, discedit. Caesar, ubi illuxit, omnes senatores, se-

natorumque liberos, tribunos militum, equitesque Romanos, ad se produci jubet. erant senatorii ordinis, L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea filius Domitii, alique complures adolescentes, et magnus numerus Equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. hos omnes productos, a contumeliis militum conviciisque prohibet. pauca apud eos loquitur; quod 'sibi, a parte eorum, gratia relata non sit, pro suis in 'eos maximis beneficiis.' dimittit omnes incolumes. sestertiū sexagies, quod aurum adduxerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duum-viris Corfiniensibus Domitio reddit: ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium. milites Domitianos, sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet, justumque iter conficit; VI I omnino dies ad Corfinium commoratus: et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatum, in Apuliam pervenit. Pompeius, iis rebus cognitis quae erant ad Corfinium gestae, Luceriā proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet: servos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius praetor Alba, cum cohortibus VI profugit; Rutilus Lupus praetor Tarracinā, cum IIII: quae procul equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Bivius Curius; relicto praetore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremonā, praefectus fabrūm Cn. Pompeii: quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: 'quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus; interesse

'reipublicae et communis salutis, se cum Pompeio colloqui. neque verò
 'idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur; ac
 'si coram de omnibus conditionibus disceptetur.' His datis mandatis, Brundisium cum legionibus vi pervenit; veteranis, iii; reliquis, quas ex novo
 delectu confecerat atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes,
 protinus a Corfinio in Siciliam miserat. reperit consules Dyrrhachium pro-
 fectos, cum magna parte exercitus; Pompeium remanere Brundisii, cum co-
 hortibus xx. neque certum inveniri poterat, obtinendinae causa Brundisii
 ibi remansisset; quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae par-
 tibus regionibusque Graeciae, in potestatem haberet, atque ex utraque parte
 bellum administrare posset: an inopiâ navium ibi restitisset, veritusque, ne
 Italiam ille dimittendam non existimaret; exitus administrationesque Brun-
 disini portus impedire instituit. quorum operum haec erat ratio. quâ fauces
 erant angustissimae portûs, molem atque aggerem ab utraque parte litoris ja-
 ciebat; quòd his locis erat mare vadofum. longius progressus, quum agger
 altiore aquâ contineri non posset; rates duplices, quoque versus pedum
 xxx, è regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis
 destinabat, ne fluctibus moverentur. his perfectis collocatisque, alias dein-
 cepti pari magnitudine rates jungebat: has terra atque aggere integebat, ne
 aditus atque incurfus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utro-
 que latere cratibus ac pluteis protegebat: in quarta quaque earum, turres
 binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu navium incen-
 diisque defenderet. Contra haec Pompeius naves magnas onerarias, quas
 in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabula-
 tis erigebat; easque multis tormentis et omni genere telorum completas,
 ad opera Caesaris appellebat; ut rates perrumperet, atque opera disturbaret.

sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. atque haec ita Caesar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res saepe tentata, impetus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causâ: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: 'magnopere sese confidere' demonstrat, 'si ejus rei sit potestas facta, fore ut aequis conditionibus ab armis discedatur; cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum.' Libo, a colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. paullo post renunciat; 'quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse.' ita saepius rem frustra tentatam Caesar aliquando dimittendam sibi judicabat, et de bello agendum. Prope dimidia parte operis à Caesare effecta, diebusque in ea re consumptis 1x; naves a consulibus Dyrrhachio remissae, quae priorem partem exercitus eò deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Caesaris permotus, sive etiam quod ab initio Italiâ excedere constituerat; adventu navium, profectionem parare incipit. et, quo facilius impetum Caesaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent; portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas transversas viis praeducit, atque ibi sudes stipitesque praeacutos defigit. haec levibus cratibus terraque inaequat. aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant; maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis, praefepit. his paratis rebus; milites silentio naves conscendere jubet: expeditos autem ex evocatis, sa-

gittariis, funditoribusque, raros in muro turribusque disponit. hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti; Caesaris rebus favebant. itaque, cognita Pompeii profectio; concursantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant. per quos re cognita, Caesar scalas parari, militesque armari jubet; ne-quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. qui erant in muro, custodiae causâ, collocati; eo signo, quod convenerat, revocantur; notisque itineribus ad naves decurrunt. milites, positis scalis, muros ascendunt: sed moniti à Brundisinis ut vallum caecum fossasque caveant, subsistunt: et longo itinere ab iis circumducti, ad portum perveniunt; duasque naves cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis, lintribusque deprehendunt; deprehensas, excipiunt. Caesar; etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire, et Pompeium sequi prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporisque longinquitatem, timebat: quod, omnibus coactis navibus, Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae, Picenique, et à Freto naves essent expectandae: sed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta:) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat. itaque in praesentia, Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: duum-viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. mittit in Sardiniam, cum legione una, Valerium legatum; in

Siciliam, Curionem propriaetorem cum legionibus 111: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Cato: Africam, sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt; nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat: haec magno studio agebat: in Lucanis Brutiisque, per legatos suos, civium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. quibus rebus penè perfectis; adventu Curionis cognito, queritur in concione; 'fese projectum ac proditum a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; et, ab se reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset:' haec in concione questus, ex provincia fugit. nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam; cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam sua sponte vacuum occupaverat: delectuque habito, 11 legiones effecerat; hominum et locorum notitia, et usu ejus provinciae, nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinuerat. hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet; neque affectum valetudine filium exponere in terra patitur, sed sublatiis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. coacto Senatu, inimicorum injurias commemorat: docet, 'se nul-

‘lum extraordinarium honorem appetisse; sed, exspectato legitimo tempore
‘consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret. latum ab
‘x Tribunis plebis, (contradicientibus inimicis; Catone verò acerrime re-
‘pugnante, et, pristina consuetudine, dicendi mora dies extrahente;) ut sui
‘ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur fer-
‘ri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? pa-
‘tientiam’ proponit ‘suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postula-
‘visset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. acerbi-
‘tatem inimicorum’ docet; ‘qui, quod ab altero postularent, in se recusa-
‘rent; atque omnia permisceri mallerent, quam imperium exercitusque di-
‘mittere. injuriam in eripiendis legionibus’ praedicat; ‘crudelitatem et in-
‘solentiam, in circumscribendis Tribunis plebis. condiciones a se latas, et
‘expetita colloquia, et denegata,’ commemorat. ‘pro quibus rebus orat ac
‘postulat, Remp. suscipiant, atque una secum administrarent: sin timore desu-
‘giant, illis se oneri non futurum, et per se Rempubl. administraturum. le-
‘gatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformida-
‘re, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset; “ad quos legati mit-
“terentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, sig-
“nificari.” tenuis atque infirmi haec animi videri; se verò, ut operibus
‘anteire studuerit, sic iustitia et equitate velle superare.’ Probat rem Sena-
tus, de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiabantur: maxi-
meque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompei-
us enim discedens ab urbe, in Senatu dixerat; ‘eodem se habiturum loco qui
‘Romae remansissent, et qui in castris Caesaris fuissent.’ sic triduum dispu-
tationibus excusationibusque extrahitur: subjicitur etiam L. Metellus Tri-
bunus pleb. ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat; reliquasque res,

quascunque agere instituerit, impediat. cujus cognito consilio, Caesar, frustra diebus aliquot consumptis; ne reliquum tempus omittat, infectis iis quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur; atque in ulteriorem Galliam pervenit. Quo quum venisset; cognoscit missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis ante diebus Corfinii captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandam Massiliam, navibus aetuariis vii; quas Igili et in Cosano à privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat: praemissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Caesari clauferant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in urbem convexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, portasque refecerant. Evocat ad se Caesar Massiliensium xv primos: cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur: 'debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare.' reliqua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat: cujus orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate haec Caesari renunciant: 'intelligere se, divisum esse populum R. in partes duas: neque sui iudicii, neque suarum esse virium, decernere utra pars iustiore habeat causam: principes verò esse earum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit; alter bello victas Gallias attribuerit, vestigaliaque auxerit: quare paribus eorum beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere; et

‘neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portibus recipere.’ Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus, urbi praeficitur. summa ei belli administrandi permittitur. ejus imperio classem quoquoersus dimittunt; onerarias naves, quas ubique possunt,prehendunt atque in portum deducunt; parum clavis aut materia atque armamentis instructis, ad reliquas armandas reficiendasque utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque, ad obsidionem urbis, si accadat, reservant. quibus injuriis permotus Caesar legiones III Massiliam adducit: turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere instituit. quibus effectis armatisque diebus XXX a qua die materia caesa est, adductisque Massiliam; his D. Brutum praeficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit. Dum haec parat atque administrat; C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam praemittit; celeriterque Pyrenaeos saltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis tenebantur. reliquas legiones, quae longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, praesidium ex saltu dejecit; magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Adventu Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est; Afranius, et Petreius, et Varro, legati Pompeii, (quorum unus III legionibus, Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi ad Anam, II legionibus; tertius ab Ana, Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat;) officia inter se partiuntur: ut Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis quas habebat legionibus, omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis; equites auxiliaque

toti Lusitaniae, a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii, III; Petreii, II: praeterea scutatae, citerioris provinciae; et cetratae, ulterioris Hispaniae, cohortes circiter LXXX: equitum, utriusque provinciae, circiter v millia. Caesar legiones in Hispaniam praemisera, ad vi millia auxilia peditum, equitum III millia, quae omnibus superioribus bellis habuerat; et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato; hinc optimi generis homines ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt; postquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. simul a tribunis militum centurionibusque, mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est; quod pigro animos centurionum devinxit, et largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum civitatum animos, litteris nunciisque tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV: his pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. huc quum quotidiana consuetudine congressae, pabulatoribus praefidio proprio, legiones Fabianae II flumen transissent; impedimenta-que, et omnis equitatus sequeretur: subito vi ventorum, et aquae magnitudine, pons est interruptus; et reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito a Petreio et Afranio, ex aggere atque cratibus quae flumine fereban-

tur; celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transjecit; duabusque Fabianis occurrit legionibus. cujus adventu nunciato; L. Plancus qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri possit. ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. commisso ab equitibus proelio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu proelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eò biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit. pons qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus; hunc noctu perfici jussit. ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque praesidio VI cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur; et sub castris Afranii consistit: et ibi paulisper sub armis moratus, facit aequo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris consistit. Caesar, ubi cognovit per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: et, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur; vallo muniri vetuit, (quod eminere et procul videri necesse erat;) sed a fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: post hos, opus in occulto acies tertia faciebat. sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub vesperum Caesar intra hanc fossam legi-

ones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. postero die omnem exercitum intra fossam continet: et, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit; singulaque latera castrorum, singulis attribuit legionibus munienda; fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi causa atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt; et proelio lacessunt: neque idcirco Caesar opus intermittit, confusus praesidio legionum III et munitione fossae. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi; copias in castra reducant. tertio die Caesar vallo castra communit: reliquas cohortes quas in superioribus castris reliquerat, impedimenta, ad se transduci jubet. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planicies circiter passuum CCC: atque in hoc ferè medio spatio, tumulus erat paullò editior: quem si occupasset Caesar, et communisset; ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. hoc sperans, legiones III ex castris educit: acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos praecurrere, atque occupare eum tumulum jubet. quare cognita; celeriter, quae in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur proelio; et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur; atque, aliis summissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnae, militum illorum; ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari disperisque pugnarent: si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent; cum Lusitanis, reliquisque barbaris, genere quo-

dam pugnae assuefacti : quod fere fit ; quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. haec tamen ratio nostros perturbabat, insuetos hujus generis pugnae : circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur : ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis ; legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit ; atque in proximum collem sese recepit. Caesar, penè omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat ; cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit : hostem insolenter atque acriter nostros insequentem suppressit ; rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. sed nonae legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur ; et sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt : hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. praeruptus locus erat, utraque ex parte directus : ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent ; et neque subsidia a lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent : ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD : hanc nostris erat receptus ; quod eò, incitati studio, inconsultius procellerant. hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur : tamen virtute et patientiâ nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. augebantur illis copiae ; atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur, ut integri defessis succederent. hoc idem Caesar facere cogebatur ; ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos

reciperet. Hôc quum esset modo pugnatum continenter horis v, nostrique gravius a multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis; facilis est nostris receptus datus. equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur; atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt; in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: vulnerantur amplius DC. ex Afranianis interficitur T. Caecilius, primipili centurio; et, praeter eum, centuriones IV; milites, amplius CC. Sed haec ejus diei praefertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani; quòd, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, et nostrorum impetum sustinuisent, et initio locum tumultumque tenuissent, quae causa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coëgissent. nostri autem; quòd iniquo loco, atque impari congressi numero, v horis proelium sustinuisent; quòd montem gladiis districtis adscendissent; quòd ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. illi eum tumultum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt; praesidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret; tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die inter-

rupit. quae res, magnas difficultates exercitui Caesaris attulit: castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio millium xxx; neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes his angustiis continebantur. neque civitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. tempus autem erat anni difficillimum; quo neque frumenta in herbis erant, neque multum a maturitate aberant. ac civitates exinanitae: quod Afranius penè omne frumentum, ante Caesaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat. pecora, quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitimae civitates longius removerant. qui erant, pabulandi aut frumentandi causa, progressi; hos levis armaturae Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae, consectabantur: quibus erat proclive transnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. at exercitus Afranii, omnium rerum abundabat copiâ: multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates, sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat; et loca trans flumen integra, quò omnino Caesar adire non poterat. Eae permanserunt aquae, dies complures. conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum, perfici patiebantur. quod illis prohibere erat facile; tum ipsius fluminis naturâ, atque aquae magnitudine; tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur. atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine, opera

perficere, et tela vitare. Nunciatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. venerant eò sagittarii ex Ruthenis, equites ex Gallia; cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo: erant praeterea cujusque generis hominum millia circiter VI, cum servis libertisque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentiâ: erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, et equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Caesaris: hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte profiscitur; imprudentesque antemissis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt, proeliumque committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere; sed, ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis, sese in montes proximis conferunt. hoc pugnae tempus, magnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus. His tamen omnibus annona crevit: quae feres, inopiâ non solum praesentis, sed etiam futuri temporis timore, ingravescere consuevit. jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur: et tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magnâ inopiâ necessariorum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Caesar iis civitatibus quae ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones, ad longinquiores civitates di-

mittebat : ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur. Haec Afranius Petreiusque, et eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat : ut penè bellum confectum videretur. quibus litteris nunciisque Romam perlatis ; magni domum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant : multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur ; alii, ut principes talem nuncium attulisse ; alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex omnibus novissimi venisse, viderentur. Quum in his angustiis res esset ; atque omnes viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur ; nec pontes perfici possent : imperat militibus Caesar, ut naves faciant ; cuius generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. carinae primum ac statumina ex levi materia fiebant ; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. has perfectas, carris junctis devehit noctu millia passuum a castris xxii ; militesque his navibus flumen transportat ; continentemque ripae collem improvise occupat : hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit : huc legionem postea transducit ; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. ita comitatus, et qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit ; et rem frumentariam expedire incipit. eodem die, equitum magnam partem flumen transjecit : qui inopinantes pabulatores et sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt : cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt ; alii, ut praedae praesidio sint ; alii, ut venientibus resistent, atque eos propellant : unamque cohortem, quae temere ante caeteras extra aciem procurrerat, seclusam a reliquis circumveniunt atque interficiunt ; incolumesque, cum magnâ praedâ, eodem ponte in castra revertuntur. Dum haec ad Ilerdam geruntur ; Massilienses, usi L. Domitii

consilio, naves longas expediunt, numero xvii, quarum erant xi testae. multa huc minora navigia addunt; ut ipsa multitudine nostra classis terreat. magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt; atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. certas sibi deposcit naves Domitius; atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic omnibus rebus instructa classe; magnâ fiduciâ ad nostras naves procedunt, quibus praecerat D. Brutus. hac ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones, Caesar ei classi attribuerat; qui sibi id muneris depoposcerant. ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum, se instruxerant. ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt; cum Massiliensibus configunt. pugnatum utrinque est fortissime, atque acerrime. neque multum Albici nostris virtute cedebant; homines asperi, et montani, et exercitati in armis: atque ii modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant: pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, et celeritate navium et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant; impetusque eorum excipiebant. et, quoad licebat latiore spatio; producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant. quum propius erat necessario ventum; ab scientia gubernatorum atque artificiiis, ad virtutem montanorum confugiebant. nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cogni-

tis; tum etiam gravitate et tarditate navium impediabantur: factae enim subito ex humidâ materiâ, non eundem usum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis navibus objiciebant; atque, injectâ manu ferreâ, et retenta utraque nave, diversi pugnabant; atque in hostium naves transcendebant; et, magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. eo die naves Massiliensium, cum iis quae sunt captae, intereunt ix. Hoc proelio Caesari ad Ilerdam nunciato: simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter, vagabantur: aliàs, non longo ab castris progressi spatîo, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant. postremò et plures intermittere dies, et, praeter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses, et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos; seseque imperata facturos pollicentur. hos, Tarraconenses et Jacetani et Ausetani, et, paucis post diebus, Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento juvent: pollicentur; atque, omnibus undique conquestis jumentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; et signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum. perfecto ponte; magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis; expedita re frumentaria; extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur: multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, et Caesaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus, perterritis

animis adversariorum; Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in altitudinem complures facere instituit; quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. his penè effectis; magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Caesar equitatu valebat: itaque constituunt iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. huic consilio suffragabatur etiam illa res; quod, ex duobus contrariis generibus; quae superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victae, nomen atque imperium absentis timebant; quae in amicitia manserant Pompeii, magnis affectae beneficiis eum diligebant; Caesaris autem in barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaue auxilia exspectabant; et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. hoc inito consilio; toto flumine Ibero naves conquirere, et Octogesam adduci iubent: id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum a castris aberat xx: ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri; legionesque ii flumen Sicorim transducunt; castraque muniunt vallo pedum xii. Qua re per exploratores cognita; summo labore militum Caesar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire: pedites verò tantummodo humeris ac summo pectore exstabant; ut, quum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis, ad transeundum impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero propè effectus nunciabatur; et in Sicori vadum reperiebatur. jam verò eò magis illi maturandum iter existimabant: itaque, ii auxiliaribus cohortibus Ilerdae praesidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt; et cum ii legionibus, quas superioribus diebus transduxerant,

castra conjungunt. relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet: pons enim ipsius, magnum circuitum habebat; ut multo breviori itinere illi ad Iberum pervenire possent. equites ab eo missi, flumen transeunt; et, quum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius castra movissent, repentè sese ad novissimum agmen ostendunt; et, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri proelio novissimos illorum premi vehementer; ac nonnumquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: alias inferri signa, et universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. totis verò castris milites circulari et dolere, ‘hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci.’ centuriones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, ‘ne labori suo neque periculo parceret. paratos esse sese; posse et audere eâ transire flumen, quæ transductus esset equitatus.’ quorum studio et vocibus excitatus Caesar, etsi timebat tantae magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse; hos cum legione una praesidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit; magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur: interiit tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus studium, ut, millium vi ad iter addito circuitu, magnaue ad vadum fluminis morâ interpositâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exissent, ante horam diei ix consequerentur. Quos ubi Afranius procub

vīfos, cum Petreio conspexit; nova re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne defessam proelio objiciat: rursus conantes progredi, insequitur et moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. suberant enim montes, atque a millibus passuum v itinera difficilia atque angusta excipiebant. hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Caesaris; praesidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi, sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed, totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit. Media circiter nocte, iis, qui adaquandi causā longius a castris processerant, ab equitibus correptis; sit ab his certior Caesar, duces adversariorum silentio copias castris educere. quo cognito; signum dari jubet, et vasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, veriti ne noctu impediti sub onere configere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur; iter supprimunt, copiasque in castris continent. postero die Petreius, cum paucis equitibus, occulte ad exploranda loca proficiscitur: hoc idem fit ex castris Caesaris; mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. uterque idem suis renunciat; v millia passuum proxima intercedere, itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii. Disputatur in concilio a Petreio et Afranio, et tempus profectionis quaeritur. plerique censebant, ut 'noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur.' alii, 'quod pridie noctu conclamatum esset in castris Caesaris,' argumenti fumebant loco, 'non posse clam exiri: circumfundi noctu equitatum Caesaris, atque omnia loca atque itinera obfi-

‘deri: nocturnaue proelia esse vitanda, quòd perterritus miles in civili
‘dissensione timori magis quam religioni consulere consueverit: at lucem
‘multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mili-
‘tum et centurionum praesentiam afferre; quibus rebus coërceri milites,
‘et in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrum-
‘pendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen, summâ exercitus salvâ,
‘locum, quem petant, capi posse.’ haec vicit in concilio sententia; et prima
luce postridie constituunt proficisci. Caesar, exploratis regionibus; albente
coelo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere,
exercitum ducit: namque itinera, quae ad Iberum atque Octogefam perti-
nebant, castris hostium oppositis tenebantur. ipsi erant transcendendae val-
les maximae ac difficillimae: saxa multis locis praerupta, iter impediabant:
ut arma per manus necessario transferentur; militesque inermes, sublevati-
que alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent: sed hunc laborem re-
cusabat nemo; quòd eum omnium laborum finem fore existimabant, si hos-
tem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent. ac primò Afrania-
ni milites, visendi causâ, laeti ex castris procurrebant; contumeliosisque
vocibus prosequabantur, ‘necessarii victûs inopiâ coactos fugere, atque ad
‘Ilerdam reverti.’ erat enim iter a proposito diversum; contrariamque in
partem iri videbatur. duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant,
quòd se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quòd
sine jumentis impedimentisque ad iter profectos videbant; ut non posse diu-
tius inopiam sustinere confiderent. sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad
dextram conspexerunt, jamque primos superare regionem castrorum ani-
madverterunt; nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris
exeundum atque occurrendum putaret. conclamatur ad arma; atque omnes

copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris, viarum difficultates tardabant; Afranii copias, equitatus Caesaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta; ut, si priores, montes, quos petebant, attigissent; ipsi periculum vitarent: impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas, servare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Caesar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, et ante se hostem videret; collem quendam nactus, ibi constitit: ex eo loco ivectorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit: hunc magno cursu concitatos jubet occupare; eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Caesaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendae rei. neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse; praesertim circumdatum undique equitatu; quum in loco aequo atque aperto configeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. concurrebant legati, centuriones, tribuni que militum; ne dubitaret proelium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra, multis rebus sui timoris signa misisse; quod suis non subvenissent; quod de colle non decederent; quod vix equitum incursus sustinerent; collatisque in unum locum signis con-

‘ferti, neque ordines neque signa servarent. quod si iniquitatem loci timeret; datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.’ Caesar in eam spem venerat, se, sine pugna et sine vulnere suorum, rem conficere posse; quod re frumentaria adversarios interclusisset. cur, etiam secundo proelio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim quum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio. movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. hoc consilium Caesaris, a plerisque non probabatur. milites vero palam inter se loquebantur; ‘quoniam talis occasio victoriae dimitteretur; etiam quum vellet Caesar, sese non esse pugnaturus.’ ille in sua sententia perseverat; et paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adversarii minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praefidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Iberi spem amiserant; de reliquis rebus consultabant. erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. haec consiliantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro. quare cognita; crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque interjiciunt cohortes: vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem, et sine timore, et sine stationibus, aquari possent. id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur; ipsique, perficiendi operis causa, longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt; et quem quisque in cas-

tris notum aut municipem habebat, conquirat atque evocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere. deinde Imperatoris fidem quaerunt; rectene se illi sint commissuri. et, quod non ab initio fecerint; armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint; conqueruntur. his provocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii et Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur: quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace, primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. interim alii suos in castra, invitandi causa, adducunt; alii ab suis abducuntur: adeo, ut una castra jam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum et centuriones ad Caesarem veniunt, seque ei commendant. hoc idem fit a principibus Hispaniae; quos illi evocaverant, et secum in castris habebant obsidum loco. ii suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua et parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium legatum agebat. erant plena laetitia et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse; et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. magnumque fructum suae pristinae lenitatis, omnium iudicio, Caesar ferebat; consiliumque ejus a cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio; ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, (ut videbatur,) ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese: armat familiam: cum hac, et praetoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consueverat, improvisò ad vallum advolat: colloquia militum interrumpit: nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit: reliqui coeunt inter

se; et, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt, gladiosque distringunt; atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi: seque in castra recipiunt; et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis; fletus Petreius manipulos circuis, militesque appellat: "neu se, neu Pompeium absentem Imperatorem suum, adversariis ad supplicium tradant," obsecrat. fit celeriter concursus in praetorium. postulat ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros; neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. princeps in haec verba jurat ipse: idem iusjurandum adigit Afranium; subsequuntur tribuni militum, centurionesque: centurionum producti milites, idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Caesaris, ut producat: productos, palam in praetorio interficiunt: sed plerosque hi, qui receperant, celant; noctuque per vallum emittunt. sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio iurisjurandi, spem praesentis deditionis sustulit; mentesque militum convertit; et rem ad pristinam belli rationem redegit. Caesar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloqui venerant, summa diligentia conquiri et remitti jubet: sed ex numero tribunorum militum, centurionumque, nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt; quos ille postea magno in honore habuit. centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur aegrè. frumenti copiam, legionarii nonnullam habebant; quod dierum XXI ab Ilerda frumentum iussi erant efferre: cetrati auxiliaresque, nullam; quorum erant et facultates ad parandum exiguae, et corpora insueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Caesarem perfugiebat. in his erat angustis res: sed ex propositis consiliis duobus, explicitius videbatur

Ilerdam reverti; quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Caesar, equitatu praemisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret; ipse cum legionibus subsequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur. Genus erat hoc pugnae. expeditae cohortes, novissimum agmen claudabant; pluriesque in locis campestribus subsistebant. si mons erat adscendendus; facile ipsa loci natura periculum repellebat; quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. quum vallis aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco superiore in averfos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. requirebatur, ut, quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summo, repente incitato cursu sese in valles universi demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum,) ut eos superioribus perterritos proeliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tenerent; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paulatim proceditur; crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt. ut tum accidit: millia enim progressi iv, vehementiusque peragitati ab equitatu; montem excelsum capiunt, ibique una a fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. ubi Caesaris castra posita, tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi causâ, animadvertère; sese subito proripiunt, hora circiter vi ejusdem diei: et spem nacti morae, discessu nostrorum equitum;

iter facere incipiunt. qua re animadversa, Caesar eductis legionibus subsequitur; praesidio impedimentis paucas cohortes relinquit; hora x subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. pugnatur acriter ad novissimum agmen; adeò ut penè terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. instabat agmen Caesaris, atque universum imminebat. Tum verò neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate; consistunt necessario: et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt. sed iisdem de causis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio non laceffit; et eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumperent. illi, animadverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt; castraque castris convertunt. hoc idem postero die à prima luce faciunt; totumque in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, et castra protulerant; tanto aberant ab aqua longius: et praesenti malo aliis malis remedia dabantur. prima nocte, aquandi causa, nemo egreditur ex castris: proximo die, praesidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. his eos supplices malis haberi Caesar, et necessariam subire deditionem, quam proelio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo fossaque circummunire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quo necessario descensuros existimabat. illi, et inopiâ pabuli adducti, et quo essent ad iter expeditiores; omnia farcinaria jumenta interfici jubent. In his operibus consiliisque, biduum consumitur: tertio die magna jam pars operis Caesaris processerat. illi, impediendae rei causa, hora circiter viii signo dato, legiones educunt; aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat; equitatum om-

nem convenire jubet; aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri proelium defugisse; magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitās, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriae juvare poterat. non enim amplius pedum millibus *xx*, ab castris castra distabant: hinc duas partes, acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta: si proelium committeretur, propinquitās castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior proelio non laceessere. Acies erat Afraniana duplex, legionum *v*; et tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant. Caesaris, triplex: sed primam aciem quaternae cohortes ex *v* legionibus tenebant: has subsidiariae ternae, et rursus aliae totidem, suae cujusque legionis, subsequebantur: sagittarii funditoresque, media continebantur acie: equitatus, latera cingebat. tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur: Caesar, ut, nisi coactus, proelium non committeret: illi, ut opera Caesaris impedirent. producit tamen res; aciesque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. postero die, munitiones institutas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. qua re animadversa, Caesar Germanos levis armaturae, equitumque partem, flumen transjicit; crebrasque in ripis custodias disponit. Tandem, omnibus rebus obsessi; quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis; aquae, lignorum, frumenti inopia; colloquium petunt: et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. ubi id a Caesare negatum; et, palam si colloqui vellent, concessum est: datur obsidis loco Caesari, filius Afranii. venit in eum locum, quem Caesar delegit: audiente utroque exercitu, lo-

quitur Afranius : ' Non esse aut Ipsi aut militibus succensendum, quòd si-
' dem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint : sed sa-
' tis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perpeßos omnium rerum
' inopiam : nunc verò, penè ut feras, circummunitos, prohiberi aqua, pro-
' hiberi ingressu : neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre
' posse : itaque se victos confiteri : orare atque obsecrare, si quis locus mise-
' ricordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant.'
haec quam potest demississime atque subjectissime exponit. ad ea Caesar re-
spondit : ' nulli omnium has partes, vel querimoniae, vel miserationis, mi-
' nus convenisse. reliquos enim omnes, suum officium praestitisse. se ; qui
' etiam bona conditione, et loco et tempore aequo, configere noluerit, ut
' quam integerrima essent ad pacem omnia. exercitum suum ; qui, injuria
' etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, confer-
' varit et texerit. illius denique exercitus milites ; qui, per se, de concilian-
' da pace egerint : qua in re, omnium suorum vitae consulendum putarunt
' sic omnium ordinum partes, in misericordia constituisse : ipsos duces a pace
' abhorruisse ; eos, neque colloqui neque induciarum jura servasse ; et ho-
' mines imperitos, et per colloquium deceptos, crudelissime interfecisse. ac-
' cidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arro-
' gantia accidere soleat ; uti eò recurrant, et id cupidissime petant, quod
' paullo ante contempserint. neque nunc se illorum humilitate, neque ali-
' qua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suae ;
' sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti.
' neque enim VI legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque
' ibi conscriptam ; neque tot tantasque classes paratas ; neque summissos
' duces, rei militaris peritos. nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad

usum provinciae provisum; quae, propter diuturnitatem pacis, nullum
auxilium desiderarit. omnia haec jam pridem contra se parari. in se, novi
generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis praesideat rebus, et
duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat. in se, jura ma-
gistratuum commutari; ne ex praetura et consulatu, ut semper, sed per
paucos probati et electi in provincias mittantur. in se, aetatis excusatio-
nem nihil valere; quod superioribus bellis probati, ad obtinendos exerci-
tus evocentur. in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper
imperatoribus; ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe
sine ignominia, domum revertantur, exercitumque dimittant. quae ta-
men omnia, et se tulisse patienter et esse laturum: neque nunc id agere,
ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, (quod tamen sibi difficile non
sit;) sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. proinde, ut esset dictum,
provinciis excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, noci-
turum se nemini: hanc unam atque extremam pacis esse conditionem. Id
vero militibus fuit pergratum et jucundum, (ut ex ipsa significatione po-
tuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro inde
praemium missionis ferrent. nam, quum de loco et tempore ejus rei contro-
versia inferretur; et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant,
significare coeperunt, ut statim dimitterentur; neque omni interposita fide
firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis quum esset in utram-
que partem verbis disputatum, res huc deducitur; ut ii, qui habeant domi-
cilium aut possessiones in Hispania, statim; reliqui, ad Varum flumen dimit-
tantur. ne cui de eis noceatur, neve quis invitus sacramento dicere cog-
atur a Caesare, cavetur. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veni-
atur, se frumentum daturum pollicetur. addit etiam ut, quid quisque eorum

in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, aequâ factâ aestimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. quascunque postea controversias inter se milites habuerunt, sua sponte ad Caesarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius; quum stipendium ab legionibus, penè seditione facta, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent; Caesar ut cognosceret, postulant: eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. parte circiter tertia exercitûs, eo biduo dimissa; 11 legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fufium Kalenum legatum praefecit. hœc ejus praescripto, ex Hispaniâ ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitûs dimissa est.

FINIS LIBRI PRIMI.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO CIVILI
LIBER SECUNDUS.

DUM haec in Hispaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turrestque ad oppidum agere instituit. una erat proxima portui, navalibusque; altera ad partem, quâ est aditus ex Galliâ atque Hispaniâ, ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim ferè ex III oppidi partibus, mari alluitur: reliqua quarta est, quae aditum habet a terra. hujus quoque spatii pars ea quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita, longam et difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera, C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae

sustinere possent. asseres enim pedum XII, cuspidibus praefixi, atque hi maximis balistis missi, per IV ordines cratium in terra desigebantur. itaque pedibus lignis conjunctis inter se, porticus intgebatur; atque hac agger inter manus proferebatur. antecodebat testudo pedum LX, aequandi loci causâ; facta item ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat. tum crebrae per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignesque aggeri et turribus inferebantur. quae facile nostri repellebant milites; magnisque ulro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus; freto Siciliae, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque Messanam navibus; atque inde, propter repentinum terrorem, principum ac senatus fugâ factâ; ex navalibus eorum, navem deducit. hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; praemissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, configant. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant; summaque industria armaverant. remigum gubernatorumque magna copia suppetebat; piscatoriisque adiecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverant. Tali modo instructa classe; omnium seniorum, matrum familiae, virginum, precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent; non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves consurgunt. communi enim sit vitio naturae, ut

invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur: ut tum accidit; adventus enim L. Nasidii, summa spe et voluntate civitatem compleverat. nacti idoneum ventum, ex portu exeunt; et Tauroënta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidiam perveniunt: ibique naves expediunt; rursusque se ad conflegendam animo confirmant; et consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eodem Brutus contendit; aucto navium numero. nam ad eas, quae factae fuerant Arelate per Caesarem, captivae Massiliensium accesserant VI. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. itaque suos cohortatus, 'quos integros superavissent, ut victos contemnerent?' plenus spei bonae atque animi, adversus eos proficiscitur. facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis, prospicere in urbem; ut omnis juvenus quae in oppido remanserat, omnesque superioris aetatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad coelum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, et ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu summarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. nam et honesti ex juventute, et cujusque aetatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant: ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis; de salute urbis considerent. Commisso proelio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum praeceptorum, quae paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli

fortuna patienda. deductisque nostris paullatim navibus; et, artificio gubernatorum, mobilitati navium locus dabatur; et, si quando nostri, facultatem nacti, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. neque vero, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improvviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. conspicataeque naves triremes duae navem D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat; duabus ex partibus sese in eam incitaverant. sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est; ut parvo momento antecederet. illae adeò graviter inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraque ex concursu laborarent; altera verò, perfractò rostro, tota collabefieret. qua re animadversa; quae proximae ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugnâ excefferunt: non enim has aut conspectus patriae, aut propinquorum praecepta, ad extremum vitae periculum adire cogebant. itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe, v sunt depressae, iv captae, i cum Nasidianis profugit; quae omnes citiorem Hispaniam petiverunt. at ex reliquis una praemissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihil sequius, ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse praesidio posse, si, pro castello, ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent. quam primò, ad repen-

tinis incurfus, humilem parvamque fecerant. huc se referebant: hinc, si qua major opprefferat vis, propugnabant: hinc, ad repellendum et prosequendum hostem, procurrebant. patebat haec quoquoverfus pedes xxx; sed parietum crassitudo, pedum v. postea verò, (ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibitâ sollertiâ;) inventum est, magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem turris elata, id hac ratione perfectum est. ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emeretur, ubi ignis hostium inhaeresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt. supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt, non longe ab extremis parietibus; quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegumento esset futura. supraque ea tigna, directò transversas trabes injecerunt; easque axibus religaverunt. has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset ubi tegumenta praependere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur. eamque contabulationem summam, lateribus lutoque constraverunt; ne quid ignis hostium nocere posset. centonesque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. storias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas iv pedes, fecerunt; easque ex iii partibus, quae ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem praependentes religaverunt: quod unum genus tegimenti, aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. ubi verò ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus

ex contignatione prima suspendere ac tollere coeperunt: ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. intra haec tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exstruebant: rursusque alia prehensione, ad aedificandum sibi locum expediebant. ubi tempus alterius contabulationis videbatur; tigna item, ut primò, tecta extremis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque elevabant. ita tutò, ac sine ullo vulnere ac periculo, vi tabulata exstruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. Ubi ex ea turri, quae circum essent opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrem murumque perducerent, facere instituerunt. cujus musculi haec erat forma. duae primùm trabes in solo, aequè longae, distantes inter se pedes IV, collocantur: inque eis columellae, pedum in altitudinem V, defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio conjungunt; ubi tigna, quae musculi tegendi causa ponant, collocentur. eo super, tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque religant. ad extremum musculi tectum, trabesque extremas; quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt; quae lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato, atque ordinatim structo; ut trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque musculus, (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset,) contegitur. supra lateres, coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa, lateres diluere posset: coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt; subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio jungatur. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa quam maxima possunt, vectibus promovent, praecipitataque

muro in musculum devolvunt. ictum firmitas materiae sustinet; et quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. id ubi vident, mutant consilium: cupas taeda ac pice refertas, incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. involutae labuntur: delapsae ab lateribus, longuriis furcisque ab opere removentur. interim sub musculo milites vestibus infima faxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. musculus ex turri lateritia a nostris, telis tormentisque defenditur: hostesque ex muro ac turribus submoventur. non datur libera muri defendendi facultas. compluribus jam lapidibus ex ea quae suberat turri subductis, repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit: pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti; inermes cum infulis sese porta foras universi propiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit: militesque, averſi a proelio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: orant, ut 'adventus Caesaris expectetur: captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quominus, cum venisset, si imperata non facerent, ad notum è vestigio diriperentur.' docent, 'si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem irumperent, urbemque delerent.' haec, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt; oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. induciarum quodam genere misericordiâ factâ, adventus Caesaris expectatur. nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes

curam et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, et defectionis odio, et contemptione sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; aegreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent; graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt. interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma vero omnia reposita contestaque essent; portis se foras erumpunt: secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaue flammam conciperent; et prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. nostri repentinâ fortunâ permoti, arma, quae possunt, arripiunt: alii ex castris sese incitant. fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentisque, fugientes persequi prohibentur. illi sub murum se recipiunt; ibique musculum, turrimque lateritiam, libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majorique cum fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnauerunt; multumque ignem intulerunt. sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. nam ubi tantos suos labores et apparatus, male cecidisse

viderunt; induciisque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt: quòd, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, et convectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris senùm pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, aequa fere latitudine atque ille congestus ex materia fuerat agger. ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiae, postulare videretur; pilae interponuntur; transversaria tigna injiciuntur, quae firmamento esse possint; et quidquid est contignatum, cratibus consternitur; cratesque luto integuntur. sub tecto miles; dexterà ac sinistrà, muro tectus; adversus, plutei objectu; operi quaecunque usui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum, solertia et virtute militum brevi reconcinatur. portae, quibus locis videtur, eruptionis causa, in muro relinquuntur. Quod ubi hostes viderunt; ea, quae diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita resecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri posset: eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumveniri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum penè inaedicata in muris ab exercitu nostro moenia viderentur, ac tela manu conjicerentur: suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione è muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adaequare non posse intelligunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispanià initio, cognitis iis rebus quae sunt in Italià gestae, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Caesare loquebatur: ‘ prae-

'occupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessi-
 tudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere: neque se
 'ignorare, quod esset officium legati qui fiduciarum operam obtineret, quae
 'vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae.' haec omnibus
 ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. postea verò, quum
 Caesarem ad Massiliam distineri cognovit; copias Petreii, cum exercitu
 Afranii esse conjunctas; magna auxilia, convenisse; magna, esse in spe at-
 que expectatione; et consentire omnem citeriorem Provinciam; quaeque
 postea acciderant, de angustis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit; atque
 haec ad eum latius atque inflatus Afranius perscribebat: se quoque ad mo-
 tum fortunae movere coepit. delectum habuit totâ provinciâ: legionibus
 completis 11, cohortes circiter xxx alarias addidit: frumenti magnum
 numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitte-
 ret: naves longas x Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures praeterea
 Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem, omniaque ornamenta, ex Pa-
 no Herculis in oppidum Gades contulit: eò vi cohortes, praesidii causâ,
 ex provincia misit; Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem
 Domitii, qui eò procurandae haereditatis causa venerat missus a Domitio,
 oppido Gadibus praefecit; arma omnia, privata et publica, in domum Gal-
 lonii contulit. ipse habuit graves in Caesarem conciones. saepe ex tribunali
 praedicavit, 'adversa Caesarem proelia fecisse; magnum numerum ab eo
 'militum, ad Afranium perfugisse; haec se certis nunciis, certis auctoribus,
 'comperisse.' quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciae, sibi
 ad Rempublicam administrandam HS cxc, et argenti pondo xx millia, tri-
 tici modios cxx millia, polliceri coëgit. quas Caesari esse amicas civitates
 arbitrabatur, iis graviora onera injungebat. qui verba atque orationem ad-

versus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; praesidiaque eò deducebat; et judicia in privatos reddebat. Provinciam omnem in sua et Pompeii verba iusjurandum adigebat. cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania; parabat bellum. ratio autem haec erat belli; ut se cum ii legionibus Gades conferret; naves, frumentumque omne, ibi contineret; (provinciam enim omnem, Caesaris rebus favere cognoverat:) in insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quòd magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia, sciebat. itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno plebis, ipse cum equitibus de magnis itineribus progreditur; edictumque praemittit, ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse praesto Cordubae vellet. quo edicto tota provincià pervulgato; nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret; nullusque civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. simul ipse Cordubae conventus, per se portas Varroni clausit: custodias vigilasque, in muro turribusque disposuit: cohortes ii, quae Colonicae appellabantur, quum eò, casu, venissent; tuendi oppidi causa, apud se retinuit. iisdem diebus Carmonenses, quae est longe firmissima totius provinciae civitas; deductis iii in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes ejecit, portasque praechusit. Hoc verò magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet, ne itinere aut transiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas provinciae reperiebatur. progressu ei paullo longius, litterae à Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos

‘ principes cum Tribunis cohortium quae essent ibi in praefidio, ut Gallon-
‘ nium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari servarent: hoc
‘ inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo
‘ liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos:
‘ hoc timore adductum Gallonium, Gadibus excessisse.’ his cognitis rebus,
altera ex 11 legionibus, quae Vernacula appellabatur, ex castris Varronis,
adstante et inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque
in foro et porticibus sine maleficio confedit: quod factum adeo ejus con-
ventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio
cupidissime reciperet. quibus rebus perterritus Varro; quum, itinere con-
verso, sese Italicam venturum pronunciasset; certior a suis factus est, prae-
clusas esse portas. tum vero, omni interclusus itinere, ad Caesarem mittit;
‘ paratum se esse, legionem, cui jusserit, transdere.’ ille ad eum Sex. Cae-
sarem mittit, atque huic transdi jubet. transdita legione, Varro Cordubam
ad Caesarem venit. relatis ad eum publicis rationibus; cum fide, quod pe-
nes eum est pecuniae, transdit; et, quod ubique habeat frumenti ac navium,
ostendit. Caesar, habita concione Cordubae, omnibus generatim gratias
agit. civibus Romanis; quod oppidum in sua potestate studuissent habere.
Hispanis; quod praefidia expulissent. Gaditanis; quod conatus adversari-
orum infregissent, seseque in libertatem vindicassent. tribunis militum cen-
turionibusque, qui eo praefidii causa venerant; quod eorum consilia, sua
virtute confirmassent. pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Ro-
mani polliciti, remittit: bona restituit iis, quos liberius locutos hanc poe-
nam tulisse cognoverat: tributis quibusdam publicis privatisque praemiis,
reliquos in posterum bona spe complet: biduumque Cordubae commoratus,
Gades profiscitur: pecunias monumentaque, quae ex Fano Herculis col-

lata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciae, Q. Cassium praeficit; huic *iv* legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. ibi totius ferè citerioris provinciae legationes, Caesaris adventum exspectabant. eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam, pervenit. ibi legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum a M. Lepido praetore, cognoscit. Massilienses, omnibus defessi malis; rei frumentariae ad summam inopiam adducti; bis proelio navali superati; crebris eruptionibus fusi; gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione et mutatione victi; (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant:) dejecta turri; labefacta magna parte muri; auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant: sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate; navibus *iii* comparatis, (ex quibus *ii* familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat,) nactus turbidam tempestatem, est profectus. hunc conspicatae naves, quae, jussu Bruti, consuetudine quotidiana ad portum excubabant; sublati anchoris, sequi coeperunt. ex iis unum, ipsius navigium, contendit, et fugere perseveravit; auxilioque tempestatis, ex conspectu abiit: duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu navalibusque educunt: pecuniam ex publico transfundunt. quibus rebus confectis; Caesar magis eos pro nomine et vetustate, quàm pro meritis in se civitatis, conservans, *ii* ibi legiones praesidio relinquit; caeteras in Italiam mittit: ipse ad

Urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens; 11 legiones, ex 17 quas a Caesare acceperat, et 2 equites transportabat: biduoque et noctibus 111 navigatione consumptis, appellit ad eum locum qui appellatur Aquilaria. hic locus abest a Clupea, passuum 2211 millia; habetque non incommodam aestate stationem; et duobus eminentibus promontoriis continetur, hujus adventum L. Caesar filius, cum 2 longis navibus, ad Clupeam praestolans; (quas naves, Uticae ex praedonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli causa curaverat;) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat: appulsaque ad proximum littus trireme constrata, et in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat; id oppidum C. Confidius Longus, unius legionis praesidio tuebatur: reliquae Caesaris naves, ejus fuga Adrumetum se receperunt. hunc sequutus M. Rufus Quaestor navibus 111, quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat; postquam relictam in litore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcum, Uticam, navibus praemittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit. ibi C. Caninius Rebilum legatum, cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte praeraptum atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte quae ad Uticam vergit. abest directo itinere ab Utica, paullo amplius passuum mille: sed hoc itinere est fons, quo mare succedit; longe lateque is locus restagnat; quem si quis vitare voluerit, 11 millium circuitu in oppidum perveniet. hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta ad portam quae appellatur Bellica; ad-

modum munita, naturâ loci: unâ ex parte, ipso oppido Uticâ; alterâ theatro, quod est ante oppidum: substructionibus ejus operis maximis, aditu ad castra difficili et angusto. simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tumultûs timore ex agris in urbem conferebantur. huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco praeda. eodemque tempore his rebus subsidio p c equites Numidae ex oppido, peditesque c d, mittuntur a Varo; quos, auxilii causa, rex Juba paucis ante diebus Uticam miserat. huic et paternum hospitium cum Pompeio, et simulas cum Curione intercedebant; quod tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Jubae publicaverat. concurrunt equites inter se. neque vero primum impetum nostrorum, Numidae ferre potuerunt; sed, interfectis circiter cxx, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. interim, adventu longarum navium, Curio pronuntiari onerariis navibus jubet, quae stabant ad Uticam numero circiter c; 'se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliâna vela direxisset.' qua pronuntiatione facta; temporis puncto, sublati anchoris, omnes Uticam relinquunt, et, quò imperatum est, transeunt. quae res, omnium rerum copia complevit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit; atque universi exercitus conclamatione, Imperator appellatur. postero die Uticam exercitum ducit, et prope oppidum castra ponit. nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab Rege missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; et è vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. novitate rei Curio permotus praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit. equites committunt proelium: et prius quam plane legiones

explicari et consistere possent, tota auxilia Regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidum recepit; magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marci I I ex castris Curionis, cum manipularibus suis XXI I, ad Attium Varum perfugiunt. ii, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt; sive etiam auribus Vari serviunt; (nam quae volumus, et credimus libenter; et, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus :) confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse à Curione; maximè opus esse in conspectu exercitum venire, et colloquendi dare facultatem. qua opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari, Sext. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. hic, dimissus a Caesare, in Africam venerat. legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar; adeò ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. hanc nactus appellationis causam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites coepit, ' ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se Quaestorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpeffi; neu pro iis pugnarent, a quibus in contumelia perfugae appellarentur.' his pauca ad spem largitionis addit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. At in castris Curionis, magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. unus-

quisque enim opiniones fingeat; et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanerat, atque alius alii transdiderat; plures auctores ejus rei videbantur. [civile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere et sequi quod vellet: legiones eae, quae paullo ante apud adversarios fuerant; nam etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur: municipia etiam adversis partibus juncta; neque enim ex Marfis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis: commilitonesque nonnulli, graviores sermones militum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingeantur.] Quibus de causis, concilio convocato, de summa rerum deliberare incipit. erant sententiae, quae 'conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda,' censerent; quod, hujusmodi militum consiliis, otium maxime contrarium esse arbitrantur. postremo, 'praestare' dicebant, 'per virtutem in pugna belli fortunam experiri; quam desertos, et circumventos a suis, gravissimum supplicium pati.' porro, erant qui censerent, 'de tertia vigilia in castra Cornelianam recedendum; ut, majore spatio temporis interjecto, militum mentes sanarentur: simul, si quid gravius accidisset, magna multitudo navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.' Curio utrumque improbens consilium, 'quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse' dicebat: 'hos turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. qua enim,' inquit, 'fiducia, et opere et natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut verò quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non et felicitas rerum gestarum, exercitus benevolentiam imperatoribus; et res adversae, odia concilient. castrorum autem mutatio, quid habet nisi turpem

‘fugam et desperationem omnium, et alienationem exercitûs? nam neque
‘pudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese
‘timeri: quòd illis licentiam timor augeat noster, his studia diminuat. quòd
‘si jam,’ inquit, ‘haec explorata habemus, quae de exercitûs alienatione
‘dicuntur; quae quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione
‘esse confido: quanto dissimulari et occultari haec, quàm per nos confirma-
‘ri, praestat? an non, uti corporis vulnera, ita exercitûs incommoda sunt
‘tegenda; ne spem adversariis augeamus? at etiam, ut media nocte profi-
‘ciscamur, addunt; quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare
‘conentur: namque hujusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus
‘rebus nox maxime adversaria est. quare neque tanti sum animi, ut sine
‘spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam. at-
‘que omnia prius experienda arbitror: magnaue ex parte jam me unà vo-
‘biscum de re iudicium facturum confido.’ Dimisso concilio, concionem ad-
‘vocat militum: commemorat, ‘quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cae-
‘sar; ut magnam partem Italiae, beneficio atque auctoritate eorum, suam
‘fecerit. vos enim vestrumque factum,’ inquit, ‘omnia deinceps municipia
‘sunt secuta; neque sine caussa et Caesar amicissime de vobis, et illi gravissi-
‘me iudicaverunt. Pompeius enim, nullo proelio pulsus, vestri facti praeju-
‘dicio demotus, Italiâ excessit. Caesar me, quem sibi carissimum habuit; pro-
‘vinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus Urbem atque Italiam tueri
‘non potest; vestrae fidei commisit. adsunt qui vos hortentur, ut a nobis
‘desciscatis: quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circum-
‘venire, et vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis
‘sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant;
‘in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? an verò

‘ in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos
‘ superatos duces? duas receptas provincias? haec acta diebus XL, quibus in
‘ conspectu adversariorum venerit Caesar. an qui incolumes resistere non
‘ potuerunt, perditum resistant? vos autem, incerta victoria Caesarem secuti;
‘ dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, quum vestri officii praemia
‘ percipere debeatis? desertos enim se ac proditos a vobis dicunt, et prioris
‘ sacramenti mentionem faciunt: vosne verò L. Domitium, an vos L. Do-
‘ mitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos, projecit ille?
‘ non sibi, clam vobis, salutem fugâ petivit? non, proditi per illum, Caesaris
‘ beneficio estis conservati? sacramento quidem vos tenere qui potuit; quum,
‘ projectis fascibus, et deposito imperio, privatus et captus ipse in alienam
‘ venisset potestatem? relinquitur nova religio, ut, eo neglecto sacramento
‘ quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditioe ducis et capitis di-
‘ minutione sublatum est. at credo, si Caesarem probatis, in me offenditis;
‘ qui de meis in vos meritis praedicaturus non sum, quae sunt adhuc et mea
‘ voluntate et vestra expectatione leviora: sed tamen sui laboris milites
‘ semper, eventu belli, praemia petiverunt; qui qualis sit futurus, ne vos
‘ quidem dubitatis. diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc
‘ res processit, fortunamque, cur praeteream? an poenitet vos, quòd sal-
‘ vum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, trans-
‘ duxerim? quòd classem hostium, primo impetu adveniens profligaverim?
‘ quòd bis per biduum equestri proelio superaverim? quòd ex portu sinuque,
‘ adversariorum CC naves onerarias adduxerim; eoque illos compulerim, ut
‘ neque pedestri itinere neque navibus commeatu juvari possint? hac vos
‘ fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Ita-
‘ liae fugam, an Hispaniarum deditioem, an Africi belli praejudicia sequi-

‘mini? equidem me Caesaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellavistis. cuius si vos poenitet, vestrum vobis beneficium remitto; mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.’ Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem verò ex concione, universi cohortantur; ‘magno sit animo, neu dubitet proelium committere, et suam fidem virtutemque experiri.’ quo facto, commutata omnium voluntate et opinione, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas, proelio rem committere. postero die productos, loco eodem quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est; non ita magna, at difficili et arduo adscensu. hanc uterque si adversariorum copiae transire conarentur, exspectabat; quò aequiore loco proelium committeret. simul a sinistro cornu, P. Attii equitatus omnis, et unà levis armaturae interjecti complures, quum se in vallem dmitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinatorum cohortes, mittit: quorum primum impetum, equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt. relictis ab iis, qui unà procurrerant, levis armaturae; circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. huc tota Vari conversa acies, suos fugere et concidi videbat. tum Rebilus legatus Caesaris; quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere usum in re militari sciebat; ‘perterritum,’ inquit, ‘hostem vides, Curio. quid dubitas uti temporis oportunitate?’ ille, unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent; sequi sese jubet, et praecurrit ante omnes. adeo-

que erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur. sed praecoccupatus animus Attianorum militum, timore, et fuga, et caede suorum; nihil de resistendo cogitabat: omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent; omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium confectus, magna voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, et monere aliquid velle ac dicere, videretur. ubi ille saepius appellatus adspexit, ac restitit; et, quis esset, aut quid vellet, quaesivit; humerum apertum, gladio appetit; paullumque abfuit quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit: Fabius, a proximis militibus circumventus, interficitur. hâc fugientium multitudine ac turba, portae castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in proelio aut fuga, intereunt: neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. sed quum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat; quod ad proelium egressi Curionis milites, iis rebus indigebant, quae res ad oppugnationem castrorum erant usui. itaque Curio exercitum in castra reducit; suis omnibus, praeter Fabium, incolumibus; ex numero adversariorum circiter decem interfectis, ac mille vulneratis. qui omnes, discessu Curionis; multique praeterea, per simulationem vulnery, ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. qua re animadversa, Varus, et terrore exercitus cognito; buccinatore in castris, et paucis ad speciem tabernaculis relictis; de tertiâ vigiliâ silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Uticam obsidere, et vallo circummunire instituit. erat in oppido mul-

titudo insolens belli, diuturnitate otii ; Uticenses, pro quibusdam Caesaris in se beneficiis, illi amicissimi: conventus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus proeliis, magnus. itaque de deditione palam loquebantur omnes; et cum P. Attio agebant, ne suâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. haec quum agerentur; nuncii praemissi ab rege Jubâ venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, et de custodia ac defensione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur haec eadem Curioni: sed aliquamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat suarum rerum fiduciam. jamque Caesaris in Hispania res secundae, in Africam nunciis ac litteris perferebantur. quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nisurum existimabat. sed ubi certis auctoribus comperit, minus v et xx millibus longe ab Utica ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre coepit; statimque in Siciliam misit, uti 11 legiones reliquusque equitatus ad se mitteretur. castra erant ad bellum ducendum aptissima, naturâ, et loci munitione, et maris propinquitate, et aquae et salis copiâ; cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eò congesta. non materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant plenissimi agri; deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu Curio reliquas copias exspectare, et bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisque consiliis; ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, et controversiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, ejus praefectum, cum medioëribus copiis missum, Uticae appropinquare. his auctoribus temere credens, consilium commutat, et proelio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis

proventus, fiducia rei bene gerendae. his rebus impulsus, equitatum omnem primâ nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam; quibus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum. sed rex omnibus copiis insequabatur, et VI millium passuum intervallo a Sabura confederat. equites missi, nocte iter conficiunt; imprudentes atque inopinantes hostes aggrediuntur; Numidae enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus, passim confederant. hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus v castris praesidio relictis. progressus millia passuum VI, equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit: respondent, Saburam. reliqua, studio itineris conficiendi, quaerere praetermittit; proximaque respiciens signa; 'videtisne,' inquit, 'milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem; exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerint. proinde ad praedam, ad gloriam, prope-
'rate; ut jam de praemiis vestris, et de referenda gratia, cogitare incipiamus.' erant per se magna, quae gesserant equites; praesertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter praedicant. multa praeterea spolia praeferebantur: capti homines, equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis, militum studia non deerant. equites sequi jubet sese; iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. at illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant, ne haec quidem res Curionem ad spem

morabatur. Juba, certior factus a Sabura de nocturno proelio; *ii* millia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consueverat; et peditum eam partem, cui maxime confidebat; Saburae submittit. ipse cum reliquis copiis, elephantisque *xl*, lentius subsequitur; suspicatus, praemissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum proelii daturum; et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. quibus ex locis quum longius esset progressus; confecto jam labore exercitu, *xvi* millium spatio consistit. dat signum suis Sabura; aciem constituit, et circumire ordines atque hortari incipit: sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. non deest negotio Curio; suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis et labore confectis; studium ad pugnandum virtusque deerat: sed *ii* erant numero *ccc*; reliqui in itinere substiterant. hi, quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogeant: sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. at equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, et aversos proterere incipit. quum cohortes ex acie procurrissent; Numidae integri, celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, et ab acie excludebant. sic neque in loco manere, ordinesque servare; neque procurrere, et casum subire; tutum videbatur. hostium copiae, summissis ab Rege auxiliis, crebro augebantur: nostros, vires lassitudine deficiebant. simul *ii*, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in

locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, (ut extremo vitae tempore homines facere consueverunt;) aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. plena erant omnia timoris, et luctûs. Curio; ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus; proximos colles capere universos, atque eò inferri signa jubet: hos quoque praeoccupat missus a Sabura equitatus. tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt; et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius praefectus equitum, cum paucis equitibus circumstans; ut fugâ salutem petat, atque in castra contendat: et se ab eo non discessurum pollicetur. at Curio, nunquam, amisso exercitu quem a Caesare fidei suae commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita proelians interficitur. equites perpauci ex proelio se recipiunt. sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causâ, substituisse demonstratum est; fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. milites, ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis; M. Rufus quaestor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos ne animo deficiant. illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. pollicetur: magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubae dicerent; alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulvèrem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum

fuga, navium onerariarum magistros incitabat. pauci lentunculi, ad officium imperiumque conveniebant: sed tanta erat completis littoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur. Quibus rebus accedit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratiâ aut misericordiâ valerent, aut naves adnare possent; recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. reliquae copiae; missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus; sese ei dediderunt. quorum cohortes militum, Juba postero die ante oppidum conspicatus; suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus; paucis diebus, quae fieri vellet, Uticae constituit atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit. *[Desse aliquid videtur.]*

FINIS LIBRI SECUNDI.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO CIVILI
LIBER TERTIUS.

DICTATORE habente comitia Caesare, consules creantur Julius Caesar et P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. his rebus confectis: quum fides totâ Italiâ esset angustior, neque creditae pecuniae solverentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuissent; atque eae creditoribus transferrentur. hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit; et ad debitorum tuendam existimationem, esse apertissimum existimavit. item, praetoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitus Pompeiâ lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, (quae judicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si

suâ operâ in bello uti vellet: perinde aestimans ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referendâ gratiâ, aut arrogans in praeripiendo populi beneficio, videretur. His rebus, et feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis, XI dies tribuit: Dictaturaque se abdicat; et ab Urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. eò legiones XII, equitatum omnem, venire iusserat. sed tantum navium reperit, ut angustè XX millia legionariorum militum, et DC equites, transportare possent. hoc unum, [inopia navium,] Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque eae ipsae copiae infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; longumque iter ex Hispania, magnum numerum diminuerat; et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat. Pompeius, annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello, atque ab hoste otiosum fuerat: magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, et Aegypto, classem coëgerat; magnam omnibus locis aedificandam curaverat: magnam imperatam Asiae, Syriae, regibusque omnibus, et dynastis, et tetrarchis, et liberis Achaiae populis, pecuniam exegerat; magnam, societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. legiones effecerat civium Romanorum, IX; V, ex Italia quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui, dimissi a superioribus imperatoribus, in iis provinciis confederant; II ex Asia, quas Lentulus conscribendas curaverat. praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat.

his Antonianos milites admiscuerat. praeter has, exspectabat cum Scipione ex Syria legiones 11. sagittarios ex Creta, Lacedaemone, Ponto, atque Syria, reliquisque civitatibus, 111 millia numero habebat: funditorum, cohortes VI: mercenarias, 11: equitum, VII millia: ex quibus DC Gallos Dejotarus adduxerat; D, Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, et Sadalem filium miserat. ex Macedonia CC erant, quibus Rascipolis praeerat, excellenti virtute. D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praefidii causâ apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: DCCC, quos ex servis suis pastorumque suorum coegerat. CCC Tarcundarius Castor et Donilaus ex Gallograecia dederant: horum alter unâ venerat, alter filium miserat. CC ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, missi erant: in his plerique hippotoxotae. huc Dardanos, Bessos; partim mercenarios, partim imperio aut gratiâ comparatos; item Macedonas, Thessalos, et reliquarum gentium et civitatum adjecerat; atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat. frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. hiemare Dyrrhachii, Apolloniae, omnibusque oppidis maritimis constituerat; ut mare Caesarem transire prohiberet. ejus rei causa, omni ora maritima classem disposuerat. praeerat Aegyptiis navibus, Pompeius filius; Asiaticis, D. Laelius et C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicae atque Achaicae classi, Scribonius Libo et M. Octavius. toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus, cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat. Caesar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites; 'quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, aequo animo mancipia

‘ atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent:’ conclamantibus omnibus, ‘ imperaret quod vellet; quodcunque imperavisset, se aequo animo esse facturos:’ pridie Non. Jan. naves solvit; impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit Cerauniorum. saxa inter et alia loca periculosa, quietam nactus stationem; et portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur; ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Vespillo, et Minucius Rufus, cum Asiaticis navibus XVIII, quibus jussu D. Laelii praeerant: M. Bibulus, cum navibus CX, Corcyrae. sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi; quum Caesar omnino XII naves longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae IV: neque Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus, satis mature occurrit; quod prius ad continentem visus est Caesar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur; ut reliquae legiones, equitatusque, transportari possent. huic officio praepositus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius a terra provectae naves, neque usae nocturnâ aurâ; in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de adventu Caesaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; et nactus circiter XXX, in eas indiligentiae suae ac doloris iracundiâ erupit, omnesque incendit: eodemque igne, nautas dominosque navium interfecit; magnitudine poenae, reliquos detertere sperans. hoc confecto negotio; a Salonis ad Orici portum, stationes littoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligen-

tius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat; neque ullum laborem aut munus despiciens, [neque subsidium exspectans, si in Caesaris complexum venire posset.] Post discessum Liburnarum; ex Illyrico M. Octavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibique concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Issam a Caesaris amicitia avertit. conventum Salonis, quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere posset; oppidum oppugnare instituit. est autem oppidum et loci natura, et colle munitum. sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt. et, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum; crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descendunt, servosque omnes puberes liberaverunt; et, praefectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. quorum cognita sententia; Octavius quinis castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. illi, omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. quare missis ad Caesarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant. et, longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset; nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianae consuetudinis desideraretur; ipsi, manu facta, cum iis quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. his expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti; inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt: et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. jamque hiems appropinquabat; et, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum

est L. Vibullium Rufum, Pompeii praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris; atque ab eo esse dimissum: semel ad Corfinium, iterum in Hispania. hunc pro suis beneficiis Caesar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. erat autem haec summa mandatorum: 'Debere utrumque, pertinaciae finem facere; et ab armis discedere; neque amplius fortunam periclitari. satis esse magna utrimque incommoda accepta; quae pro disciplina et praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. illum ab Italia expulsam, amissa Sicilia, et Sardinia, duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque in Hispania civium Romanorum caequae xxx; se morte Curionis, et detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditio ad Corcyram. proinde sibi ac reipublicae parcerent. quantum in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento. hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, et pares ambo viderentur. si vero alteri paullum modò tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur; neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum consideret. conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romae a Senatu et a populo peti debere. interea et Reipublicae et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset se triduo proximo exercitum dimissurum. depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent; necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum. haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.' Vibullius, his expositis a Caesare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Caesaris Pompeium fieri certiores; uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet. atque

ideo, continuato et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Caesarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere coepit; ne Caesar orae maritimae civitates occuparet. at ille, expositis militibus, eodem die Oricum profiscitur. quo quum venisset; L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido praeerat, praefidiumque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clausis oppidum defendere, Graecos murum adscendere atque arma capere jubet. illi autem quum se contra imperium populi Romani pugnatuuros esse negarent; oppidani autem sua sponte Caesarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; et se atque oppidum Caesari dedit; incolumisque ab eo conservatus est. Recepto Caesar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam profiscitur. ejus adventu audito; L. Staberius qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatis exigere coepit. illi vero daturos se negare; neque portas Consuli praeclusuros; neque sibi judicium sumpturos contra atque omnis Italia populusque Romanus judicavisset. quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniatum ad Caesarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, et reliquae finitimae civitates, totaque Epirus; et legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius; cognitis iis rebus, quae erant Orici atque Apolloniae gestae; Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnisque itineribus contendit. simul ac Caesar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui; quòd properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat; ut penè omnes, in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent; complures, arma projice-

rent; ac fugae simile iter videretur. sed quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari iussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque, se eum non deserturum, eundemque casum sortiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset. hoc idem reliqui jurant legati: hos, tribuni militum centurionesque sequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Caesar, praecupato itinere ad Dyrrhachium, sinem properandi facit: castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut castella vicique bene merita civitatis tuti essent praesidio; ibique reliquarum ex Italia legionum adventum expectare, et sub pellibus hiemare constituit. hoc idem Pompeius facit; et, trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes auxiliaque conduxit. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisi in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare; quantam navium facultatem habebat, naves solvit: paulumque a portu progressus, litteras a Caesare accipit; quibus est certior factus, portus littoraque omnia classibus adversariorum teneri. quo cognito; se in portum recipit, navesque omnes revocat. una ex iis, quae perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit; quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur; delata Oricum, a Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, et ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: et, sicut mari portibusque Caesarem prohibebat; ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: praesidiis enim dispositis, omnia littora a Caesare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, potestas fiebat. erat res in magna difficultate; summisque angustiis rerum necessariorum premebantur; adeò ut cogerentur, si cuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus onera-

riis supportare. atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus; ex pellibus, quibus erant tectae naves, nocturnum excipere rorem cogerentur. quas tamen difficultates patienter et aequo animo ferebant: neque sibi nudanda littora, et relinquendos portus existimabant. sed quum essent in quibus demonstravi angustias, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset: loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio et Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter praefidiis terrestribus praeerat: 'velle se de maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi ejus facultas detur.' huc addunt pauca, rei confirmandae causa; ut de compositione acturi viderentur. interim postulant, ut sint induciae; atque ab iis impetrant. magnum enim, quod afferebant, videbatur; et Caesarem id summe sciebant cupere; et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur. Caesar, eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas posteriores civitates; et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur; erat ad Buthrotum, oppositum Corcyrae. ibi ab Acilio certior et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. eò quum venisset, evocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum, quòd 'is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Caesare ex aedilitate et praetura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse; ne res maximae spei maximaeque utilitatis, ejus iracundiâ impederentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere, propterea quod de concilii sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint. sed, postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompeium; atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis. interea manerent induciae, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret.' huc

addit pauca de causa, et de copiis auxiliisque suis. quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit; neque nunc, ut memoriae prodatur, factis causae putamus. postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. quod ad inducias pertineret; sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet. si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum. nihilominus tamen agi posse de compositione, ut haec non remitterentur; neque hanc rem esse impediti loco. illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. quos ubi Caesar intellexit, praesentis periculi atque inopiae vitandae causâ, omnem orationem instituisse; neque ullam spem, aut conditionem pacis asferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terrâ prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus; quum neque curari posset, neque susceptum officium deferere vellet, vim morbi sustinere non potuit. eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suam administrabat. Vibullius; sedato tumultu, quem repentinus adventus Caesaris concitaverat; ubi primum, rursus adhibito Libone et L. Luceio et Theophane, (quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat,) de mandatis Caesaris agere instituit; eum, ingressum in sermonem, Pompeius interpellavit, et loqui plura prohibuit. 'quid mihi,' inquit, 'aut vita aut civitate opus est, quam bene scio Caesaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor.' bello perfecto, ab

iis Caesar haec dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilominus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeii atque Caesaris, unum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant; neque ullum interim telum, per pactiones colloquentium, transjiciebatur. mittit P. Vatinium legatum, ad ripam ipsam fluminis: qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; et crebro magna voce pronunciaret, 'liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo, praedonibusque licuisset: praesertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decerarent.' multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat; silentioque ab utrisque militibus auditus; responsum est ab altera parte, 'A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum; atque unam etiam utrumque admodum tuto legati venire, et, quae vellent, exponere possent;' certumque ei rei tempus constituitur. quo quum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit: magnaue erat ejus rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. qua ex frequentia, T. Labienus prodit; summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quae ille, obtectus armis militum, vitavit: vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. tum Labienus; 'desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Caesaris capite relato, pax esse nulla potest.' Iisdem temporibus Romae M. Coelius Rufus praetor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii praetoris urbani sellam collocavit: et, si quis appellasset de aestimatione, et de solutionibus quae per arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat; fore

auxilio pollicebatur. sed fiebat aequitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate jus dicendum existimabat; ut reperiri non posset, a quibus initium appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur; cujus animi aut cujus impudentiae esset? Vtique, hoc qui postulare, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Coelius. et, ab hoc profectus initio; ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies feni dies sine usuris creditae pecuniae solvantur. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus; et minus opinione sua efficeret: ad hominum exercitanda studia, sublatâ priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram, tabularum novarum. impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit. de quibus rebus, Servilius Consul ad Senatum retulit; Senatusque Coelium ab Republica removendum censuit. hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit, et concionari conantem de rostris deduxit. ille, ignominia et dolore permotus, palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: atque, eo in Italiam evocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiae reliquias habebat; sibi conjunxit: atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores praemisit. ipse, quum Casilinum veniret; unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capuae essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret: patefactis consiliis, exclusus Capuâ, et periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat; con-

filio defecit, atque eo itinere sese avertit. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, 'ea, quae faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quae mandata ad se per Bibulum delata essent;' quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos quum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare coepit. eo quum a Q. Paedio praetore, cum legione **; lapide ictus ex muro, periit. et Coelius profectus, ut dicebatur, ad Caesarem; pervenit Thurios. ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret; equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam polliceretur; ab iis est interfectus. itaque magnarum initia rerum, quae occupatione magistratum et temporum sollicitam Italiam habebant; celerem et facilem exitum habuerunt. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui praeerat, navium 1; Brundisium venit: insulamque, quae contra Brundisium portum est, occupavit: quod praestare unum locum arbitrabatur, quia necessarius nostris erat egressus, quam omnium littora ac portus custodia clausos teneri. hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit, et unam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit; et noctu militibus et sagittariis in terram expositis, praesidium equitum dejecit; et adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret; 'naves reliquas, si vellet, subduci et refici juberet; suam classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.' Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui, virtute militum confusus, Scaphas navium magnarum circiter 18, cratibus pluteisque contextit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes 11, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum, ad fauces portus prodire jussit. has quum audacius progressas Libo vidisset; sperans intercipi posse, quadri-

remes v ad eas misit: quae quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt; illi, studio incitati, incautius sequebantur. jam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem, cum remigibus defensoribusque suis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur: qua necessitate et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi jam menses transierant, et hiems jam praecipitaverat; neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant: ac nonnullae ejus rei praetermissae occasiones Caesari videbantur; quod certè saepe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoque ejus amplius processerat temporis; tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praeerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: et crebris Pompeii litteris castigabantur, 'quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent.' duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. quibus rebus permotus Caesar, Brundisium ad suos severius scripsit, ut, nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigere, atque eò naves ejicere possent. haec a custodiis classium loca maxime vacabant, quòd se longius portibus committere non auderent. Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus; nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque praetervehuntur. qui quum essent ex continenti visi; C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiae praeerat, naves ex portu educit; et, quum jam

nostri remissione vento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque praesidio fuit. neque vero ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore et perseverantia nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; praetervectosque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo secius sequebatur. nostri, usi fortunae beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lissum millia passuum IIII; eò naves introduxerunt: (qui portus ab Africo tangebatur, ab Austro non erat tutus:) leviusque tempestatis, quam classis, periculum aestimaverunt. quò simul atque intus est itum; incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. hìc subitam commutationem fortunae videre licuit: qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque, tempore commutato, tempestas et nostros texit et naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam constratae omnes, numero XVI, eliderentur et naufragio interirent; et ex magno remigum propugnatorumque numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars a nostris distraheretur: quos omnes conservatos Caesar domum remisit. Nostrae naves II, tardius cursu confecto, in noctem coniectae; quum ignorarent quem locum reliquae cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. has, scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi praeeerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. harum altera navis, ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; altera, ex veterana paullo minus ducentis se compleverat. hìc cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in animi firmitudine. tirones enim, multitudine navium perterriti, et salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes; se Otacilio dediderunt.

qui omnes ad eum perducti; contra religionem jurisjurandi, in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. at veteranae legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiiis, non ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt: sed, tractandis conditionibus, et simulatione deditiois, extracto primo noctis tempore; gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt; et luce primâ, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae asservabant, circiter CD, quique eos armati ex praesidio secuti sunt; se defenderunt: et, nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt, Quo facto; conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat muniendumque curaverat, Antonium recepit omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens oppido fugit, et ad Pompeium pervenit. expositis copiis Antonius; quarum erat summa, veteranorum III legionum, uniusque tironum, et equitum DCCC; pleraque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit; hoc consilio, ut, si forte Pompeius, vacuum existimans Italiam, eò transjecisset exercitum; quae opinio erat edita in vulgus; aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet. nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transvexisset. Haec eodem ferè tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt. nam praetervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant; ipsi iter secundum eas terrâ direxerant: sed quò essent eae delatae, primis diebus ignorabant. cognitaeque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Caesar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, et si imprudentes ex insidiis adoriri posset. eodemque die uterque

eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam, et noctu; Caesar palam, atque interdiu. sed Caesari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus. haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. ille, missis ad Caesarem nunciis, unum diem sese castris tenuit: altero die, ad eum pervenit Caesar. cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit; omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item a publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuam praeceperat; equitesque toti provinciae imperaverat. quibus coactis; finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant; legiones equitesque ex Syria deduxerat. summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullae militum voces audirentur; ' sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem et consulem, arma non laturos; ' deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; et, confirmandorum militum causa, diripiendas iis civitates dedit. interim acerbissime imperatae pecuniae tota provincia exigebantur. multa praeterea generatim ad avaritiam excogitabantur. in capita singula servorum ac liberorum, tribu-

tum imponebatur. columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturae, imperabantur: cujus modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum urbibus, sed penè vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur: qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. erat plena licitorum et imperiorum provincia; differta praefectis atque exactoribus; qui, praeter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. dictitabant enim, se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus; ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. accedebant ad haec gravissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit; universis imperatis pecuniis: quibus in rebus, prolationem diei, donationem esse dicebant. itaque aes alienum provinciae, eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciae, sed in singulos conventus singulasque civitates certae pecuniae imperabantur; mutuasque illas ex S. C. exigi dictitabant; publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum. praeterea Ephesi a Fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, caeterasque ejus deae statuas. quum in Fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio; litterae ei redduntur a Pompeio, 'mare transisse cum legionibus Caesarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet.' his litteris acceptis; quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucisque post diebus est profectus. haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit. Caesar, Antonii exercitu conjuncto; deductâ Orico legione, quam tuendae orae maritimae causa posuerat; tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat. et, quum ad eum legati venissent ex Thessalia Aetoliaque, qui prae-

fidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae appellabatur vigesima septima, atque equitibus CC, in Thessaliam; C. Calvium Sabinum cum cohortibus V, paucisque equitibus, in Aetoliam misit: maximeque eos, quod erant propinquae regiones, de re frumentaria ut providerent hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, XI et XII, et equitibus D, in Macedoniam proficisci iussit; cuius provinciae ab ea parte, quae Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Calvius, primo adventu summa omnium Aetolorum receptus voluntate; praesidiis adversariorum Calydone et Naupacto dejectis, omni Aetoliâ potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. hic quum essent factiones duae, varia voluntate civitatum utebatur. Egfaretus, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat: Petreius, summae nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixè juvabat. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire coepissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus, magnâ et opinione et fama omnium; nam plerumque in novitate fama antecedit. hic, nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu contendit ad Domitium; et quum ab eo millia passuum XX abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nunciaretur: et, quod iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedonia a Thessalia dividit, cum cohortibus VII praesidio impeditis legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. eodem tempore equitatus regis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque

equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur; ad montes se convertit, qui Thes-
faliā cingunt; atque ex his locis, Ambraciam versus iter facere coepit. at
Scipionem properantem sequi, litterae sunt consecutae à M. Favonio; 'Do-
mitium cum legionibus adesse; nec se praesidium, ubi constitutus esset,
'sine auxilio Scipionis tenere posse.' quibus litteris acceptis, consilium Sci-
pio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre con-
tendit. itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit tam op-
portuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, et primi
antecursores Scipionis viderentur. ita Cassio industria Domitii, Favonio Sci-
pionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris stativis biduum moratus
ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem; tertio
die, prima luce, exercitum vado transducit; et, castris positus, postero die
mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi du-
bitandum non putavit, quin productis legionibus proelio decertaret: sed,
quam esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI, castris Sci-
pionis aciem suam subiecit. ille a vallo non discedere perseveravit. attamen,
aegre retentis Domitianis militibus, est factum, ne proelio contenderetur; et
maxime, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus, progressus
nostrorum impediēbat. quorum studium alacritatemque pugnandi, quum
cognovisset Scipio; suspicatus fore ut postero die aut invitus dimicare co-
geretur, aut magna cum infamia castris se continere; qui magna cum ex-
spectatione venisset, temere progressus, turpem habuit exitum: et noctu, ne
conclamatis quidem vasis, flumen transit; atque in eandem partem, ex qua
venerat, rediit: ibique prope flumen, edito natura loco, castra posuit. pau-
cis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit; quo in loco su-
perioribus fere diebus nostri pabulari consueverant: et, quum quotidiana

consuetudine Q. Varus praefectus equitum Domitii venisset, subito illi ex insidiis confurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tolerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam coniectis; nostri, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariae adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturae ad explorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit. qui quum essent progressi, primaeque turmae insidias intravissent; ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere coeperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati resistebant. nostri, cognitis insidiis; ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius praefectus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis orae maritimae Caesar praefidiis, ut supra demonstratum est; III cohortes Orici, oppidi tuendi causa, reliquit: iisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio oppidoque praeerat Acilius legatus. is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, et ad terram deligavit; faucibusque portus, navem onerariam submersam objecit; et huic alteram conjunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, et militibus complevit, tuendaque ad omnes repentinos casus transdidit. quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus, abduxit: atque alteram na-

vem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turre; et ex superiori pugnans loco; integroque semper defatigatis summittens; et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret; labore, et multitudine telorum, nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quae penè insulam contra oppidum effecerat: IV biremes, subjectis scutulis, impulsas vestibus in interiorem partem transduxit. ita ex utraque parte naves longas aggressus, quae erant deligatae ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit, reliquas incendit. hoc confecto negotio, D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus, naves onerarias XXX a M. Antonio relictas intra portum aggressus, omnes incendit. Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis qui ejus erant conventus, militibusque quos praesidii causa miserat Caesar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit; eodem, cum exercitu, profectus; expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat; III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit; et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque itinere, ad Dyrrhachium profectus est; sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse; quod omnem commeatum, totiusque belli apparatus, is eò contulisset: ut acci-

dit: Pompeius enim primo ignorans ejus consilium, quòd diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariae compulsus discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra movit; breviori itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Caesar, militesque adhortatus ut aequo animo laborem ferrent; parva parte noctis itinere intermisso, mane ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur: atque ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas a quibusdam protegit ventis; castra communit. eò partem navium longarum convenire; frumentum commeatumque ab Asia, atque omnibus regionibus quas tenebat, comportari imperat. Caesar, longius bellum ductum iri existimans; et de Italicis commeatibus desperans, quòd tantà diligentia omnia littora Pompeianis tenebantur; classesque ipsius, quas hinc in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur; in Epirum, rei frumentariae causâ, L. Canuleium legatum misit: quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit: item Lisso, Parthinisque, et omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum, quum ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera et montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quòd Pompeius haec providerat, et superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis effosisque eorum domibus, per equites comportaverat. Quibus rebus cognitis, Caesar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeii, permulti editi atque asperi colles: hos primum praesidiis tenuit, castellaque ibi communiit: inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum

perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit: hæc spectans; (quod angusta re frumentaria utebatur; quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset;) simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet; equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Caesare obsideri, neque audere proelio dimicare. Pompeius, neque a mari Dyrrachioque discedere volebat; quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat; frumentumque exercitui navibus supportabat: neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. relinquebatur ut, extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet; et quam latissimas regiones praesidiis teneret; Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret. idque accidit: castellis enim *xxi v* effectis, *xv* millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manufata, quibus interim jumenta pasceret. atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella; ne quo loco erumperent Pompeiani, et nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. sed illi operibus vincebant; quod et numero militum praestabant, et interiore spatio minorem circuitum habebant. quae quum erant loca Caesari capienda; etsi prohibere Pompeius totis copiis, et dimicare, non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multique ex nostris vulnerabantur; magnusque inceserat timor sagittarum: atque omnes

ferre milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut teg-
menta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis praefidiis magna vi
uterque nitebatur: Caesar, ut quàm angustissime Pompeium contineret;
Pompeius, ut quàm plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: cre-
braque ob eam causam proelia fiebant. in his, quum legio Caesaris IX prae-
sidium quoddam occupavisset, et munire coepisset; huic loco propinquum
et contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque operè prohibere coe-
pit. et quum una ex parte prope aequum aditum haberet; primùm sagitta-
riis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturae magna multitudine
missa, tormentisque prolatis, munitiones impendebat: neque erat facile nos-
tris uno tempore propugnare et munire. Caesar, quum suos ex omnibus par-
tibus vulnerari videret; recipere se statuit, et loco excedere. erat per declive
receptus: illi autem hòc acrius instabant, neque regredi nostros patiebant-
ur; quòd timore adducti locum relinquere videbantur. dicitur eo tempore
glorians apud suos Pompeius dixisse; ‘ non recusare se, quin nullius usùs
‘ Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese
‘ recepissent inde, quòd temere essent progressae.’ Caesar, receptui suorum
timens; crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, et adversas
locari; intra has mediocri latitudine fossam, testis militibus, obduci iussit;
locumque in omnes partes quam maxime impediri. ipse idoneis locis fundi-
tores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. his rebus comple-
tis, legiones reduci iussit. Pompeiani hòc insolentius atque audacius nostros
premere, et instare coeperunt; cratesque pro munitione objectas propule-
runt, ut fossas transcenderent. quòd quum animadvertisset Caesar; veritus,
ne, non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur;
a medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohorta-

tus; tubâ signum dari, atque in hostes impetum fieri, iussit. milites legionis ix subito constipati, pila coniecerunt; et ex inferiore loco adversus cli-
vum incitati cursu, praecipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coëge-
runt: quibus ad recipiendum, crates directae, longuriique objecti, et insti-
tutae fossae, magno impedimento fuerunt. nostri vero, qui satis habebant
sine detrimento discedere; compluribus interfectis, v omnino suorum amis-
sis, quietissime se receperunt; pauloque citra eum locum, aliis comprehensis
collibus, munitiones perfecerunt. Erat nova et inusitata belli ratio; quum
tot castellorum numero, tantoque spatio, et tantis munitionibus, et toto
obsidionis genere; tum etiam reliquis rebus. nam quicumque alterum obli-
dere conati sunt; perculos atque infirmos hostes adorti, aut proelio supera-
tos, aut aliqua offensione permotos, continuerunt; quum ipsi numero mi-
litum equitumque praestarent: causa autem obsidionis haec fere esse con-
suevit, ut frumento hostes prohibeantur. at contra integras atque incolumes
copias Caesar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium re-
rum copiâ abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus
conveniebat, quae commeatum supportarent: neque ullus flare ventus po-
terat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. ipse autem, con-
sumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis. sed ta-
men haec singulari patientiâ milites ferebant: recordabantur enim, eadem
superiore anno in Hispania perpeßos, labore et patientia maximum bellum
consecisse. meminerant, ad Aleßiam magnam se inopiam perpeßos, multo
etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse.
non, illis hordeum quum daretur; non legumina, recusabant: pecus vero,
cujus rei summa erat ex Epiro-copia, magno in honore habebant. est etiam
genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur
Chara; quod admistum lacte, multum inopiam levabat. id ad similitudi-

nem panis efficiebant. ejus erat magna copia: ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quòd celeriter se habituros copiam confidebant: crebroque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, 'prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium è manibus dimissuros.' frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interfisse: uti autem ipsos valetudine non bona; quum angustiiis loci, et odore tetro ex multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus, insuetos operum; tum aquae summa inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat: atque, ut erant loca montuosa, et ad specus angustiae vallium; has sub publicis in terram demissis praefecerat, terramque aggrefferat, ut aquam continerent. itaque illi necessariò loca sequi demissa ac palustria, et puteos fodere cogebantur; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praefidiis aberant longius, et celeriter aestibus exarescebant. at Caesaris exercitus optima valetudine, summaque aquae copia utebatur; tum comestus omni genere praeter frumentum abundabat. quibus quotidie melius succedere tempus; majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli, novae ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. illi, quum animadvertissent ex ignibus noctu cohortes nostras ad munitiones excubare; silentio adversi universas intra multitudinem sagittas conjiciebant, et se confestim ad suos recipiebant. quibus rebus nostri, usu docti, haec reperiebant remedia; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. [*Desunt aliqua.*] Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar; auxilio cohorti venit cum legionibus II. cujus adven tu

facile sunt repulsi Pompeiani. neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque dejectis, reliqui se verterunt et loco cesserunt. sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. at plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. cuius consilium reprehendendum non videtur; aliae enim sunt legati partes, atque Imperatoris: alter, omnia agere ad praescriptum; alter, libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, a Caesare castris relictus; liberatis suis, hōc fuit contentus: neque proelio decertare voluit, (quae res fortasse aliquem reciperet casum;) ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis, magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum temporis supererat; spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem duxerant. ita necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormento missum adigi non posset. hoc consedit loco, atque eum communiit; omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, distinendae manus causa, tentaverat; ne ex proximis praesidiis succurri posset. uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit: altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. Ita uno die VII proeliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones; quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures; in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui praetor Asiam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. nostri

non amplius xx, omnibus sunt proeliis desiderati. sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones, oculos amiserunt: et, quum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter xxx in castellum coniecta Caesar renumeraverunt: scutoque ad eum relato Scaevae centurionis, inventa sunt in eo foramina ccxxx. quem Caesar, ut erat de se meritis et de Republica, donatum millibus ducentis, ab octavis ordinibus ad Primipilum se transducere pronuntiavit; ejus enim operâ castellum conservatum esse magna ex parte constabat: cohortemque postea duplici stipendio, frumento, et speciaris militaribusque donis amplissime donavit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turrex exstruxit; et in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; et v intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilocheis, per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis; tentandam sibi Achaïam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Caesar. itaque eò Fufium Kalenum misit; et Q. Sabinum, et Cassium, cum cohortibus adjungit. quorum cognito adventu; Rutilius Lupus, qui Achaïam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaïâ Fufium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum recepit; nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiae Caesaris conciliare studebat. in his rebus ferè erat Fufius occupatus. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet; ut penè castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque

a vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormento adigi posset. Pompeius autem, ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset. Haec quum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Caesar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem; quem ab illo transditum initio et commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. huic dat litteras, mandataque ad eum; quorum haec erat summa: ' sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset; quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem eâ auctoritate esse, ut non solum libere, quae probasset, exponere; sed magna etiam ex parte compellere, atque errantem regere posset. praesse autem suo nomine exercitui; ut, praeter auctoritatem, vires quoque haberet ad coercendum. quod si fecisset; quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii, uni omnes acceptam relaturos.' haec ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium non admittitur; castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus. infectaque re, sese ad Caesarem recepit. Caesar, quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet; aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus praemunivit: castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit; paucis intermissis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. erat summa inopia pabuli; adeo ut foliis ex arboribus strictis, et teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quae fuerant

intra munitiones sata, consumpserant; et cgebantur Corcyra atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare: quodque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. sed postquam non modò hordeum pabulumque omnibus in locis, herbaeque defectae, sed etiam frondes ex arboribus deficiebant; corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit. Erant apud Caesarem, ex equitum numero, Allobroges duo fratres, Roscillus et Aegus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; singulari virtute homines; quorum operà Caesar, omnibus Gallicis bellis, optimâ fortissimâque erat usus. his domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat; locupletesque ex egentibus effecerat. hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed, freti amicitia Caesaris, et stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos; stipendiumque equitum fraudabant, et praedam omnem domum avertabant. quibus illi rebus permoti, universi Caesarem adierunt, palamque de eorum injuriis sunt questi; et ad caetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent. Caesar, neque tempus illud animadversionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens; rem distulit totam. illos secretò castigavit, quod quaestui equites haberent; monuitque ut ex sua amicitia omnia expectarent, et ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. magnam tamen haec res illis offensionem et contemtionem ad omnes attulit: idque ita esse, quum ex aliorum objectionibus, tum etiam ex domestico judicio atque animi conscientia intelligebant. quo pudore adducti; et fortasse se non

liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati; discedere a nobis, et novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerant. et, cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant; primum conati sunt praefectum equitum, C. Volusenum, interficere; ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur; quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere et fraudata restituere vellent; multis coemptis equis, ad Pompeium transferunt cum iis quos sui consilii participes habebant. quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, et instructi liberaliter; magnoque comitatu, et multis jumentis venerant; virique fortes habebantur, et in honore apud Caesarem fuerant; quodque novum, et praeter consuetudinem acciderat; omnia sua praesidia circumduxit, atque ostentavit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, a Caesare ad Pompeium transferat; quum penè quotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero in Epiro atque Aetolia conscripti milites, earumque regionum omnium quae a Caesare tenebantur, sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat; seu quid a peritionibus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum, et spatiis locorum, et custodiarum viribus ac diligentia animadversa; prout cujusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat: haec ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis; eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. his paratis rebus; magnum numerum levis armaturae et sagittariorum, aggeremque omnem, noctu in scaphas et naves actuarias imponit; et de media nocte cohortes LX, ex maximis castris praefidiisque deductas, ad eam partem munitionum

ducti, quae pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Caesaris aberant. eòdem naves quas demonstravimus, aggere et levis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit: et quid a quoque fieri velit, praecipit. ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quaestorem, cum legione ix, positum habebat. huic, quòd valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum xv, et vallus contra hostem in altitudinem pedum x: tantundemque, ejus valli agger in latitudinem patebat. ab eo, intermisso spatio pedum dc, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne navibus nostri circumvenirentur; duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor; quòd millia passuum in circuitu xviii, munitione erat complexus; perficiendi spatium non dabat. itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quae res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumque nostris attulit incommodum: nam, ut ad mare nostrae cohortes ix legionis excubuerant, accedere subito prima luce Pompeiani exercitus: novusque eorum adventus exstitit: simulque navibus circumvecti milites, in anteriorem vallum tela jaciebant: fossaeque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cuiusque generis telisque terrebant; magnaue multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegmenta galeis imposita defendebant. itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque aegre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter du-

os vallos, qua perfectum opus non erat, per mare, navibus expositi, in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quae ex castris fugientes conspicatae, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsae hostium impetum tulerunt. itaque quodcumque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem et periculum augebat: hominum enim multitudine, receptus impediabatur. in eo proelio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, et viribus deficeretur; conspicatus equites nostros, 'hanc ego,' inquit, 'et vivus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Caesari restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur: incolumemque ad eum referte.' hoc casu Aquila conservatur; omnibus primae cohortis centurionibus interfectis, praeter principem priorem. Jamque Pompeiani, magna caede nostrorum, castris Marcellini appropinquabant; non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. et M. Antonius, qui proximum locum tenebat praesidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. cuius adventus, Pompeianos compressit; nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. neque multo post Caesar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo; deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis, eodem venit. qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium, extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut liberè pabulari posset, nec minus aditum navibus habere; commutata ratione belli, quoniam propositum non tenebat, juxta Pompeium munire iussit. Qua perfecta munitione, animadvertum est a speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis

videretur, esse post silvam, et in vetera castra duci. (castrorum hic situs erat. superioribus diebus, quum se *ix* legio Caesaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, ut demonstravimus, circummuniret; castra eo loco posuit. haec silvam quandam contingebant; neque longius a mari passibus *cd* aberant. post, mutato consilio quibusdam de causis, Caesar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, haec eadem Pompeius occupaverat; et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. ita minora castra, inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus *cd*; quò liberius, ac sine periculo, milites aquarentur. sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est; eo loco excefferat. ita complures dies manserant castra. munitiones quidem integrae omnes erant.) eò, signo legionis illato; speculatores Caesari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. is locus aberat a novis Pompeii castris, circiter passus *d*. hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, et cupiens ejus diei detrimentum sarcire; reliquit in opere cohortes *ii*, quae speciem munitionis praeberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero *xxxiii*, in quibus erat legio *ix*, multis amissis centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit: nam et pervenit prius, quam Pompeius sentire posset; et, tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. erat objectus portis, ericius: hinc paullisper est pugnatum; quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent; fortissime *T. Pulcione*, cujus operâ proditum exercitum.

C. Antonii demonstravimus, è loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruerunt; et, quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quae plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum praecipuè in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. munitionem enim, quam pertingere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutae; quum portam quaererent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. quod quum esset animadversum, conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. interim Pompeius, hac longa satis interjecta mora, et re nunciata; v legionem ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus, nostris equitibus appropinquabat; et acies instructa, a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur. omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab Decumana porta resistere conabatur; atque ultro in nostros impetum faciebat. equitatus Caesaris, quòd angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugae faciebat. dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum; terrore equitum animadverso; ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, qua proruerat, sese recipiebat. ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas praecipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, et suos fugere cernebant; veriti ne angustis intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent; eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant. omniaque erant tu-

multus, timoris, fugae, plena adeo, ut, quum Caesar signa fugientium manu prehenderet et consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii, ex metu, etiam signa dimitterent; neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis haec subsidia succurrebant, quò minus omnis deleteretur exercitus; quod Pompeius (insidias timens, credo, quod haec praeter spem acciderant ejus, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat,) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesque ejus, angustiis portisque a Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita parvae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. munitiones enim a castris ad flumen perductae, expugnatis jam castris Pompeii, propriam et expeditam Caesaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei proeliis, Caesar desideravit milites DCCCCLX; et notos equites R. ***** Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; A. Graviu[m], Puteolis; M. Sacrativirum, Capua; tribunos militum, et centuriones, xxx. sed horum omnium pars magna in fossis munitionibusque et fluminis ripis, oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo vulnere interiit: signaque sunt militaria xxxii amissa. Pompeius eo proelio Imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est: sed neque in litteris quas scribere est solitus, neque in fascibus, insignia laureae praetulit. at Labienus, quum ab eo impetravisset ut sibi captivos transdi juberet; omnes productos, ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugae fides haberetur, commilitones appellans, et magna verborum contumelia interrogans, 'solerentne veterani milites fugere,' in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi vi-

derentur. non illi paucitatem nostrorum militum; non iniquitatem loci atque angustias praeoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones; non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset; caussae fuisse cogitabant. non, ad haec addebant; non ex concursu acri facto, non proelio, dimicatum: sibi que ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulae saepe caussae vel falsae suspicionis, vel terroris repentini, vel objectae religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum. sed proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere; per orbem terrarum, famâ ac litteris, victoriam ejus diei concelebrabant. Caesar a superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. itaque uno tempore praesidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit. hortatusque est, 'ne ea, quae accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrentur: multisque secundis proeliis unum adversum, et id mediocre, opponerent. habendam fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent. denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati. si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria sublevandam. quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam suae culpa debere tribui. locum aequum ad dimicandum dedisse; potitum esse hostium castris; expulisse ac superasse pugnantes. sed

‘sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam
‘jam praesentemque victoriam interpellasset; dandam omnibus operam, ut
‘acceptum incommodum virtute sarciretur. quod si esset factum, detrimen-
‘tum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset; atque ii, qui ante
‘dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent.’ hac habita concione, non-
nullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. exercitui quidem om-
ni tantus incescit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiae sarcien-
dae, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; et sibi
quisque etiam poenae loco graviores imposeret labores, simulque omnes
arderent cupiditate pugnandi; quum superioris etiam ordinis nonnulli, ora-
tione permoti, manendum eo loco et rem proelio committendam existima-
rent. contra ea Caesar, neque satis militibus perterritis confidebat; spatium-
que interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitio-
nibus, magnopere rei frumentariae timebat. Itaque nulla interposita mora,
sauciorum modò et aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio
prima nocte ex castris Apolloniam praemisit, ac conquiescere ante iter con-
fectum vetuit. his una legio missa praesidio est. his explicitis rebus, duas
in castris legiones retinuit, reliquas de iv vigilia compluribus portis educ-
tas eodem itinere praemisit; parvoque spatio intermisso, ut et militare in-
stitutum servaretur, et quam serissime ejus profectio cognosceretur, concla-
mari iussit; statimque egressus, et novissimum agmen consecutus, celeri-
ter e conspectu castrorum discessit. neque vero Pompeius, cognito consilio
ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere
impeditos et perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit;
equitatumque praemisit ad novissimum agmen demorandum: neque con-
sequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Caesar: sed quum

ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos proelio detinebat. huic suos Caesar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit c d; qui tantum proficere, ut, equestri proelio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere ejus diei, quod proposuerat Caesar; transductoque exercitu flumen Genusum; veteribus suis in castris contra Asparagium consedit: militesque omnes intra vallum castrorum continuit: equitatumque per causam pabulandi emissum, confestim Decumana porta in castra se recipere iussit. simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit; ejusque milites, quod ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. quibus ad insequendum impeditis, Caesar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit; duplicatoque ejus diei itinere, viii millia passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius, discessu militum, non potuit. Postero die Caesar, similiter praemissis prima nocte impedimentis, de iv vigilia ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum frustra labore suscepto; quum se magnis itineribus extenderet, et progressos consequi cuperet, iv die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit. Caesari ad

faucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse. timensque Domitio, ne adventu Pompeii praetoccuparetur; ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. totius autem rei consilium his rationibus explicabat: ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac com metu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret; conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnaret, et se omni maritimâ orâ excludere conaretur; obesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque praemissis nunciis ad Cn. Domitium Caesar scripsit, et, quid fieri vellet, ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis; quique erant ex vulneribus aegri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio conjecturâ judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat: si Caesar iter illò haberet; ut subsidium Scipioni ferret: si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quòd legiones equitatumque ex Italia exspectaret; ipse ut omnibus copiis Domitium aggrediretur. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio, et ad opprimendos adversarios, ne occasione temporis deesset. sed Caesarem Apollonia directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. accessit etiam improvise aliud incommodum; quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat, et Heracleam Senticam, quae est subjecta Candaviae, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. haec ad id tempus

Caesar ignorabat. simul a Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis de proelio ad Dyrrhachium facto, elatius inflatusque multo, quam res erat gesta; fama percrebuerat, 'pulsam fugere Caesarem, penè 'omnibus copiis amissis.' haec itinera infesta reddiderant: haec civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Caesare ad Domitium, et ab Domitio ad Caesarem, nulla ratione iter conficere possent. sed Allobroges, Roscelli atque Aegi familiares, (quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus,) conspicati in itinere exploratores Domitii; seu pristina sua consuetudine, quòd unà in Gallia bella gesserant; seu gloria elati; cuncta, ut erant acta, exposuerunt; et Caesaris profectionem, et adventum Pompeii docuerunt. a quibus Domitius certior factus, vix IV horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit; et ad Aeginium, quod est objectum oppositumque Thessaliae, Caesari venienti occurrit. Conjuncto exercitu, Caesar Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Thessaliae, venientibus ab Epiro: quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur; praesidiumque ab eo militum petierat. sed eò fama jam praecurrerat, quam supra docuimus, de proelio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes, praetor Thessaliae, quum se victoriae Pompeii comitem esse mallet, quàm socium Caesaris in rebus adversis; omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque praecludit; et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: 'se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur; 'longinquam oppugnationem sustinere non posse.' Scipio, discessu exercituum a Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliae appropinquabat. Caesar, castris munitis, scalas musculosque

ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari iussit. quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit ' quantum usum haberet ad sublevandam ' omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reli- ' quis civitatibus, urbis hujus exemplo, inferre terrorem; et id fieri celeri- ' ter, priusquam auxilia concurrerent.' itaque usus singulari militum studio, eodem quo venerat die, post horam ix oppidum altissimis moenibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, et ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, et Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet. Metropolitae, eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clausurunt, murosque armatis compleverunt. sed postea, casu civitatis Gomphenensis ex captivis cognito, quos Caesar ad murum producendos curaverat; portas aperuerunt. quibus diligentissime conservatis; collata fortuna Metropolitae cum casu Gomphenensium, nulla Thessaliae fuit civitas, praeter Larissaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent atque imperata facerent. ille segetis idoneum locum in agris nactus, quae prope jam matura erat; ibi adventum exspectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessalam pervenit; concionatusque apud cunctum exercitum, suis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut, parta jam victoria, praedae ac praemiorum velint esse participes. receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumque apud eum canit, et alterum illi jubet praetorium tendi. auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis; pristina omnium confirmatur opinio, et spes victoriae augetur adeo, ut, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, ' uni-

‘us esse negotium diei, sed illum delectari imperio, et consulares praetoriosque fervorum habere numero,’ dicerent, jamque inter se palam de praemiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant. alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant. magnaue inter eos in concilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi; quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, ut praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. jam de sacerdotio Caesaris, Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus, aetatis honorem ostentaret; Domitius, urbanam gratiam dignitatemque jactaret; Scipio, affinitate Pompeii consideret. postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. et L. Domitius in concilio dixit; ‘placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis interfuissent; sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remanissent, quique intra praedia Pompeii fuissent, neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent.’ postremo omnes aut de honoribus suis, aut de praemiis pecuniae, aut de persequendis inimicitiis agebant: nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria praeparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proeliis intermisso; quum satis perspectum militum animum habere videretur, tentandum Caesar existimavit,

quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit; primum suis locis, pauloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progredere-
tur a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. quae res in dies confirmationem ejus efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad perniciatē, armis inter equites proeliari juberet; qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis proeliorum perciperent. his erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent; neque magno-
pere eorum multitudine terrentur. namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit; atque Aegum Allobrogem, ex duobus quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subjiceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans; hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. his constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detentis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. tunc Caesar apud suos, quum jam esset agmen in portis, 'differendum est,' inquit, 'iter in prae-

‘sentia nobis, et de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo
‘simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus.’
confestimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cogni-
tum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. namque etiam
in concilio superioribus diebus dixerat, ‘prius, quam concurrerent acies,
‘fore, ut exercitus Caesaris pelleretur.’ id quum essent plerique admirati;
‘scio me,’ inquit, ‘penè incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii
‘mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. persuasi equitibus
‘nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit ac-
‘cessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto aggrederentur; ut, cir-
‘cumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a
‘nobis telum in hostem jaceretur. ita sine periculo legionum, et penè sine
‘vulnere, bellum conficiemus. id autem difficile non est, quum tantum equi-
‘tatu valeamus.’ simul denunciavit, ut essent ‘animo parati in posterum;
‘et, quoniam fieret dimicandi potestas, (ut saepe optavissent;) ne usu manu-
‘que, reliquorum opinionem fallerent.’ hunc Labienus excepit; ut, quum
Caesaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret.
‘noli,’ inquit, ‘existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Ger-
‘maniamque devicerit. omnibus interfui proeliis; neque temere incogni-
‘tam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus superest; magna pars
‘deperiit, quod accidere tot proeliis fuit necesse; multos autumnus pestilentia
‘in Italia consumpsit; multi domum discesserunt; multi sunt relictii in con-
‘tinenti. an non audistis, ex iis qui per caussam valetudinis remanserunt,
‘cohortes esse Brundisii factas? hae copiae, quas videtis, ex delectibus ho-
‘rum annorum in citeriore Gallia sunt resectae; et plerique sunt ex co-
‘lonis Transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus proeliis Dyrrha-

‘chinis interiit.’ haec quum dixisset, juravit, ‘se, nisi victorem, in castra non reverfurum:’ reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. hoc laudans Pompeius, idem juravit; nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. haec quum facta essent in concilio, magna spe et laetitia omnium discessum est. ac jam animo victoriam praecipiebant; quod de re tanta, et a tam perito Imperatore, nihil frustra confirmari videbatur. Caesar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. erant in sinistro cornu legiones duae, transdita a Caesare initio dissensionis ex Senatus consulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur: in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat: Ciliciensis legio, conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae: has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas, inter aciem mediam cornuaque interjecerat: numeroque cohortes cx expleverat: (haec erant millia XLV.) evocatorum circiter duae, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quae tota acie disperfae erant. reliquas cohortes VII, castris propinquisque castellis praesidio disposuerat. dextrum cornu ejus, rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu objecerat. Caesar, superius institutum servans, x legionem in dextro cornu, ix in sinistro collocaverat; tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer attenuata: et huic sic adjunxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri praesidio esse jusserat. cohortes in acie LXXX constitutas habebat; quae summa erat millium XXXI. cohortes II castris praesidio reliquerat. sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium praeposuerat: ipse contra Pompeium consistit. simul his rebus

animadversis, quas demonstravimus; timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur; celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuque opposuit; et, quid fieri vellet, ostendit; monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. simul tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret; se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum quum militari more cohortaretur ad pugnam, suaeque in eum perpetui temporis officia praedicaret; in primis commemoravit, ‘testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quae per Vatinius in colloquiis, quae per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse.’ hac habita oratione, exposcentibus militibus, et studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit. erat Crastinus evocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat; vir singulari virtute. hic, signo dato, ‘sequimini me,’ inquit, ‘manipulares mei qui fuistis; et vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. unum hoc proelium superest: quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus.’ simul respiciens Caesarem, ‘faciam,’ inquit, ‘hodie, Imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.’ haec quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit; atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriae sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciemque ejus distrahi paterentur. idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur, aciesque distenderetur; atque

fuis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur. leuius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus; quam si ipsi immisissis telis occurrissent. simul fore, ut duplicato cursu, Caesaris milites exanimarentur, et lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur; propterea quod est quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae studio pugnae incenditur; hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari existimaverunt. sed nostri milites, dato signo, quum infestis pilis procucurrissent, atque animadvertissent non concurrere a Pompeianis; usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt; et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt; celeriterque, ut erat praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. neque vero Pompeiani huic rei defuerunt: nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conservaverunt; pilisque missis ad gladios redierunt. eodem tempore equites a sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt; omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paululum loco motus cessit; equitesque Pompeiani hoc acrius instare, et se turmatim explicare, aciemque nostram a latere aperto circumire coeperunt. quod ubi Caesar animadvertit; iv aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo confisteret; omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fugam montes altissimos peterent. quibus summotis, omnes sagittarii funditoresque

destituti, inermes, sine praesidio, interfecti sunt. eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumiecerunt; eosque a tergo sunt adorti. eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quiescente fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat; procurrere iussit. ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur; sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga vertunt. neque vero Caesarem fessit, quin ab iis cohortibus, quae contra equitatum in iv acie collocatae essent, initium victoriae oriretur; ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta caedes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte circumventa, atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit; atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit; aliis diffusus, acie excessit. protinusque se in castra equo contulit; et iis centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, 'Tueamini,' inquit, 'castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit. ego reliquas portas circumueo, et castrorum praesidia confirmo.' haec quum dixisset, se in praetorium contulit, summae rei diffidens, et tamen eventum exspectans. Caesar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere aestimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta,) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictas, industrie defendebantur; multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerisque armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de

castrorum defensione, cogitabant. neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus, locum reliquerunt. protinusque omnes, ducibus usi centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata; L. etiam Lentuli, et nonnullorum, tabernacula protecta ederâ; multaque praeterea, quae nimiam luxuriam, et victoriae fiduciam designarent: ut facile aestimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates; atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriam objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoris, Decumana porta se ex castris ejecit; protinusque equo citato Larissam contendit. neque ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; saepe, ut dicebatur, querens, 'tantum se opinionem fefellisse, ut a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugae facto, pene proditus videretur.' Caesar, castris potitus, a militibus contendit, ne in praeda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. qua re impetrata, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi [juris ejus] Larissam versus se recipere coeperunt. qua re animadversa, Caesar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: iv secum legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere coepit: et progressus millia passum vi, aciem instruxit. qua re animadversa, Pompeiani in

quodam monte consliterunt. hunc montem, flumen sublebat. Caesar, milites cohortatus; etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat; tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. quo jam perfecto opere, illi de deditioe, missis legatis, agere coeperunt. pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fugâ salutem petierunt. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere iussit. quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem; consolatus consurgere iussit. et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore; omnes conservavit: militibusque suis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas quas secum duxerat invicem requiescere, atque in castra reverti iussit: eodemque die Larissam pervenit. In eo proelio non amplius ccc milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus; gladio in os adversum coniecto. neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimeque eum de se meritum iudicabat. ex Pompeiano exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur: sed in deditioem venerunt amplius millia xxiv: (namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt; multi praeterea in finitimas civitates refugerunt:) signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata clxxx, et Aquilae ix. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratio-

ne, quæ factam a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instratisque scaphis elicit naves Laelianas; atque ex his longius productam unam quinquerehem, et minores duas, in angustiis portus cepit: itemque per equites dispositos, aquâ prohibere classiarios instituit. sed Laelius tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque a proposito deterrebat; neque ante proelium, in Thessalia factum, cognitum, aut ignominiam amissarum navium, aut necessariorum rerum inopiam, ex portu insulaque expelli potuit. Iisdem ferè temporibus Cassius, cum classe Syrorum et Phoenicum et Cilicem, in Siciliam venit. et quum esset Caesaris classis divisa in duas partes, et dimidia parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidia M. Pomponius ad Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret. perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis; magno vento et secundo, completas onerarias naves tæda et pice et stupa, reliquisque rebus quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit; atque omnes naves incendit xxxv, in quibus erant xx constratae. tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanae, vix oppidum defenderetur. et, nisi eo ipso tempore nuncii de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse ut amitteretur: sed, opportunissime nuncii allatis, oppidum fuit defensum. Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem. applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem; pari, atque antea, ratione egit. secundum nactus ventum, onerarias naves circiter xl, præparatas ad incendium, immisit; et, flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustae v. quumque ignis,

magnitudine venti, latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relictis praesidio navibus, ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naves conscenderunt, et a terra solverunt; impetumque facto in Cassianam classem, quinqueremes 11, in quarum altera erat Cassius, ceperunt; sed Cassius, exceptus scaphâ, refugit. praeterea duae sunt depressae triremes. neque multo post, de proelio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus, fingi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Caesar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, et bellum renovare posset, et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit. erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciae juniores, Graeci, civesque Romani, jurandi causa convenirent. sed, utrum avertendae suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugae consilium occultaret; an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; existimari non poterat. ipse ad anchoram una nocte constitit; et vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Caesaris adventu, ex eo loco discessit, et ad Mitylenas paucis diebus venit. biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis; in Ciliciam, atque inde in Cyprum pervenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochenis, civiumque Romanorum qui illic negotiarentur, arcem ante captum esse, excludendi sui causa; nunciosque dimissos ad eos qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. idem hoc L. Lentulo qui

superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: qui, quum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. jamque de Caesaris adventu fama ad civitates perferebatur. Quibus cognitis rebus; Pompeius, deposito adeundae Syriae consilio, pecunia societatis sublata, et a quibusdam privatis sumpta, et aeris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat; Pelusium pervenit. ibi casu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleopatrae non longo spatio ab ejus castris distabant. ad eum Pompeius misit, ut, pro hospitio atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui coeperunt; eosque hortari, ut suum officium Pompeio praestarent, neve ejus fortunam despicerent. in hoc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto apud Ptolemaeum patrem pueri reliquerat. his tunc cognitis rebus; amici regis, qui propter aetatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea praedicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt; eumque ad regem venire jusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillam praefectum regium, sin-

gulari hominem audacia, et L. Septimium tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus; et quadam notitia, Septimii productus quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat; naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, et ibi ab Achilla et Septimio interficitur. item L. Lentulus comprehenditur a rege, et in custodia necatur. Caesar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianae; ejusque rei causa, senatores omnes ex provincia evocasse, ut iis testibus in summa pecuniae uteretur; sed, interpellatum adventu Caesaris, profugisse: ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. item constabat, Elide in templo Minervae, repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium secundum fecisset Caesar, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, et antè ad simulacrum Minervae spectabat, ad valvas se templi limenque convertisse. eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus clamor, et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami, in occultis ac remotis templi, quod, praeter sacerdotes, adire fas non est, quae Graeci *ἀνὰ* appellant; tympana sonuerunt. item trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris statuem consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur. Caesar paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci opportunitates; cum legionibus, unâ, quam ex Thessalia se sequi jusserat, et alterâ, quam ex Achaia a Fusio legato evocaverat, equitibusque 2000, et navibus longis Rhodiis 10, et Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. in his erant legionibus, hominum 11000 millia ducenti: reliqui, vulneribus ex proeliis, et labore ac

magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. sed Caesar confusus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat, Alexandriae de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum ex navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido praesidii causa reliquerat; et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. in hoc, omnis multitudo majestatem regiam minui praedicabat. hoc sedato tumultu, crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant; compluresque milites hujus urbis, omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animadversis; legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat; ipse enim necessario Etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. interim controversias regum ad populum Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere existimans; atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemaeum, atque sororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; et de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni, propter aetatem pueri, nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. is primum inter suos queri atque indignari coepit, regem ad dicendam causam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis praefecit. hunc incitatum suis, et regis inflatum pollicitationibus; quae fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. in testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti, ex duobus filiis major, et ex duabus ea quae aetate antecedebat. haec uti fierent, per omnes deos, perque foedera quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus populum

Romanum obtestabatur. tabulae testamenti, unae per legatos ejus Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur; (eae, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae;) alterae, eodem exemplo, relictæ atque obsignatae Alexandriae proferebantur. De his rebus quum ageretur apud Caesarem; isque maxime vellet, pro communi amico atque arbitro, controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis, venire Alexandriam nunciatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, consideret: relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillae cognosceret. milites tamen omnes in armis esse jussit: regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; et quid esset suæ voluntatis, ostenderet. a quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant; ad Achillam pervenerunt. quos ille, quum in conspectum ejus venissent; prius, quam audiret, aut, cujus rei causâ missi essent, cognosceret; corripit, ac interfici jussit. quorum alter, accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus; alter interfectus est. quo factò, regem in sua potestate ut haberet, Caesar effecit: magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans; et ut privato paucorum et latronum potius, quam regio consilio, susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris, contemnendae viderentur: millia enim xx in armis habebat. hae constabant ex Gabinianis militibus; qui jam in consuetudinem Alexandrinae vitae atque licentiae venerant; et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant; uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque

Syriae, Ciliciaeque provinciae, finitimarumque regionum. multi praeterea, capitis damnati, exulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus, certaue vitae conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur; qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto, consueverant. erant praeterea equitum millia 11, qui inveteraverant compluribus Alexandriae bellis: hi Ptolemaeum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Aegyptiis gesserant: hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achilles, paucitatemque militum Caesaris despiciens, occupat Alexandriam: praeterea oppidi parte, quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est; sed Caesar, dispositis per vias cohortibus, impetum ejus sustinuit. eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam attulit ea res dimicationem. simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: et magna multitudine, naves longas occupare hostes conabantur; quarum erant 1. auxilio missae ad Pompeium, quae, proelio in Thessalia facto, domum redierant. illae triremes omnes et quinqueremes erant, aptae instructaeque omnibus rebus ad navigandum. praeter has, xxii erant, quae praesidii causa Alexandriae esse consueverant, constratae omnes: quas si occupassent; classe Caesari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent; commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent. itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit; quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. sed rem obtinuit Caesar; omnesque eas

naves, et reliquas quae erant in navalibus, incendit; quòd tam latè tueri tam parva manu non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus constructa; quae nomen ab insula accepit. haec insula, obiecta Alexandriae, portum efficit: sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCC in mare iactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido conjungitur. in hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, et vicus, oppidi magnitudine: quaeque ubique naves imprudentia aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consueverunt. iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur; non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. hoc tam veritus Caesar; hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit; atque ibi praesidium posuit. quibus est rebus effectum, uti tutò frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent: dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit. reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut aequo proelio discederetur, et neutri pellerentur, (id efficiebant angustiae loci:) paucisque utrimque interfectis, Caesar loca maxime necessaria complexus, noctu praemunit. hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse habitandi causà initio erat inductus; et theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua navalia. has munitiones insequentibus auxit diebus; ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. interim filia minor Ptolemaei regis, vacuum possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transjecit, unaque bellum administrare coepit. sed celeyiter est inter eos de principatu controversia orta; quae res apud milites largitiones auxit; magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. haec dum apud hostes geruntur; Pothinus, nu-

tricius pueri, et procurator regni, in parte Caesaris; quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque ne negotio desisteret, neve animo deficeret; indicatis deprehensisque internunciis, a Caesare est interfectus. haec initia belli Alexandrini fuerunt.

F I N I S.

...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...

...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...

...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...

...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...

...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...

...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...

...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...

...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...
...et proinde in parte ...

A. HIRTIIPANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER UNUS.

BELLO Alexandrino conflato, Caesar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit; ex Creta, sagittarios; equites, ab rege Nabataeorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, et frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quae minus firmae esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur. ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes immittuntur. quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia sunt aedificia, et structuris atque fornicibus continentur, testaue sunt rudere aut pavimentis. Caesar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis a reliqua parte urbis excluderet: illud spectans; primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa,

X x

acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large praebere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegyptii regnumque pertinet, legatos conquistoresque, delectus habendi causa, miserant; magnumque numerum in oppidum, telorum atque tormentorum convexerant; et innumerabilem multitudinem adduxerant. nec minus in urbe maxime armorum erant institutae officinae. servos praeterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque praebebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunae essent. omnibus viis atque angustis, triplicem vallum obduxerant: erat autem quadrato exstructus saxo, nec minus x. pedes altitudinis habebat. quaeque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum muniabant. praeterea alias ambulatorias, totidem tabulatorum confixerant; subiectisque eas rotis, funibus jumentisque objectis, directis plateis in quamcunque erat visum partem movebant. urbs fertilissima et copiosissima, omnium rerum apparatus suggererat. ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur: et sua sponte multa reperiebant: unoque tempore et nostras munitiones infestabant, et suas defendebant. atque haec principes in consiliis concionibusque agitabant; 'populum Romanum, paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis an-

'nis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto: Pompeium se ex fuga
'eodem recepisse: ac Caesarem venisse cum copiis: neque morte Pompeii
'quidquam profectum, quo minus Caesar apud se commoraretur: quem si
'non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature:
'namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere
'transmarina auxilia non posse.' Interim, dissensione orta inter Achillan, qui
veterano exercitui praeerat; et Arsinoën regis Ptolemaci minorem filiam, ut
supra demonstratum est: quum uterque utrique insidiaretur, et summam im-
perii ipse obtinere vellet; praecoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum,
nutricium suum; atque Achillan interficit. hoc occiso, ipsa sine ullo socio et
custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transditur. is, sus-
cepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentia adminis-
trat. Alexandria est fere tota suffossa; specusque habet ad Nilum pertinen-
tes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quae paullatim spatio tempo-
ris liquefcit ac subsidit. hac uti domini aedificiorum atque eorum familia con-
sueverunt: nam quae flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut
multos variosque morbos efficiat: sed ea plebes ac multitudo contenta est
necessario, quòd fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte ur-
bis erat, quae ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganyme-
des, posse nostros aquâ intercludi; qui distributi munitionem tuendarum
caussa, vicatim ex privatis aedificiis, specubus et puteis extracta aqua ute-
bantur. hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. intersep-
tis enim specubus; atque omnibus urbis partibus exclusis, quae ab ipso te-
nebantur; aquae magnam vim ex mari, rotis ac machinationibus exprimere
contendit: hanc locis superioribus fundere in partem Caesaris non intermit-
tebat: quamobrem falsior paullo praeter consuetudinem aqua trahebatur ex

proximis aedificiis, magnamque hominibus admirationem praebebat, quam ob causam id accidisset. nec satis sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis ac saporis aquâ dicerent uti, atque ante consueissent. vulgoque inter se conferebant; et degustando, quantum inter se differrent aquae, cognoscebant. parvo verò temporis spatio, haec propior bibi non poterat omnino; illa inferior corruptior jam, falsiorque reperiebatur. quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur: atque alii morari Caesarem dicerent, quin naves conscendere juberet: alii multo graviores extimescerent casum; quòd neque celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quòd ea se fidelem palam nostris esse simulabat, et descivisse a suis videbatur. ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque temerarii; multa oratio frustra absumeretur. quum verò uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad prodicionem, nemo dubitare potest. Caesar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. nam 'puteis fossis
' aquam dulcem posse reperiri' affirmabat: 'omnia enim littora, naturaliter
' aquae dulcis venas habere: quod si alia esset littoris Aegyptii natura,
' atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque
' hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie
' aquam navibus peterent, vel a sinistra parte a Paraetio, vel a dextra ab
' insula; quae diversae navigationes, nunquam uno tempore adversis ventis
' praeccluderentur: fugae vero nullum esse consilium, non solum iis, qui
' primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil praeterquam de

‘vita cogitarent; magno negotio impetus hostium adversos, ex munitionibus sustineri; quibus relictis, nec loco nec numero pares esse posse: mag-
‘nam autem moram et difficultatem adscensum in naves habere, praesertim
‘ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque
‘et aedificiorum notitiam: hos, praecipue in victoria insolentes, praecur-
‘suros et loca excelsiora atque aedificia occupaturos; ita fuga navibusque
‘nostros prohibituos: proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ra-
‘tione esse vincendum cogitarent.’ hac oratione apud suos habita, atque
omnium mentibus excitatis; dat centurionibus negotium, ut, reliquis ope-
ribus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant; neve quam par-
tem nocturni temporis intermittant. quo suscepto negotio, atque omnium
animis ad laborem incitatis; magna una nocte vis aquae dulcis inventa est.
ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non
longi temporis labore occursum est. Eo biduo, legio xxxvii ex dedititiis
Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in
naves a Domitio Calvino, ad littora Africae paullo supra Alexandriam de-
lata est. hae naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere
prohibebantur; sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancho-
ras. hi, quum diu retinerentur, atque aquae inopia premerentur; navigio
actuatio Caesarem faciunt certiore. Caesar, ut per se consilium caperet quid
faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem sequi jussit;
nullis nostris militibus impositis; quod, quum longius paullo discederet,
munitiones nudari nolebat. quumque ad eum locum accessisset, qui appella-
tur Cherroneus; aquandique caussa, remiges in terram exposuisset; non-
nulli ex eo numero, quum longius a navibus praedatum processissent, ab
equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Caesarem ipsum in clas-

se venisse, nec ullos milites in navibus habere. qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendae rei crediderunt. itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Caesarique redeunti cum classe occurrerunt. qui duabus de causis eo die dimicare nolebat; quod et nullos milites in navibus habebat, et post horam x diei res agebatur. nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. quibus de causis naves, quas potuit, Caesar ad terram detrahit; quem in locum illos successuros non existimabat. Erat una navis Rhodia, in dextro Caesaris cornu, longe ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese; magnoque impetu iv ad eam contratae naves, et complures apertae, contenderunt. cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quanquam, si quid gravius illi accidisset, merito casurum judicabat. proelium commissum est, magna contentione Rhodiorum: qui, quum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. ita proelium secundissimum est factum. capta est una hostium quadriremis: depressa est altera; alteraque perforata; deinde omnes epibatis nudatae: magna praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox proelium diremisset, tota classe hostium Caesar positus esset. hac calamitate perterritis hostibus; adverso vento leniter flante, naves onerarias Caesar remigio victricibus suis Alexandriam deducit. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent; ut ***. quibus et superi-

oribus locis sublevabantur, ut ex aedificiis defendi possent: et materiam cunctam objicerent, quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram vetebantur. iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, ' sese et eas, quae essent amissae, restitutum; et numerum adaucturum; ' magna spe et fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt. ac, tametsi amplius ex navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandas classis cogitationem deposuerunt. videbant enim non auxilia Caesari, non commectus supportari posse; si classe ipsi valerent. praeterea nautici homines, et urbis et regionis maritimae, quotidianoque usu a pueris exercitati; ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; et, quantum parvulis navigiis proficissent, sentiebant. itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiae, exigendi portorii causa, dispositae. naves veteres erant in oculis regiae navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. has reficiebant: illas Alexandriam revocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, aedificia publica detegebant; asseres, remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. postremo, non longam navigationem parabant; sed praesentis temporis necessitati serviebant: et in ipso portu conflegendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes ~~xxii~~, quinqueremes v, confecerunt: ad has, minores apertasque complures adjecerunt: et, in portu periclitati remigio quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt; seque ad conflegendum omnibus rebus paraverunt. Caesar Rhodias naves ix habebat, (nam, x missis, una in cursu littore Aegyptio defecerat;) Ponticas viii, Lycias v, ex Asia xii. ex his quinqueremes v erant, et quadriremes x: reliquae infra hanc magnitudinem, et pleraque apertae. tamen virtute mili-

tum confusus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eò ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Caesar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has, spatium cō passuum relinquit; quod satis esse ad explicandas naves videbatur. post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quae quamque earum sequatur, et cui subveniat, constituit atque imperat. non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt: in fronte collocant **xxi**: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt: magnum praeterea numerum minorum navigiorum et scapharum producunt, cum malleolis ignibusque; siquid ipsa multitudo, et clamor, et flamma, nostris terroris afferre possent. erant inter duas classes vada transitu angusto, quae pertinent ad regionem Africae: (sic enim praedicant; partem esse Alexandriae dimidiam, Africae.) satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quòd, eò qui intrassent; et ad explicandam classem et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodiis navibus praeerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Graecis, comparandus. hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. qui, ubi Caesaris animum advertit, 'videris mihi,' inquit, 'Caesar, vereri, si haec vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare: nobis rem committe; nos proelium sustinebimus, (neque tuum iudicium fallamus,) dum reliqui subsequantur: hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis et dedecori et dolori est.' Caesar illum adhortatus, atque omnibus laudibus profecutus, dat signum pugnae. progressas ultra vadum **iv** Rhodias naves circumstant Alexandrini, atque

in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur; sed semper venientibus adversae occurrerent. interim sunt reliquae subsecutae. tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in virtute constitit. neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque et votis victoriam suis, ab Diis immortalibus exposceret. Minime autem erat par proelii certamen. nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis; omniaque victoribus erant futura in incerto: illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare; quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. haec superioribus diebus saepenumero Caesar suis exposuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum, prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars praesidium ferret; neque numero navium praestantibus, multitudo prodesset; neque electi ad virtutem ex tanta multitudine hostium viri, virtuti nostrorum possent adaequari. capitur hoc proelio quinqueregis una, et biremis cum defensoribus remigibusque; et deprimuntur tres; nostris incolumibus omnibus, reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex

molibus atque aedificiis imminuentibus, et nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi saepius accidere posset; omni ratione Caesar contendendum existimavit, ut insulam, molemque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam et urbem uno tempore tentari posse confidebat. quo capto consilio; cohortes x, et levis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulae partem, distinendae manus causa, cum constratis navibus aggreditur; praemiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. ac primo, impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore et ex tectis aedificiorum propugnabant, et littora armati defendebant; quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: et scaphis navibusque longis v, mobiliter et scilicet angustias loci tuebantur. sed ubi, locis primum cognitis vadisque perterritis, pauci nostri in littore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constanterque in eos, qui in littore aequo insisterant, impetum fecerunt: omnes Pharitae terga verterunt. his pulsus; custodia portus relicta, ad littora et vicum applicaverunt; seque ex navibus ad tuenda aedificia eiecerunt. neque vero diutius ipsi ea munitione se continere potuerunt; etsi erat non dissimile, atque Alexandriae, genus aedificiorum; (ut minora maioribus conferrantur;) turreaque editae et conjunctae, muri locum obtinebant; neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, et membra debilitat: ut tunc accidit. qui se in aequo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fugâ suorum et caede paucorum, xxx pedum altitudine in aedificiis consistere ausi non sunt; seque per molem in mare praecipitaverunt, et dccc passuum intervallo ad oppidum enataverunt. multi tamen ex

his capti interfectique sunt: sed numerus captivorum omnino fuit DC. Caesar, praeda militibus concessa, aedificia diripi iussit; castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi praesidium posuit. hunc fugâ Pharitae reliquerant: fortiozem illum, propioremque oppido, Alexandrini tuebantur: sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursus et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. jamque eos, qui praesidio eum locum tenebant, tormentis e navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium III instar in terram exposuerat, (non enim plures consistere angustiae loci patiebantur;) reliquae copiae in navibus stationem obtinebant. quo facto, imperat pontem adversus hostem praevallari; et, quâ exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. quorum altero opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset: altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se ejecere, et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quae consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. pugnabatur a nostris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex area quae erat adversus pontem, et ex navibus contra molem. in his rebus occupato Caesare, militesque hortante; remigum magnus numerus, et classiariorum, ex longis navibus nostris in molem se eiecit. pars eorum, studio spectandi ferebatur; pars etiam, cupiditate pugnandi. hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere coeperunt. quorum fuga incitati Alexandrini, ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius

perturbatos insequabantur. simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque a terra repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quae in ponte ac prima mole constiterant; quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent; veriti ne ab tergo circumvenirentur, et discessu navium omnino reditu intercluderentur; munitionem in pontem institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naves contenderunt. quorum pars, proximas nacla naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens, et dubitans quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est. nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti, incolumes discesserunt: pauci, allevati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt. Caesar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. quò multitudo hominum insecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio eiecit; atque ad eas, quae longius constiterant, naves adnavit: hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit. navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, unà cum hominibus interiit. hoc proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, et paullo ultra eum numerum classarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt; atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis; in proeliisque quotidianis, quan-

documque fors obtulerat, procurentibus et erumpentibus Alexandrinis **: ** manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum; nec divulgata Caesaris cohortatio, subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi et continendi a periculossimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari, et adversis incitari viderent; neque ullum belli tertium casum nossent, quò possent esse firmiores; (ut conjecturâ consequi possumus,) aut admoniti a Regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis; aut suo priore consilio, per occultos nuncios Regi probato: legatos ad Caesarem miserunt, ut 'dimitteret Regem, transireque ad suos pareretur. paratam enim omnem multitudinem esse, confectam taedio puelle, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis; facere id, quod Rex imperasset. quo si auctore in Caesaris fidem amicitiamque venturi essent; nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.' Caesar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quòd, si quo pacto sentirent ea, quae postularent; mansuram in fide dimissum Regem credebat: sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. itaque Regem cohortatus, ut 'consuleret regno parterno; parceret praeclarissimae patriae, quae turpissimis incendiis et ruinis esset deformata; cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde confervaret; fidem populo Romano sibi praeferret, quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret;' dexterâ dexteram tenens, dimittere coepit adulta jam aetate puerum. at Regis animus disciplinis fallacissi-

mis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem coepit, 'ne se dimitteret; non enim regnum ipsum sibi conspectu Caesaris esse jucundius.' compressis pueri lacrimis, Caesar ipse commotus; 'celeriter, si illa sentiret, fore eum secum' affirmans; ad suos dimisit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones, militesque laetabantur; quod nimia bonitas ejus, fallacius pueri elusa esset. quasi vero id Caesar, bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset. Quum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibusque militibus Regis aetatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent: rumoresque existerent, magna Caesari praefidia, terrestri itinere, Syria Ciliciaque adduci; quod nondum Caesari auditum erat: interea comneatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris comneatibus. quod ubi Caesari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. praeficit huic Tib. Nero-nem. proficiscuntur in ea classe Rhodiae naves; atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat, at fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriores casum reservat; superiorum temporum dissimilis Euphranorem prosequabatur. nam, quum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset, et illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alex-

andrinis est : cui subsidium nemo tulit ; sive quòd in ipso satis praesidii , pro virtute ac felicitate ejus , putarent esse ; sive quòd ipsi sibi timebant . itaque unus ex omnibus eo proelio bene rem gessit , solus cum sua quadriremi victrice periit . Sub idem tempus Mithridates Pergamenus , magnae nobilitatis domi , scientiaeque in bello et virtutis , fidei dignitatisque in amicitia Caesaris ; missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini , ad auxilia aëcerfenda ; magnas copias , quas celeriter et propensissima civitatum voluntate et sua diligentia confecerat , itinere pedestri , quo jungitur Aegyptus Syriae , Pelusium adduxit : idque oppidum , firmo praesidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci , (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo , pedestri Pelusio , velut claustris , munita existimatur ,) repente magnis circumdatum copiis , multiplici praesidio pertinaciter propugnantibus ; et copiarum magnitudine , quas integras vulneratis defessisque subiciebat ; et perseverantia , constantiaque oppugnandi ; quo die est aggressus , in suam redegit potestatem : praesidiumque ibi suum collocavit . inde , re bene gesta , Alexandriam ad Caesarem contendit ; omnesque eas regiones , per quas iter faciebat , auctoritate ea , quae plerumque adest victori , pacarat , atque in amicitiam Caesaris redegerat . Locus est fere regionum illarum nobilissimus , non ita longe ab Alexandria , qui nominatur Delta ; quod nomen a similitudine litterae cepit . nam pars quaedam fluminis Nili , mire derivata inter se duobus itineribus paullatim , medium inter se spatium relinquens , diversissimo ad litus intervallo mari jungitur . cui loco quem appropinquare Mithridaten Rex cognovisset , et transcendendum ei flumen sciret ; magnas adversus eum copias misit , quibus vel superari delerique Mithridaten , vel sine dubio retineri posse , credebat . quemadmodum autem optabat eum vinci ; sic satis habebat interclusum a Caesare a se retineri . quas primae copiae flumen a Del-

ta transire, et Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiserunt, festinantes praeripere subsequenter victoriae societatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. quod nisi locorum notitiâ reliqui se texissent; partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis qui subsequerantur, rursus Mithridaten oppugnare coeperunt. Mittitur a Mithridate nuncius Caesari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis eadem haec accidisse Rex. ita penè sub idem tempus, et Rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, et Caesar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus; in quo magnam et paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret. sed, circumvectus eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus; prius tamen Regis copiis occurrat, quam is Mithridaten aggredi posset: eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Confederat cum copiis Rex, loco naturâ munito; quod erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subiecta. tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: unum latus erat adiectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium, palude cingebatur. inter castra Regis et Caesaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis castris, millia passum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Caesarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent, et eminus ex ripis proelium impar inirent; nullum enim processum virtus habebat, aut pericu-

lum ignavia subibat. quae res incendit dolore milites equitesque nostros, quòd tam diu pari proelio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quaerentes, partim demissioribus ripis flumen transarunt; et legionarii, magnis arboribus excisis, quae longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penè omni reliqua multitudo interfecta. Caesar, re praeclarissime gesta, quum subitum adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad Regis castra pertendit. haec quum et opere magno vallata, et loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. postero die castellum, quod Rex in proximo vico non longe a suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi causa; Caesar aggressus omnibus copiis, expugnat. non quòd id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites infecuti, munitionibus successerunt; acerrimeque eminus proeliari coeperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: unâ, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quae mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant.

diversis enim telis nostri figebantur; adversi, ex vallo castrorum; aversi, ex flumine; in quo multae naves, instructae funditoribus et sagittariis, nostros impugnabant. Caesar, quum videret milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: quumque animum adverteret, excelssimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod et per se munitus esset; et studio partim pugnandi, partim spectandi, decurrissent in eum locum in quo pugnabatur: cohortes illò circuire castra, et summum locum aggredi, iussit; hisque Carfulenum praefecit, et animi magnitudine, et rei militaris scientiâ, virum praestantem. quò ut ventum est; paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus; diverso clamore et proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere coeperunt. quorum perturbatione, nostrorum animi adeò sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo praecipitaverunt in eam partem, quae flumini erat adjuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis, caeteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris Regem ipsum; receptumque in navem; et, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, perisse. Re felicissime celerrimeque gesta; Caesar, magnae victoriae fiduciâ, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo proelio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis; ves-

te ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt; sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti; advenienti Caesari occurrerunt, seque ei dederunt. Caesar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse laetabantur. Caesar, Aegypto atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. nam, majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum; majorique ex duabus filiis Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque ejus. minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. legione veterana vi secum deducta, caeteras ibi relinquit; quo firmitus esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanerant in Caesaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, praesidiis eos nostris esse tutos; et hos, si essent ingrati, posse iisdem praesidiis coerceri. sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum haec in Aegypto geruntur; rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Caesar Asiam finitimasque provincias administrandas transdiderat, venit; oratum, 'ne Armeniam minorem, regnum suum; neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace. quo malo nisi liberarentur; imperata sibi facere, pecuniamque promissam Caesari non posse se persolvere.' Domitius, non tantum ad ex-

plicandos sumptus rei militaris quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Romano, et Caesari victori, sibi que infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confestim ad Pharnacem misit, ' Armenia Cappadociaque decederet; neve ' occupatione belli civilis, populi Romani jus maiestatemque tentaret.' hanc denunciationem quum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus, tricesimam sextam, secum ducit; 11 in Aegyptum ad Caesarem mittit, litteris ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. adjungit Cn. Domitius legioni xxxvi duas a Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat; equitesque centum: totidemque ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Plaetorium quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quintumque Patifium in Ciliciam, ad auxilia accersenda. quae copiae celeriter omnes, iussu Domitii, Comana convenerunt. Interim legati a Pharnace responsa referunt; ' Cappadociâ se decessisse; Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet: denique ejus regni causa integra ' Caesari servaretur; paratum enim se facere, quod is statuisset.' Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadociâ decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quòd facilius Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quàm Cappadociam longius remotam; quòdque omnes 111 legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus cum 11 ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset: perseverare coepit, ut ' eo quoque ' regno decederet; neque enim aliud jus esse Cappadociae atque Armeniae; ' nec juste eum postulare, ut in Caesaris adventum res integra differretur; id

'enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset.' his responsis datis; cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam; locisque superioribus iter facere instituit. nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris has esse certas opportunitates; quod, in locis superioribus, nullus impetus repentinus accidere hostium poterat; et quod Cappadocia his jugis subjecta, magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quae de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur; 'nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare,' legatis respondebat. magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim; quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis; castra posuit, longe a Nicopoli circiter millia passuum VII. quibus ex castris quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque penè disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosque et oppidanos in iis locis observari: ut si amicus Domitius eas angustias transfiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animadverteret versari, tanquam amicorum adventu: sin verò, ut in hostium fines, veniret; praeda diripienda milites dissiparentur, dispersique caederentur. Haec quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium; quum hòc ipso crederet eum facilius decipi posse. at contra spes pacis, Domitio in iisdem castris morandi attulit caussam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insi-

diae, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit: quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto; in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis; eadem ratione haec media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces; interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant; cognoscit Caesarem magno in periculo versari, flagitareque a Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. qua cognita re, Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab oppido, quâ facillimum accessum et aequissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas *xxi* directas, non ita magno medio intervallo relicto, *iv* pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat; equitatum autem ab lateribus omnem, extra fossam, collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem; quum Caesaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. *xxxvi* legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediani aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum; reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. sic utrimque acie instructa, processum est ad dimicandum. signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur: nam *xxxvi* legio, quum extra fossam in equitatum Re-

gis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, ut moenibus oppidi succederet, fossamque transiret, aversosque hostes aggrediretur. at Pontica ex altera parte legio, quum paullulum averſa hostibus cessisset; ~~fossam~~ autem circuire acies secundò conata esset, ut aperto latere aggrediretur hostem; in ipso transitu fossae, confixa et oppressa est. Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. ita victrices Regis copiae, cornu suo dextero, mediaeque acie, converterunt se ad xxxvi legionem. quae tamen fortiter vincen-
tium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata; praesentissimo-
que animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quò Pharna-
ces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. ita, Pontica legione penè tota
amissa, magna parte Deiotari militum interfecta; xxxvi legio in loca se su-
periora contulit, non amplius ccl desideratis. ceciderunt eo proelio splen-
didi ac illustres viri nonnulli, equites Romani. quo tamen incommodo Do-
mitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit; itineribusque tutis, per
Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces, rebus secundis elatus; quum
de Caesare ea, quae optabat, speraret; Pontum omnibus copiis occupavit.
ibique et victor, et rex crudelissimus, quum sibi fortunam paternam felicio-
re eventu destinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum,
Ponticorumque diripuit; supplicia constituit in eos, qui aliquam formae at-
que aetatis commendationem habebant, ea quae morte essent miseriora: Pon-
tumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtine-
bat. Sub idem tempus, in Illyrico est incommodum acceptum. quae pro-
vincia superioribus mensibus retenta, non tantum sine ignominia, sed etiam
cum laude, erat. namque eò missus aestate cum ii legionibus Q. Cornificius,
Caesaris quaestor pro praetore; quanquam erat provincia minime copiosa
ad exercitus alendos, et finitimo bello ac dissensionibus vastata et confecta;

tamen prudentiâ ac diligentia suâ, quod magnam curam fuscipiebat ne quò temere progrediretur, et recepit et defendit. namque et castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit; eâque praedâ milites donavit: quae etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciae desperatione erat grata, praesertim virtute parta. et quum Octavius ex fuga Pharsalici proelii, magna classe in illum se sinum contulisset; paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. et quum diversissima parte orbis terrarum, Cn. Pompeium victor Caesar sequeretur; compluresque adversarios in Illyricum, propter Macedoniae propinquitatem, se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, uti ' cum legionibus tironum, ' quae nuper erant conscriptae, profisceretur in Illyricum; conjunctisque ' copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones ' adduceret; omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, ' bellum instauraturam esse' credebatur. Gabinus, ut in Illyricum venit, hierno tempore anni ac difficili: sive copiosorem provinciam existimans; sive multum fortunae victoris Caesaris tribuens; sive virtute et scientia sua confusus, qua saepe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu ausuque suo gesserat: neque provinciae facultatibus sublevabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur; cre-

bra incommoda accipiebat : adeoque est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. quo proelio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus xxxviii, tribunis iv ; cum reliquis copiis Salonam se recepit : summaque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. cujus et infelicitas vivi, et subita mors, in magnam spem Octavium adduxit provinciae potiundae : quem tamen diutius in rebus secundis, et fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinii versari passa non est. Vatinus, Brundisii quum esset ; cognitis rebus, quae gestae erant in Illyrico ; quum crebris litteris Cornificii, ad auxilium provinciae ferendum evocaretur ; et M. Octavium audiret cum barbaris foedera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare praesidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros : etsi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur ; tamen virtute vicit incommodum naturae, difficultatesque hiemis et subitae praeparationis. nam, quum ipse paucas in portu naves longas haberet ; litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant ; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquam non satis justa ad proeliandum, rostra imposuit. his adjunctis navibus longis, et numero classis aucto ; militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum relictis erant Brundisii, quum exercitus in Graeciam transportaretur ; profectus est in Illyricum. maritimasque nonnullas civitates, quae defecerant Octavioque se transdederant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio praetervehebatur :

nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. hunc, oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat praesidium; adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, praesidiumque nostrum recepit. Octavius, quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset; confusus sua classe, substitit ad insulam Tauridem. qua regione Vatinius insequens navigabat; non quòd Octavium ibi restitisse sciret, sed quòd eum longius progressum insequi decreverat. quum propius Tauridem accessisset; distensis suis navibus, quòd et tempestas erat turbulenta, et nulla suspicio hostis; repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennis jubet, et milites armari: et, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum; quae primae naves subsequerentur, idem ut facerent, significabat. parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. instruitur utrimque acies: ordine disposita magis, Octaviana: paratior militum animis, Vatiniana. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futurae dimicationi; fortunae rem committere maluit. itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversae rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. committitur acriter reliquis locis proelium, concurriturque ad duces maxime: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari proelium factum est: quantoque conjunctis magis navibus configendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; et, dimicatione ac-

quata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. deprimitur ipſius Octavii quadriremis: multae praeterea capiuntur, aut roſtris perforatae merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare praecipitantur. ipſe Octavius ſe in ſcapham conſert; in quam plures quum confugerent, depreſſa ſcapha, vulneratus, tamen adnatat ad ſuum myoparonem: eo receptus, quum proelium nox dirimeret, tempeſtate magna velis profugit. ſequuntur hunc ſuae naves nonnullae, quas caſus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius, re bene geſta, receptui cecinit; ſuiſque omnibus incolumibus in eum ſe portum victor recepit, quo ex portu claſſis Octaviana ad dimicandum proceſſerat. capit ex eo proelio penterem 1, triremes 11, dicrotas viii, compluresque remiges Octavianos: poſteroque ibi die fuit, dum ſuas captivasque naves reficeret. poſt diem iii, contendit in inſulam Iſſam; quod eo ſe recepiſſe ex fuga credebat Octavium. erat in ea regione nobiliſſimum oppidum, conjunctiſſimumque Octavio: quo ut pervenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt: comperitque ipſum Octavium, paucis parviſque navigiis, vento ſecundo, regionem Graeciae petiſſe; inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. ita brevi ſpatio re praeclariffime geſta, provincia recepta et Cornificio redditâ, claſſe adverſariorum ex illo toto ſinu expulſa; victor ſe Brundiſium, incolumi exercitu et claſſe, recepit. Iis autem temporibus, quibus Caefar ad Dyrrhachium Pompeium obſidebat, et Palaepharaſali rem feliciter gerebat, Alexandriaeque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat; Caſſius Longinus, in Hiſpania propaetor provinciae ulterioris obtinendae cauſſa relictus; ſive conſuetudine naturae ſuae; ſive odio, quod in illam provinciam ſuſceperat quaefor, ex inſidiis ibi vulneratus; magnas odii ſui fecerat acceſſiones. quod vel ex conſcientia ſua, quum de ſe mutuo ſentire provinciam crederet; vel multis ſignis et testi-

niis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat: et compensare offensionem provinciae, exercitûs amore cupiebat. itaque quum primum in unum locum exercitum conduxit, H-S centenos militibus est pollicitus. nec multo post; quum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus; iterum H-S centenis milites donavit. multa praeterea et magna praemia singulis concedebat; quae speciosum reddebant praesentem exercitûs amorem; paullatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit; contractumque in eâ aes alienum, gravissimis oneribus provinciae constituit exsolvere. et, (ut largitionis postulat consuetudo,) per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quaerebantur, pecuniae locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat. in gregem locupletium, simultatum causae tenues conjiciebantur. neque ullum genus quaestus, aut magni et evidentis, aut minimi et fordidi, praetermittebatur; quo domus et tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut inter reos referretur. ita etiam magna sollicitudo periculorum, ad jacturas et detrimenta rei familiaris adjungebatur. Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quae fecerat quaestor; similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilominus tamen oderant eum cujus nomine peccabant: sibi, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interceiderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. v legionem novam conscribit; augetur odium et ex ipso delectu, et sumptu additae legionis.

complentur equitum 111 millia; maximisque ornantur impensis: nec provinciae datur ulla requies. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiae perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi novarum provinciarum, et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque c pararentur, pecuniaeque describerentur atque imperarentur; ne qua res, quum redisset, moraretur. reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia, cupienti praefertim aliquid, Cassio deerat. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Caesaris jussu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, H-S centenos se daturum; v fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit. eoque ipso die, meridiana hora, quum in Basilicam iret; quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat,) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco quum se insinuasset; sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. clamore sublato, fit a conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictozem. hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. ibi T. Vassius et L. Mergilio, simili confidentia Plancum municipem suum adjuvant: erant enim omnes Italicenses. ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus fauciat plagis. concurritur ad Cassium defendendum: semper enim berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat; a quibus caeteri intercluduntur, qui ad cae-

dem faciendam subsequebantur : quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, et Manilius Tuscus. Minutius inter saxa, quae jaciebant in itinere, fugiens opprimitur ; et, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit laetus in castra ; militibus vernaculis, et secundae legionis, quibus odio sciebat praecipue Cassium esse, gratulatur : tollitur a multitudine in tribunal : praetor appellatur. nemo enim aut in provincia natus, aut vernaculae legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, (quo in numero erat II legio,) non eum omni provincia consenserat in odio Cassii : (nam legiones XXX et XXI, paucis mensibus in Italia scriptas, Caesar attribuerat Longino : v legio ibi nuper erat confecta.) interim nunciatur Laterensi, vivere Cassium. quo nuncio, dolore magis permotus quam animo perturbatus, reficit celeriter se, et ad Cassium visendum proficiscitur. re cognita, XXX legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum imperatori suo : facit hoc idem XXI : subsequitur has, v. quum II legiones reliquae essent in castris : Secundani, veriti ne soli relinquerentur ; atque ex eo, quid sensissent, indicaretur ; secuti sunt factum superiorum. permanfit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii caedis, jubet comprehendi : legionem v in castra remittit, cohortibus XXX retentis. indicio Minutii cognoscit, L. Racilius et L. Laterensem, et Annium Scapulam, maximae dignitatis et gratiae provincialem hominem, sibi que tam familiarem quam Laterensem et Racilius, in eadem fuisse conjuratione : nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis transdit excruciantum : item Calpurnium Salvianum : qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget ; verè, ut quidam existimant ; ut nonnulli querun-

tur, coactus. iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet; exceptis iis, qui se pecuniâ redemerunt. nam palam H-S x, cum Calpurnio paciscitur; et cum Q. Sextio, l. qui si maxime nocentes sunt multati; tamen periculum vitae dolorque vulnerum pecunia remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat. Aliquot post diebus, litteras a Caesare missas accipit; quibus cognoscit Pompeium in acie victum, amissis copiis fugisse. qua re cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. victoriae nuncius, laetitiam exprimebat: confectum bellum, licentiam temporum intercludebat. sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. sanatis vulneribus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri. quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. quem autem Romanorum delectum instituit; quosque ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos habebat; transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vestigal; majus tamen creabat odium. his rebus confectis, totum exercitum lustrat: legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia, mittit ad Trajectum: ipse, classem quam parabat ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur; propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. quae evocatio, vehementer omnes perturbavit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculae fuerat, nunciat famâ legionem xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat; quum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis qui signa tolli non patiebantur, discessisse; et ad i i legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur. cognita re, noctu cum v cohortibus undevicesimanorum egreditur: mane pervenit. ibi cum diem, ut quid ageretur per-

spiceret, moratus; Carmonam contendit. hic, quum legio xxx et xxi, et cohortes iv ex v legione, totusque convenisset equitatus; audit iv cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse; et T. Thorium Italicensem, ducem delegisse. celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret; Q. Cassium legatum, Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque, aut voluntate aut necessitate adductum, (namque id varie nunciabatur,) consentire cum Cordubensibus: ii cohortes legionis v, quae fuerant Cordubae in praesidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, movet castra; et postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit non suâ, sed Caesaris absentis causâ, sibi fidissimos esse; nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Caesari provincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit. ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaeque videretur natura; simul, ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine majoribus viribus uti videbatur, aequo potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle, palam dictitabat. et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris, et amore Pompeii; cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, conjecturâ sciri non potest. certe hoc prae se Thorius ferebat. milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. frequens legionibus conventus obviam prodit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac praetextatorum. deprecaturque, ‘ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se ‘contra Cassium sentire cum omnibus; contra Caesarem ne facere cogentur, orare.’ Tantaе multitudinis precibus et lacrimis, exercitus commotus;

quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria; tamque omnibus Caesarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conventum, neque M. Marcellum, contra Caesaris causam posse perducere: nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Caesaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, praetoremque appellarunt; et sibi conventum adjunxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter iv millia passuum a Corduba, citra flumen Baetim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, 'subsidio sibi provinciaeque, Caesaris causa, quamprimum veniret.' ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit. Cujus rei deformitate atque indignitate, legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priusque configendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimae carissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum configere miserimum putaret; quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Caesarem esset redundaturum; neque suae potestatis esse; legiones Baetim transducit, atque aciem instruit. quum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret; causa interposita, quod is in aequum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. itaque copias reducere coepit. Cassius; quo bene valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat; aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset; Marcellus castra Baetim transfert. crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen configitur,

propter locorum difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus; habebat enim veteranas legiones, multisque proeliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti, legionum confidebat. itaque quum castra castris collata essent; et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aquâ Cassianos posset; Longinus, veritas ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibi que infestis, nocturno silentio ex castris proficiscitur; celerique itinere Uliam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebatur. ibi adeo conjuncta ponit moenibus castra, ut et loci natura, (namque Ulia in edito loco posita est,) et ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, et quam proxime potest Uliam castra castris confert. locorumque cognita natura; quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus; ut neque confingeret, (cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat,) neque vagari Cassium latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur quae passi erant Cordubenses. castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cassiumque munitionibus clausit. quae priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit; quem magno sibi usui fore credebatur, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus, litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliaarias Hispanorum. namque ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae civitates rebus Cassii studebant, plures Marcello favebant. accedit cum copiis Bogud, ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur utrimque acriter crebroque; ut accidit, fortuna saepe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen unquam ab operibus de-

pellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore provincia, cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Uliam, ut, sine ullo studio, contentiones Cassii Marcellique componeret. huic venienti, sine dubitatione se credit atque offert Marcellus: Cassius contra suis se tenet praesidiis; sive eo quod plus sibi juris deberi, quam Marcello existimabat; sive eo quod, ne praeoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. ponit ad Uliam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam divisi. ne pugnetur, interdicat: ad exeundum, Cassium invitat; fidemque suam in re omni interponit. quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disjicerentur, sibi que liber exitus daretur. non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiaeque munitio-num essent deductae; auxilia Regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de hujus conscientia dubitabatur,) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, proelium esset diremptum; major calamitas esset accepta. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur; Cassius Carmonam. sub idem tempus, Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. de cujus adventu ut cognovit Cassius; legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit; ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique, adverso tempore navigandi, naves conscendit: ut ipse praedicabat; ne se Trebonio et Lepido et Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant; ne per eam provinciam minore cum dig-

nitare iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut caeteri existimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cujusquam veniret. progressus secundâ, ut hibernâ, tempestate: quum in Iberum flumen, noctis vitandae causa, se contulisset; inde, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus; adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis; in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi periit. Quum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset; atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romae male et inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicae satis commode geri; quod et, contentione tribunitiis, perniciosae seditiones orirentur; et, ambitione atque indiligentia tribunorum militum et qui legionibus praeerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret: tamen praeferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, et externorum hostium metum deponerent. haec in Syria, Cilicia, Asia, celeriter se confecturum sperabat; quod hae provinciae nullo bello premebantur. in Bithynia ac Ponto, plus oneris videbat impendere sibi: non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo proelio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. commoratus ferè in omnibus civitatibus quae majore sunt dignitate, praemia benemeritis et viris et publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit: reges, tyrannos, dynastas provinciae, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciae tuendae ac

defendendae, dimittit et sibi et populo Romano amicissimos. Paucis diebus in ea provincia consumptis; Sex. Caesarem, amicū et necessarium suū, legionibus Syriaeque praeficit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. cujus provinciae civitates omnes evocat Tarsum; quod oppidum fere totius Ciliciae nobilissimum fortissimumque est. ibi, rebus omnibus provinciae et finitimarum civitatum constitutis; cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum, non diutius moratur. magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacae commoratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonae templum; quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus deae, majestate, imperio, et potentia, secundus a rege consensu gentis illius habeatur. id homini nobilissimo Lycomedi Bithyno adjudicavit; qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uterque eorum de Republica esset; ne aut regni hereditas Ariaraten sollicitaret, aut heres regni terreret; Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset. ipse, iter coeptum simili velocitate conficere coepit. Quum propius Pontum finesque Gallograeciae accessisset; Deiotarus, tetrarches Gallograeciae tunc quidem penè totius, (quod ei neque legibus neque moribus concessum esse, caeteri tetrarchae contendebant,) sine dubio autem rex Armeniae minoris ab Senatu appellatus; depositis regiis insignibus; neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Caesarem venit; oratum, 'ut sibi ignosceret, quòd in ea parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani, sed parere praesentibus imperiis.'

contra quem Caesar, quum 'plurima sua' commemorasset 'officia, quae con-
'sul ei decretis publicis tribuisset; quumque defectionem ejus, nullam posse
'excusationem imprudentiae recipere' coarguisset; 'quod homo tantae pru-
'dentiae ac diligentiae scire potuisset, quis Urbem Italiamque teneret; ubi
'Senatus populusque Romanus, ubi Respublica esset; quis deinde post L.
'Lentulum, C. Marcellum, consul esset: tamen se concedere id factum su-
'prioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati aetati-
'que hominis, precibus eorum qui frequentes concucurrissent hospites at-
'que amici Deiotari ad deprecandum; de controversiis tetrarcharum postea
'se cogniturum esse,' dixit: regium vestitum ei restituit. legionem autem,
quam, ex genere civium suorum, Deiotarus armatura disciplinaque nostra
constitutam habebat, equitatumque omnem, ad bellum gerendum adducere
jussit. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coëgisset;
quae numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant: (excepta enim
legione vi, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus
periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac na-
vigationum, partim crebritate bellorum adeo diminutam, ut minus mille ho-
minum in ea esset; reliquae erant III legiones; una, Deiotari; duae, quae
in eo proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fue-
rant:) legati a Pharnace missi, Caesarem adeunt; atque in primis deprecantur,
'ne ejus adventus hostilis esset; facturum enim omnia Pharnacen, quae
'imperata essent.' maximeque commemorabant, 'nulla Pharnacen auxilia
'contra Caesarem Pompeio dare voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, ta-
'men ei satisfecisset.' Caesar respondit, 'se fore aequissimum Pharnaci, si,
'quae polliceretur, repraesentaturus esset.' monuit autem, ut solebat, miti-
bus verbis legatos; 'ne aut Deiotarum sibi objicerent; aut nimis eo gloria-

rentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi. id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset ne vinceretur; quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. itaque se magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posset; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto verò decederet confestim; familiasque publicanorum remitteret; caeteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quae penes eum essent. si fecisset; jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quae bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consueverant: miserat enim Pharnaces coronam auream. his responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur; (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Caesarem revocari:) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summâ frustrari coepit. Caesar, cognita calliditate hominis; quod aliis temporibus naturâ facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum confereret. Ziela est oppidum in Ponto, posita ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido magni multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus; qui propter victoriam Mithridatis, et infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superi-

oribus locis atque itineribus penè conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus passuum III abest ab Zie-la: hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis suis omnibus occupavit. Caesar, quum ab hoste millia passuum v castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modò ea loca hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora Regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. quo celeriter collato; proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum proelium adversus Triarium fecerat. huc omnem comportari aggerem e castris, servitiaque quae agerent jussit; ne quis ab opere miles discederet, quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Caesaris castrorum. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset; copias suas omnes pro castris instruxit. quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari, credebatur instrui Caesar; vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regiae fiduciae, ne munitione magis quam manu defendere locum Pharnaces videretur. itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. at Pharnaces, impulsus sive loci felicitate: sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamur: sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta; quum, more operis quotidiani, magnam illam servorum multitudinem, quae aggerem portabat, militum esse credidisset: sive etiam veterani fiducia exercitus sui, quem [cum legione] xxii in acie conflixisse et vicisse legati ejus gloriabantur: simul contemptu exer-

citûs nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat : inito consilio dimi-
candi, descendere praerupta valle coepit. cujus aliquandiu Caesar irridebat
inanem ostentationem, et eo loco militum coarctationem, quem in locum ne-
mo sanus hostis subiturus esset ; quum interim Pharnaces eodem gradu, quo
praeruptam descenderat in vallem, adscendere adversus arduum collem in-
structis copiis coepit. Caesar, incredibili ejus vel temeritate vel fiducia mo-
tus ; neque opinans, imparatusque oppressus ; eodem tempore, milites ab ope-
ribus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem instruit. cujus rei
subita trepidatio, magnum terrorem attulit nostris. nondum ordinibus in-
structis, falcatae regiae quadrigae permixtos milites perturbant ; quae tamen
celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has, acies hostium ;
et, clamore sublato, configitur ; multum adjuvante natura loci, plurimum
Deorum immortalium benignitate ; qui, quum omnibus casibus belli inter-
sunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno at-
que acri cominus proelio facto ; a dextro cornu, quo veterana legio vi erat
collocata, initium victoriae natum est. ab ea parte quum in proclive detru-
derentur hostes ; multo tardius, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinis-
tro cornu, mediaque acie, totae profligantur copiae Regis : quae quam fa-
cile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae premebantur loci
iniquitate. itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina
oppressis ; qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem
transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri vic-
toria elati, subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt.
defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio relique-
rat ; celeriter castris hostium sunt potiti. interfecta multitudine aut capta fu-
orum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit : cui nisi castrorum oppug-

natio facultatem attulisset liberius profugendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset. Tali victoria, toties victor Caesar incredibili est laetitia affectus; quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat. eratque subiti periculi recordatione laetior, quòd victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, praeda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari, domum remittit: II legiones cum Caelio Vinciano in Ponto relinquit. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam cum Mithridates rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos,) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. eidem tetrarchiam [legibus] Gallograecorum, jure gentis et cognationis, adjudicavit; occupatam et possessam paucis ante annis a Deiotaro. neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTIIPANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

Ccc 2

A H I R T I I P A N S A E

COMMENTARIORUM

BELLO AFRICANO

A. HIRTIIPANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

CAESAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad xiv Kal.

Jan. in Lilybaeum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix dc. tabernaculum secundum littus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. hoc eo consilio fecit, ne quid sibi morae quisquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere, et nullam praetermittere occasionem profectio- nis; quum praesertim ab incolis ejus provinciae nunciarentur adversariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae iv, levis armaturae magna vis, Scipionis legiones x, elephanti cxx, classesque esse complures; tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. interim in dies, et naves longae adaugeri, et onerariae complures eodem concurrere, et legiones tironum

convenire; in his veterana legio v, equitum ad 11 millia. Legionibus collectis v1, et equitum 11 millibus; ut quaeque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. ita maiorem partem navium antecedere iussit, et insulam petere Aponianam, quae non longe abest a Lilybaeo. ipse, parum commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Alieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit: et, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. v1 Kal. Jan. et reliquas naves statim est consecutus. ita vento certo, celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africae venit: namque onerariae reliquae, praeter paucas, vento dispersae atque errabundae, diversa loca petierunt. Clupeam classe praetervehitur; inde Neapolim. complura praeterea castella et oppida non longe a mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium erat adversariorum, cui praeerat C. Confidius; et a Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti, Cn. Piso cum Maurorum circiter 111 millibus apparuit; ibi paullisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naves convenirent, exponit exercitum; cuius numerus in praesentia fuit perditum 111 millia, equitum CL: castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam confedit; cohibetque omnes a praeda. oppidani interim muros armatis complent; ante portam frequentes confidunt, ad se defendendum: quorum numerus 11 legionum intus erat. Caesar circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpa ejus imprudentiaeque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus praefectisque, quem peterent, praeceperat; neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut, in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. quod minime Caesarem fefellerat: namque

nullum portum terrae Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit a Caesare, ut sibi daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. itaque data facultate litteras conscribit, et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Confidium. quò simul atque captivus pervenisset; litterasque, ut erat mandatum, Confidio porrigere coepisset; prius quam acciperet ille, 'unde,' inquit, 'istas?' tum captivus, 'Imperatore a Caesare.' tunc Confidius, 'unus est,' inquit, 'Scipio Imperator, hoc tempore, populi Romani:' deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet: litterasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam, una nocte et die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Confidio dabatur; neque ei reliquae copiae succurrebant; neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, et eas tiro-num; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Caesar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant: et ejus agmen extremum insequi coeperunt. quae res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt; et equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. accidit res incredibilis, ut equites minus xxx Galli, Maurorum equitum I I millia loco pellerent, urge-

rentque in oppidum. postquam repulsi et conjécti erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire contendit. quod quum saepius facerent; et modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus; iter leniter cum reliquis facere coepit. ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire; polliceri frumentum; paratosque esse, quae imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, Kalendis Januar. Inde movit, et pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem et immunem. legati ex oppido veniunt obviam; 'libenter se omnia facturos, quae vellet,' pollicentur. itaque centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolae; non longe ab oppido secundum littus facit castra. eodem naves onerariae, et longae nonnullae, casu advenerunt; reliquae, ut est ei nunciatum, incertae locorum, Uticam versus petere visae sunt. interim Caesar a mari non digredi, neque mediterranea petere, propter navium errorem; equitatumque in navibus omnem contineri, (ut arbitrator, ne agri vastarentur:) aquamque in naves jubet comportari. remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Caesarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt; nonnullos interfecerunt. latent enim in insidiis cum equis inter convalles, et subito exiliunt; non ut in campo cominus depugnent. Caesar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, et in reliquas provincias finitimas dimisit; ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. interim cum x navibus lon-

gis, ad reliquas naves onerarias conquirendas quae deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. item C. Sallustium Crispum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. haec ita imperabat, itaque unicuique praecipiebat, ut, si fieri posset, ne locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. ipse interea ex perfugis et incolis cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant; miserari, (regium enim equitatum in provinciâ Africâ Scipio alebat,) tantâ homines esse dementiâ, ut mallent regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Caesar ad III Non. Jan. castra movet; Leptique VI cohortium praesidio cum Saferna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit. ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque imperat, ut plaustra jumentaue omnia sequantur: itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret; praesidioque firmata, ad classem receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saferna, fratre ejus quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione; jubet comportari ligna in oppidum quamplurima, ipse, cum cohortibus VII, quae ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum II; ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu insciis et requirentibus Imperatoris consilium. qui magno metu ac tristitia sollicitabantur: parva enim cum copia, et eâ tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, et insidiosae nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam sola-

tii in praesentia, neque auxilium in suorum consilio animadvertabant; nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum et erectum prae se gerebat. huic acquiescebant homines, et in ejus scientia et consilio omnia sibi praecordia omnes fore sperabant. Caesar, in navibus una nocte consumpta, jam coelo albente quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore, eodem conferebatur. hac re cognita, Caesar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites exspectare. itaque sine mora navibus eis in portum receptis, et advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit; atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Caesaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quae decurrerent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suae naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in praefidiis relictis sui milites fuissent; ne illi, propter suorum paucitatem, et hostium multitudinem, metu deficerent. Interim, quum jam Caesar progressus esset a castris circiter millia passuum 111; per speculatores et antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe a se visas. et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici coeptus est. hac re cognita, Caesar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in praesentia non magnam; et sagittarios, quorum parvus e castris exierat numerus, accersi; atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. jamque, quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari et ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit xxx cohortium, cum equitibus cd, et sagittariis ***. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii; aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam:

et inter eos, levis armaturae Numidas, et sagittarios pedites, interposuerant : et ita condensaverant, ut procul Caesariani pedestres copias arbitrarentur : et dextrum ac sinistrum cornu, magnis equitum copiis firmaverant. interim Caesar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. sagittarios ante aciem constituit : equites dextro sinistroque cornu opponit : et ita praecipit, ut providerent ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur : existimabat enim secum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum. Quum utrimque expectatio fieret ; neque Caesar se moveret ; et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret : subito adversariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promovere, collesque complecti, et Caesaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se, coeperunt. Caesariani equites, eorum multitudinem aegre sustinebant. acies interim mediae quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt, et inter legionarios milites jacula conjiciunt. hic quum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant ; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent. Caesar, novo genere pugnae oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius a signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur ; equites autem hostium, pilum militis cursu facile vitabant ;) edicit per ordines, ne quis miles a signis 1 v pedes longius procederet. equitatus interim Labieni, suorum multitudine confusus, Caesaris paucitatem circumire conatur. equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere : hostes magis magisque instare. ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Caesarisque copiis

in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cgebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari: nonnunquam legionarios Caesaris ita appellare; 'quid tu,' inquit, 'miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuavit? in magnum me hercule vos periculum impulit: misereor vestri.' tum miles; 'non sum,' inquit, tiro, Labiene; sed de legione x veteranus.' tum Labienus; 'non agnosco,' inquit, 'signa Decumanorum.' tum miles, 'jam me, quis sim, intelliges.' simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; et ait; 'Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse.' omnium tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tironum. circumspicere enim Caesarem; neque amplius facere, nisi hostium jacua vitare. Caesar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi; alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; et unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum peditumque Caesaris facit. his rebus gestis, et procul hostibus repulsis convulneratisque; ad sua praesidia sese, sic, ut erat instructus, recipere coepit. Interim M. Petreius et Cn. Piso, cum equitibus Numidis mc electis, peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. at hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis; legionarios, conversis equitibus, se recipientes, novissimos adoriri; et impedire coeperunt, quo minus se in castra reciperent. hac re animadversa, Caesar jubet signa converti, et medio campo redintegrari proelium. quum ab hostibus eo-

dem modo pugnaretur ; nec cominus ad manus rediretur ; Caesarisque equites jumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis imperat, ut uno iclu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. itaque signo dato, quum jam hostes languide negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum ; atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsus post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita, ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones : itemque adversarii malè accepti, tum demum se ad sua praesidia contulerunt. Interim ea re gesta, et proelio dirempto; ex adversariis perfugae plures ex omni hominum genere, et praeterea intercepti hostium complures equites peditesque, ex quibus cognitum est hostium consilium; eos hac mente et conatu venisse, ut, novo atque inusitato genere proelii, tirones legionarii que pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur : et ita Labienum dixisse pro concione ; ‘ tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque a suis superarentur.’ quippe qui in illorum sibi confideret multitudine: primum, quòd audierat Romae legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levisque armaturae. praeterea ex fuga proelioque Pompeiano, quos secum a Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hybridis libertinis servisque conscripserat; armaverat, equoque fraenato uti condocuerat. praeterea regia auxilia, elephanti cxx,

equitatusque innumerabilis: deinde legiones, conscriptae ex cujusquemodi generis amplius XII millibus. hâc spe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus; cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine fraenis VIII millibus, praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditum ac levis armaturae quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus: his copiis, pridie Non. Jan. post diem III, quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisque, ab horâ diei quintâ usque ad solis occasum est decertatum. in eo proelio Petreius graviter ictus ex acie recessit. Caesar interim castra munire diligentius, praesidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem; quò tutius ultro citroque commeari, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormentaque ex navibus in castra comportare; remigum partem ex classe, Gallorum Rhodiorumque, epibatarumque, armare et in castra evocare; uti, si posset, eadem ratione, quâ adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur. sagittariisque ex omnibus navibus, Itureis, Syriis, et cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: (audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo proelium factum erat, appropinquare; copias suas cum Labieno et Petreio conjungere; cujus copiae, legionum VIII et equitum IV millium, esse nunciabantur.) officinas ferrarias instruere, sagittasque, et tela uti fierent complura, curare; glandes fundere; fudes comparare; litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset; praeterea ferrum plumbumque mitteretur. et animum etiam advertibat, frumento se in Africa nisi importatio uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum delectus, quòd stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: praeterea ex omni Africâ frumen-

tum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse, omnemque regionem Africae exinanisse frumento: oppida praeter pauca quae ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; et eorum incolas intra sua praesidia coegisse commigrare; agros desertos ac vastatos esse. Hac necessitate Caesar coactus, privatos ambiendo et blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua praesidia congesserat; et eo parce utebatur. opera interim ipse quotidie circumire, et alternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. naves interim Caesaris onerariae errabundae malè vagabantur, incertae locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphae adversariorum complures adortae, incenderant atque expugnaverant. hac re nunciata Caesari, classes circum insulas portusque disposuit; quo tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Uticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque oburgare non desistebat. 'tuus,' inquit, 'pater, istae aetatis quum esset, et animadvertisset Rempublicam ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos aut exilio multatos patriam civitateque carere; gloria et animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, penè oppressam funditus et deletam Italiam, urbemque Romanam, in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit. quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominisque claritate praeditus, in Rempublicam est ingressus. tu contra, et patris nobilitate et dignitate, et per te ipse satis ani-

‘mi magnitudine diligentiaque praeditus; nonne eniteris et proficisceris ad
‘paternas clientelas, auxilium tibi Reique publicae atque optimo cuique ef-
‘flagitatum?’ his verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum na-
viculis cujusquemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab Uticâ
est in Mauritaniam; regnumque Bogudis est ingressus. expeditoque exerci-
tu; numero servorum, liberorum, i i milliam; cujus partem inermem, par-
tem armatam habuerat; ad oppidum Ascurum accedere coepit: in quo op-
pido praesidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, usque eò passi
propiùs eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret; sub-
ito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim na-
vesque compulerunt. ita re malè gestâ, Cn. Pompeius filius naves inde aver-
tit; neque postea littus attigit; classemque ad insulas Baleares versus conver-
tit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullò antè demonstravimus, Uticae
grandi praesidio relicto, profectus, primùm Adrumeti castra ponit: deinde,
ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni co-
piis se conjungit; atque unis castris factis, i i i millia passuum longe confi-
dunt. equitatus interim eorum, circum Caesaris munitiones vagari; atque
eos, qui pabulandi aut aquandi gratiâ extra vallum progressi essent, excipe-
re: ita omnes adversarios intra munitiones continere. qua re Caesariani gra-
vi annona sunt conflictati; ideo quòd nondum neque ab Sicilia, neque ab
Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes
sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum v i terrae Afri-
cae quoquoversus tenebant; pabulique inopia premebantur. qua necessitate
coacti, veterani milites equitesque, qui multa terrâ marique bella confeci-
sent, et periculis inopiaque tali saepe essent conflictati; alga a littore col-
lecta, et aqua dulci eluta, et ita jumentis esurientibus data, vitam eorum

producebant. Dum haec ita fierent; rex Juba, cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Sittius interim et rex Bogud, junctis suis copiis, cognito regis Jubae egressu, propius ejus regnum copias suas admove: Cirtamque oppidum ejus regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt; et praeterea duo oppida Getulorum. quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transferrent; conditionemque repudiassent; postea ab eis capti interfectique sunt omnes. inde progressi, agros oppidaque vexare non desistunt. quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longe ab Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium; 'fatius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan tan utraque re expelleretur.' itaque rursus se recepit, atque auxilia ab Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus timens; elephantisque xxx relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est. Caesar, quum de suo interim adventu dubitatio in provincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, et in castra Caesaris devenire, et de adversariorum ejus acerbitate crudelitateque commemorare coeperunt. quorum lacrimis querelisque Caesar commotus; quum antea constitisset in stativis castris; aestate inita, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit; litteris celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Postumum conscriptis, et per cata scopum missis, ut 'sine mora aut ulla excusatione hiemis ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transporta

‘retur. Africam provinciam perire, funditusque everti a suis inimicis. quod
‘nisi celeriter sociis foret subventum; praeter ipsam Africam terram, nihil,
‘ne tectum quidem, quò se reciperent, ab illorum scelere infidiisque reli-
‘quum futurum.’ atque ipse in tanta erat festinatione et expectatione, ut,
postero die quam misisset litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitum-
que morari diceret; noctes diesque, oculos mentemque ad mare dispositos
directosque haberet. nec mirum: animadvertibat enim villas exuri, agros
vastari, pecus diripi trucidarique, oppida castellaque dirui deserique, prin-
cipesque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum
nomine in servitutem abripi: iis se in miseris suamque fidem implorantibus,
auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. milites interim in opere
exercere; castra munire; turres, castella facere; molesque jacere in mare,
non intermittere. Scipio interim elephantos hoc modo condocere facere insti-
tuit. duas instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quae quasi
adversariorum locum obtineret, et contra eorum frontem adversam lapillos
minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit; post illos au-
tem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti coepissent,
et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie lapidibus
missis eos converterent adversum hostem: quod aegre tardeque fiebat: ru-
des enim elephanti, multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti,
tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum haec ad Ruspinam
ab utrisque ducibus administrantur: C. Virgilius Praetorius, qui Thapso op-
pido maritimo praeerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu
Caesaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari; occasionem nac-
tus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus et sagittariis. ei-
dem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Caesarianas consecrari

coepit. et, quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen defisteret periclitari; forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Caesar in senatum legerat; et cum his T. Salienus, centurio legionis ejusdem; qui M. Messalam legatum obsederat Messanae, et seditiosissimâ oratione apud eum est usus; idemque et pecuniam et ornamenta triumphî Caesaris, retinenda et custodienda curaverat; et ob has causas timebat sibi. hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus ne repugnarent, seseque Virgilio transferrent. itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, et post diem III sunt interfecti. qui quum ducerentur ad necem; petisse dicitur major Titus à centurionibus, uti se priorem, quàm fratrem, interficerent; idque ab eis facillè impetrâsse, atque ita esse interfectos. Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis proeliis inter se pugnare non intermittunt. nonnunquam etiam Germani Gallique Labieniani, cum Caesaris equitibus, fide datâ, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare ac vi irrumpere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi, et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. quod ubi ejus facere equitatus saepius, non intermittebat; et quum forte ante portam turma densa adstitisset: scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, et ad terram defixo; reliqui perterriti, fugâ se in castra recipiunt. quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe ab suis castris passibus ccc instruere aciem, ac, majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. quod quum saepius fieret; neque ex Caesaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias acce-

deret: despecta patientia Caesaris exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turretis xxx ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo. quibus rebus cognitis, Caesar jubet milites qui extra munitiones processerant, quique pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quaeque ad eandem rem operantur, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret; quòd si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alii quoque equitatu edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque praesto esset. at haec non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur, sed, mirabili peritus scientia bellandi, in praetorio sedens, per speculatores et nuncios imperabat, quae fieri volebat. animadvertibat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsis, perterritisque, et concessam vitam et ignota peccata: quibus rebus nunquam tanta suppeteret, ex ipsorum inertia conscientiaque animi, victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. praeterea ipsius nomen auctoritasque, magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiae munitiones castrorum, et valli fossarumque altitudo, et extra vallum stili caeci mirabilem in modum consiti, vel sine-defensoribus aditum adversariis prohibebant. scorpionum, catapultarum, caeterorumque telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. atque haec, propter exercitus sui praesentis paucitatem et tirocinium, praeparaverat; non, hostium vi et metu commotus, patientem se timidumque hostium opinioni praebebat. neque idcirco copias, (quamquam erant

paucæ, tironumque,) non educebat in aciem, quòd victoriae suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cujuscmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis; ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fugâ collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur; paullatim reducit suas copias in castra, et, concione advocata, de terrore suo desperationeque exercitus Caesaris verba facit; et, cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar jubet milites rursus ad opus redire; et, per causam munitionum, tirones in labore defatigari non intermittit. interim Numidae Getulique, diffugere quotidie ex castris Scipionis; et, partim in regnum se conferre; partim, quòd ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Caesaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. quorum ex numero electos homines, illustriores Getulos, litteris ad suos cives datis, cohortatum ut 'manu facta se suosque defenderent et ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent,' mittit. Dum haec ad Ruspinae fiunt; legati ex Acillâ civitate liberâ, etiam undique, ad Caesarem veniunt; 'seque paratos, quaecumque imperâisset, et libenti animo facturos' pollicentur: 'tantum orare et petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quò tutius id et sine periculo facere possent: se et frumentum, et quaecumque res eis suppetere, communis salutis gratiâ subministraturos.' quibus rebus facile à Caesare impetratis, praesidioque dato; C. Messium, aedilitiâ functum potestate, Acillam jubet proficisci. quibus rebus cognitis; Confidius Longus, qui Adrumeti cum 11 legionibus

et equitibus DCC praeerat, celeriter, ibi parte praesidii relictâ, cum VIII cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Confidius interim, quom ad urbem cum copiis accessisset, et animadvertisset praesidium Caesaris ibi esse; non ausus periculo suo rem facere, nullâ re gestâ pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit. deinde paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positos obsidere coepit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Caesare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. cujus adventu, C. Decimius quaestorius, qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praeerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Caesarem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybaeo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV, et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille; ac secundum commeatum in Africam mittit ad Caesarem: quae naves, ventum secundum nactae, IV die in portum ad Ruspinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes pervenerunt. ita Caesar duplici laetitiâ ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque; tandem, suis exhilaratis, annonaeque levata, sollicitudinem deponit; legiones equitesque ex navibus egressos, jubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari et requirere. C. Caesarem, qui ultro consueffet bellum inferre ac lacessere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti; ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationibusque

propositis, pro perfugis speculandi gratiâ in Caesaris castra mittunt: qui, simul ad eum sunt deducti, petierunt ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. potestate facta: 'saepenumero,' inquit, 'Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marii; et propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV et VI; ad te volumus, in tuaque praesidia confugere: sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediēbamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime venimus; ut perspiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasque valli essent factae; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparisonemque pugnae cognoscere-mus, atque ei renunciaremus.' qui collaudati a Caesare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Caesaris perfugerunt. Dum haec ad Ruspinam geruntur; M. Cato, qui Uticae praeerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique et cujusquemodi generis hominum, qui modò per aetatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere, non intermittit. legati interim ex oppido Tisdræ, in quo tritici modium millia ccc comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem venire; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant ut sibi praesidium mittat, quo facilius et frumentum et copiae suae conserventur. quibus Caesar in praesentia gratias agit, praesidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatusque, ad suos cives jubet proficisci. P. Silius interim cum copiis, Numidiae fines ingressus; castello in monte loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratiâ et frumentum et res caeteras quae ad bellum usui solent esse,

comportaverat, vi expugnando est potitus. Caesar, postquam legionibus veteranis *ii*, equitatu, levique armatura, copias suas ex secundo comreatu auxerat; naves *vi* onerarias statim jubet Lilybaeum, ad reliquum exercitum transportandum, proficisci: ipse *vi* Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi praesto essent. itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinae versus, in quo ipse praesidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit: inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. hic campus mirabili planitie patet millia passuum *xv*; quem jugum ingens a mari ortum, neque ita praealtum, velut theatri efficit speciem. in hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulae turres, speculaeque singulae per veteres, erant collocatae: quarum apud ultimam, praesidium et statio fuit Scipionis. Postquam Caesar ad jugum, de quo docui, adscendit; atque in unumquemque collem turres castellaque facere coepit; atque ea minus semihorâ effecit; et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit castris adversariorum; in qua docui esse praesidium stationemque Numidarum: paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, usque ad eum unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt; equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur; pedestremque copiam in secunda acie, minus passus *cd* a castris suis, constituunt. Caesar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. jam quum non amplius passuum *md* inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset; intellexit-

setque ad impediendos milites suos, et ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones a munitionibus deducere: imperat turmae Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, praefidumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturae paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locoque sunt potiti. postquam id Labienus animadvertit; quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. quod ubi Caesar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, iv turribus exstructa, quae Labieni prospectum impediēbat, ne posset animadvertere ab equitatu Caesaris se intercludi. itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos caedi a tergo sensit: ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique qui resisterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque resistentes, conciduntur universi. quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris erant instructae, animadverterunt; metu ac terrore obcaecatae, omnibus portis in sua castra fugere coeperunt. postea, Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis; quum receptui Caesar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui, ex Curionis proelio capti conservatique, parem gratiam in fide partienda praestare voluerant: horum corpora, mirifica specie amplitudineque, caesa toto campo, ac pro-

strata diverse jacebant. His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus praefidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit : Scipio, suis male acceptis, occisis, vulneratisque, intra suas continere se munitiones coepit. Caesar, instructa acie, secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. jamque minus mille passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianae ; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat ; eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. quod ubi Caesar animadvertit ; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire : in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit ; suamque aciem mediam eo oppido textit : dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit. Quum jam prope Solis occasum Caesar exspectavisset ; neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset ; locoque magis se defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere : non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum ; quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse ; sibi que difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare ; praesertim, quum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Confidius, qui Acillam et VIII cohortes stipendiarias Numidis Getulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praeerat ; diu multumque expertus, magnisque operibus saepe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret

nihil; subito nuncio de equestri proelio allato commotus; frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso; vino, oleo, caeterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis; Acillam, quam obsidebat, deseruit: atque, itinere per regnum Jubae facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recepit. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum; a Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, et ad Scipionem deducta. item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Aegimurum delata, a classe Vari et M. Octavii est capta; in qua milites veterani cum uno centurione, et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. qui postquam ad eum pervenerunt, et ante suggestum ejus constiterunt; 'non vestra,' inquit, 'sponte vos certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, cives et optimum quemque nefarie consecrari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem; si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam et pecuniam donare. quapropter, quid sentiatis, proloquimini.' hac habita oratione Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. ex eis centurio legionis XIV; 'pro tuo,' inquit, 'summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello,) quod mihi vitam incolumitatemque belli jure capto polliceris: et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. egone contra Caesarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaeque amplius XXXVI annos depugnavi; adversus armatusque consistam? neque ego istud facturus sum; et te magnopere,

‘ ut de negotio desistas, adhortor. contra cuius copias contendas, si
‘ minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem
‘ unam, quam putas esse firmissimam; et constitue contra me: ego autem ex
‘ meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x su-
‘ mam: tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.’
postquam hæc centurio præsentī animo adversus opinionem ejus est locutus;
irā percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus quid
fieri vellet: atque ante pedes centurionem interficit; reliquosque veteranos a
tironibus jubet secerni. ‘ abducite,’ inquit, ‘ istos nefario scelere contami-
‘ natos, et caede civium saginatos.’ sic extra vallum deducti sunt, et crucia-
biliter interfecti. tirones autem jubet inter legiones disperiri; et Cominium
cum Ticide in conspectum suum prohibet adduci. qua ex re Caesar commo-
tus; eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiae
causā in salo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent;
ob negligentiam, ignominiae causa, dimittendos ab exercitu, gravissimum-
que in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus fere Caesaris exer-
citus res accidit incredibilis auditu. namque, Virgiliarum signo confecto, cir-
citer vigilia secunda noctis, nimbus cum saxea grandine subito est exortus in-
gens. ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non, more superi-
orum imperatorum, in hibernis exercitum continebat; sed in tertio quarto-
que die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat: ope-
reque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. præter-
ea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut, præter ipsum militem et ar-
ma, neque vas neque mancipium neque ullam rem, quae usu militi esse con-
suevit, in naves imponi pateretur: in Africa autem, non modo sibi quid-
quam non acquisierant aut paraverant; sed etiam, propter annonae carita-

tem, ante parata consumpserant. quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disiectique, nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. eadem nocte, v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Juba de equestri proelio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris: praefecto Saburâ, cum parte exercitus, contra Sitium relicto; ut, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Caesaris liberaretur; cum III legionibus, equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine fraenis, peditibusque levis armaturae grandi numero, elephantisque XXX, egressus e regno, ad Scipionem est profectus. postquam ad eum pervenit; castris regiis seorsum positis, cum eis copiis quas commemoravi, haud ita longe ab Scipione consedit. (erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; et, exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubae commovebatur. postquam vero castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat.) quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque Regis adventu. nam postero die universas suas Regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus se recepit in castra. Caesar, postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quae exspectasset, omnia convenisse; neque moram pugnandi ullam fore: per jugum summum, cum copiis progredi coepit; et brachia protinus ducere, et castella munire,

propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt; atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. ejusdem collis occupandi gratiâ, Labienus consilium ceperat; et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. erat convallis satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis; quae erant transgredienda Caesari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem, olivetum vetus crebris arboribus condensum. hic quum Labienus animadvertisset Caesarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi; eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatûs levique armatura confedit: et praeterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improvviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet; et re duplici perturbatus Caesar ejusque exercitus, neque retro regrediundi neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Caesar, equitatu ante praemisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset; abusi sive obliiti praeceptorum Labieni, sive veriti ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire et summa petere collis. quos Caesaris equites consecuti, partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni praefidio, celeriter occupaverunt. Labienus, cum parte equitum, vix fugâ sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Caesar legionibus opera distribuit; atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. deinde ab suis maximis castris, per medium campum, e regione oppidi Uzitae, (quod, inter sua castra et Scipionis, in planitie positum erat, tenebaturque a Scipione,) duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus oppidi

convenirent. id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque coepisset; tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumventus, ab oppugnatione deterretur; praeterea, quo facilius colloquia fieri possent, et, siqui perfugere velent, (id quod antea saepe accidebat magno cum eorum periculo,) tum facile et sine periculo fieret. voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longa et angusta utebatur. dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus; interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. equites barbari levisque armaturae, proeliis minutis cominus dimicabant. Caesar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incurso, cum omni equitatu levi que armatura, Juba, Scipio, Labienus, in equites impetum fecerunt. equites Caesariani, vi universae subitaeque hostium multitudinis pulsus, parumper cesserunt. quae res aliter adversarius cecidit: namque Caesar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis, in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt; atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. quod ni in noctem proelium esset conjectum, pulvisque vento status omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capti, in potestatem Caesaris venissent; equitatusque cum levi armatura, funditus ad internecionem deletus esset. interim incredibiliter ex legionibus IV et VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: itemque equites Curioniani, diffusi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant. Dum haec circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur; le-

giones duae, IX et X, ex Sicilia navibus onerariis profectae, quum jam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae naves Caesarianas quae in statione apud Thapsum stabant; veriti ne in adversariorum, ut infidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent; imprudentes vela in altum dederunt. ac diu multumque jactati, tandem multis post diebus, siti inopiaque confecti, ad Caesarem pervenerunt. Quibus legionibus expositis: memor in Italia pristinae licentiae militaris, ac rapinarum certorum hominum; parvulam modo caussulam nactus Caesar, quod C. Avienus tribunus militum, decimae legionis, navem commeatu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque: 'maxime vellem,' inquit, 'homines suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent; meaeque lenitatis, modestiae, patientiaeque, rationem habuissent. sed, quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt; quo ceteri dissimuliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Avienne; quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti; rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi rei publicae inutilis fuisti; et pro militibus tuam familiam jumenta in naves imposuisti; tuaeque opera militibus tempore necessario respublica caret: ob eas res, ignominiae causa, ab exercitu meo te removeo: hodieque ex Africa abesse, et, quantum potest, proficisci jubeo. itemque te, A. Fonteius, quod tribunus militum seditiosus, malusque civis fuisti; ab exercitu dimitto. T. Salienus, M. Tiro, C. Clusinas; quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis; et magis in seditione concitandi milites adversus vestrum imperatorem, quam pudoris modestiaeque fueritis studiosiores: indignos

‘vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, et, ‘quantum potest, abesse ex Africa jubeo.’ itaque transdidit eos centurionibus; et singulis non amplius singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit. Getuli interim perfugae, quos cum litteris mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt. quorum auctoritate facile adducti, Caesarisque nomine persuasi, a rege Juba desciscunt; celeriterque cuncti arma capiunt; contraque Regem facere non dubitant. quibus rebus cognitis: Juba distentus triplici bello, necessitate coactus; de suis copiis, quas contra Caesarem adduxerat, vi cohortes in fines regni sui mittit, quae essent praesidio contra Getulos. Caesar brachiis perfectis, promotisque usque eo, ut telum ex oppido adjici non posset; castra munit. balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum, collocatis; defensores muri deterrere non intermittit: eoque v legiones ex superioribus castris deducit. qua facultate oblata; illustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quae res quid utilitatis haberet, Caesarem non fallebat. namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque praefecti; quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullae victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati; occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Caesaris castra, quae erant in campo proximè Uzitae locata. Quod postquam Scipio, qui cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Siferia colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, ‘nil attinere eum cum adversariis colloqui.’ quum nihilominus ejus sermonem nuncius ad se referret; restaretque, ut reliqua, quae veller, perageret; viator postea ab Juba ad eum est

missus, qui diceret, audiente Saserua, 'vetat te rex colloqui.' quo nuncio perterritus, discessit; et dicto audiens fuit regi. usu venisse hoc civi Romano miror, et ei qui a populo Romano honores accepisset; incolumi patria, fortunisque omnibus, Jubae barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, caesis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. atque etiam superbius Jubae factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvumque Senatorem; sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribusque praestantem. nam, quum Scipio sagulo purpureo ante Regis adventum uti solitus esset; dicitur Juba cum eo egisse, 'non oportere illum eodem uti vestitu atque ipse uteretur.' itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, et Jubae homini superbissimo inertissimoque obtemperaret. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt, et supercilium quoddam excelsum nacti non longe a Caesaris castris, aciem constituunt atque ibi consistunt. Caesar item producit copias; celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quae erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque Regis essent praediti, promptiusque profiluissent, ante se concursuros propiusque, se accessuros. equo circumvectus, legionesque cohortatus; signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quod in oppido Uzitae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae: eidem autem oppido ad dextrum latus, ejus cornu erat oppositum: verebaturque ne, si praetergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. praeterea haec quoque eum caussa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse praetermittendum, quemadmodum exercitus utri-

usque fuerint in aciem instructi, Scipio hoc modo aciem direxit. collocabat in fronte suas et Jubae legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media a legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. elephantos dextro sinistroque cornu collocaverat, aequalibus inter eos intervallis interjectis: post autem elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. equitatum fraenatum universum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim cornu oppido Uzitâ claudabatur, neque erat spatium equitatus explicandi: propterea Numidas, levisque armaturae infinitam multitudinem, ad dextram partem suae aciei opposuerat, fere interjecto non minus mille passuum spatio; et ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat; id hoc consilio, ut, quum acies II inter se concucurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus, ex improvviso clauderet multitudine sua exercitum Caesaris, atque perturbatum jaculis configeret. haec fuit ratio Scipionis ea die proeliandi. Caesaris autem acies hoc modo fuit collocata; ut ab sinistro ejus cornu ordiar, et ad dextrum perveniam. habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu, XXX, XXIX: XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere in earum legionum parte cohortium collocaverat; praeterea ex tironum legionibus paucas adjecerat: tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suae mediam legionem porrexerat, et ita collocaverat, ut sinistrum suum cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur: sinistrum autem ut equitatus hostium multitudini resistere posset, laborabat; eodemque suum omnem contulerat equitatum: et, quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus legionem

v praemiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus, collocaverat. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum ccc interjecto spatio, (quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur,) a mane usque ad horam x diei perstiterunt. jamque Caesar dum exercitum reducere intra munitiones suas coepisset; subito universus equitatus ulterior Numidarum Getulorumque sine fraenis, ad dextram partem se movere, propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit; fraenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere; quum subito pars equitatus Caesaris cum levi armatura contra Getulos, injussu ac temere, longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levi que armatura deserti, ac pulsi convulneratique, uno equite amisso, multis equis fauciis, levis armaturae xxxvi occisis, ad suos refugerunt. quo secundo equestri proelio facto, Scipio laetus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Caesar, cum parte equitatus sui, Leptim, frumenti gratiâ, misit: in itinere praedatores equites Numidas Getulosque ex improviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallumque et fossam per medium campum ducere; adversariorumque excursionibus iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contrâ facere, et, ne jugo a Caesare excluderetur, appropere. ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilominus equestribus proeliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Uticae hiemis gratiâ subduxerat, cognito legionis vii et viii ex Sicilia adventu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratiâ progressus, Adru-

metum cum LV navibus pervenit. cuius adventus inscius Caesar, L. Cispium cum classe XXVI navium ad Thapsum versus in stationem, praefidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam, cum XIII navibus longis, Adrumetum eadem de causa praemittit. Cispium, quo erat missus, celeriter pervenit: Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit: reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secundâ Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim universa classe vestus, naves onerarias, quae longius a portu in salo stabant, incendit; et penteres duas, vacuas a defensoribus, nullo repugnante, cepit. Caesar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus; quae aberant a portu millia passuum VI: equo admissio, ommissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur; primum ipse navigiolum parvum conscendit: in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem sequi coepit. interim Varus, celeritate Caesaris audaciaque motus, cum universa classe, converfis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. quem Caesar in millibus passuum IV consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis, triremem hostium proximam, quae in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque, cepit: reliquae naves hostium, promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universae contulerunt. Caesar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adru-

metum accedit. ibique navibus onerariis, quae erant extra Cothonem, incensis; omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis; paullisper commoratus si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. in ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus: et P. Ligarius Africanus; quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamque ad Varum venerat: quem, ob perjurium perfidiamque, Caesar iussit necari. P. Vestrio autem; quod ejus frater Romae pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suam causam Caesari probaverat, 'se Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi;' ignovit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis, sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant; atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum, praeparant. qua de re Caesar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II cum equitatu mittit a castris suis millia passuum X; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. quibus rebus cognitis Labienus, progressus a suis castris millia passuum VII, per jugum et collem, per quem Caesar pridie iter fecerat; ibi castra duarum legionum facit: atque ipse quotidie, existimans Caesarem eadem saepe (frumentandi gratia) commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis confedit. Caesar interim de infidiis Labieni ex perfugis certior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, saepe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; subito mane imperat porta Decumana legiones se VIII veteranas, cum parte equitatus, sequi: atque, equitibus praemissis, neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam conjecit. interim Labie-

nus, cum universo equitatu, fugientibus suis suppetias occurrit. cujus vim multitudinis quum equites pauci Caesariani jam sustinere non possent, Caesar instructas legiones hostium copiis ostendit. quo facto perterrito Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Caesar interim, quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in castra conducit. atque praesidio Lepti, Ruspinae, Acillae, relicto; Cispio Aquilaeque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent; ipse, castris incensis, I V noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur; et pervenit ad oppidum Agar, quod a Getulis saepe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus; magno invento hordei, olei, vini, fici numero; paucis, tritici; atque recreato exercitu; redit in castra. Scipio interim, cognito Caesaris discessu, cum universis copiis per jugum Caesarem subsequi coepit; atque ab ejus castris millia passuum VI longe, trinis castris dispartitis copiis, confedit. Oppidum erat Zeta; quod aberat a Scipione millia passuum X, ad ejus regionem et partem castrorum collocatum; a Caesare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XVIII. huc Scipio legiones II, frumentandi gratiâ, misit. quod postquam Caesar ex perfuga cognovit; castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi praesidio relicto, ipse I V vigilia egressus, praeter hostium castra proficiscitur cum copiis, et oppido potitur. legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: et, quum eò contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias; quae res ejus impetum retardavit. itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissi-

mo, qui ei oppido praeerat; et P. Atrio, equite Romano, de conventu Uticensi; et camelis xxxi Regis adductis; praesidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra. Quum jam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi; Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. quod postquam Caesar animadvertit; equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. quod postquam coeptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et dejecta est de colle. quum jam Caesar existimasset hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter coeptum pergere coepisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt; atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae, levisque armatura, mirabili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant et una pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueverant. quum hoc saepius facerent, et Julianos proficiscentes insequerentur et refugerent instantes, propius non accederent, et singulari genere pugnae uterentur, eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Caesar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquae nihil esset; ut exercitus ejus jejunos, qui a quarta vigilia usque ad horam x diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent. quum jam ad Solis occasum esset, et non totos c passus horis iv esset progressus; equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. interim equitum Numidarum copiae dextrâ sinistrâque per colles praecurrere, coronaeque in modum cingere

multitudine suâ Caesaris copias; pars agmen extremum insequi. Caesaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius 11 millium numero, ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et jacula in legionarios coniciebant. ita Caesar, modò procedendo, modò resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, faucibus x factis, reduxit. Labienus, circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis; quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Caesaris collocaverat; reducit in castra. Caesar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocere facere: quo pede se reciperent ab hoste; et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent; modò procurrerent, modò recederent, comminarenturque impetum; ac prope quo loco, et quemadmodum tela mitterent, praecipere. mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat. quia et equites deterrebat proelium inire, propter equorum interitum; quòd eos jaculis interficiebat: et legionarium militem defatigabat, propter velocitatem; gravis enim armaturae miles simul atque ab his insectatus constiterat in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. quibus ex rebus Caesar vehementer commovebatur: quia, quodcumque proelium quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu, levique armaturae eorum, nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus; quòd nondum hostium legiones cognoverat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique ar-

matura, quae erat mirifica si legiones quoque accessissent. accedebat etiam haec causa, quod elephantorum magnitudo multitudoque, militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamen invenerat remedium; namque elephantos ex Italia transportari iusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiae cognosceret, et cui parti corporis ejus telum facile adigi posset; ornatufque ac loricatus elephante quum esset, quae pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: praeterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine capta non reformidarent. quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam et milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant; equitesque in eos pila praepilata conjiciebant: atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Caesar; tardiorque et consideratior erat factus; et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, et contra Gallos homines apertos minimeque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere; et quid sequi, quid vitare conveniret. itaque quo haec celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio, non discessuras existimabat. atque post diem III, productas accuratius suas copias sicut instruxerat; propter hostium castra praetergressus, aequo loco invitat ad dimicandum. postquam eos abhorrire videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetae, cujus Caesarem potitum esse demonstravimus; veniunt. petunt et obsecrant, ut sibi praesidium

‘mittat: se res complures, quae utiles bello sint, administraturos.’ per id tempus, [Deorum voluntate studioque erga Caesarem,] transfuga suos cives facit certiores; ‘Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Caesaris praesidium eo perveniret, ad oppidum adcurrisse; atque, adveniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus.’ Caesar interim, lustrato exercitu a. d. xii Kal. Apr. postero die productis universis copiis, progressus a suis castris millia passuum quinque, a Scipionis circiter ii millium interjecto spatio, in acie constitit. postquam satis diuque adversarios a se ad dimicandum invitatos superfedere pugnae animadvertit, reducit copias. postero die castra movet; atque iter ad oppidum Sarfuram, ubi Scipio Numidarum habebat praesidium frumentumque comportaverat, ire contendit. quod ubi Labienus animadvertit; cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere coepit. atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis farcinis; addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat milites, sub onere ac sub farcinis defatigatos, pugnare non posse. quae res Caesarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat; itaque eos in equitatum Labieni immisos, turmis suorum suppetias mittit. tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per jugum summum colles, dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Caesar ad oppidum Sarfuram venit; inspectantibus adversariis, interfecto praesidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent; fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato qui ibi praecerat, atque a multitu-

dine circumvento interfectoque; oppido potitur, atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit; in quo Confidius per id tempus fuerat, cum grandi praesidio cohorteque sua gladiatorum. Caesar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus; protinus profectus circiter millia passuum *ıv*, ad aquam facit castra: atque inde *ıv* die egressus, redit rursus ad ea castra quae ad Agar habuerat. idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Jubae esse consueverant, in extrema ejus regni regione maritimâ locati; interfecto regio praesidio, legatos ad Caesarem mittunt: rem a se gestam docent: petunt orantque, ut 'suis fortunis, de populo Romano quòd bene meriti essent, auxilium ferret.' Caesar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, et sagittariis, tormentisque compluribus, praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non poterant ante transire in Africam, ad millia *ıv*; equites, *cd*; funditores sagittarii, mille; uno commeatu Caesari occurrerunt. itaque tum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, *viii* millibus passuum a suis castris, ab Scipionis verò *ıv* millibus passuum longe, constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea; ubi praesidium equestre, circiter *cd* numero, habere consueverat. eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus; ipse, legionibus ex castris eductis atque in jugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur; Caesar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios, funditoresque, eodem submittit.

quod ubi coeptum est fieri; et, equis concitatis, Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. quod ubi Caesar animadvertit; ccc, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione quae ei proelio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, faucibusque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. postquam equites Juliani cum vim hostium ad iv millia numero sustinere non poterant, et a levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. quo facto sui sublatis universi, in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt; multis occisis, compluribus vulneratis: insecuti per i i i millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Caesar in horam x commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit; omnibus incolumibus. in quo proelio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in aequum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquae penuriam, se posse animadverteret; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos despiciere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar xvi millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit; oppidumque eo die circummunire coepit: locaque idonea opportunaque complura praesidiis occupare, ne hostes intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Caesaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per

summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret; confestim Caesarem per superiora loca consecutus, millia passuum VIII a Thapso binis castris confedit. Erat stagnum salinarum, intet quod et mare angustiae quaedam non amplius mille et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre, conabatur. quod futurum, Caesarem non fefellerat: namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die et nocte confecta, coelo albente, non longe a castris praesidioque, quod supra commemoravimus, MD passibus, ad mare versus confedit, et castra munire coepit. quod postquam Caesari nunciatum est; milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus II relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad littus appelli, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improvviso hostibus averfis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti, respicere post terga cogerentur. Quo postquam Caesar pervenit; et animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire: ipse, acie triplici collocata; legione decima secundaque, dextro cornu; VII et IX, sinistro; oppositis V legionibus, in quarta acie; ante ipsa cornua, quinque cohortibus contra bestias collocatis; sagittariis, funditoribus, in utrisque cornibus dispositis; levisque armatura inter equites interjecta; ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, ut

‘veteranorum virtutem aemularentur; eorumque famam, nomen, locum-
‘que, victoria parta, cuperent possidere. Itaque in circumeundo exercitum,
animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos con-
cursare: et modò se intra portas recipere, modò inconstanter immoderateque
prodire. quumque idem a pluribus animadverti coeptum esset; subito legati
evocatique obsecrare Caesarem, ‘ne dubitaret signum dare; victoriam sibi
‘propriam a diis immortalibus portendi.’ dubitante Caesare, atque eorum
studio cupiditatieque resistente, sibi eruptione pugnari non placere clami-
tante, et etiam atque etiam aciem sustentante; subito dextro cornu, injussu
Caesaris, tubicen, a militibus coactus, canere coepit. quo facto, ab univer-
sis cohortibus signa in hostem coepere inferri; quum centuriones pectore ad-
verso resisterent, vique continerent milites ne injussu imperatoris concurre-
rent; nec quidquam proficerent. quod postquam Caesar intellexit, incitatis
militum animis resisti nullo modo posse; signo Felicitatis dato, equo admissio
in hostem contra principes ire contendit. a dextro interim cornu fundito-
res sagittariiue concita tela in elephantos frequentes injiciunt. quo facto,
bestiae stridore fundarum lapidumque perterritae sese convertere, et suos
post se frequentes stipatosque proterere, et in portas valli semifactas ruere
contendunt. item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant,
praesidio deserti, principes fugiunt. ita celeriter bestiis circuitis, legiones
vallo hostium sunt potitae; et, paucis acriter repugnantibus interfectis, re-
liqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur
esse praetermittendum de virtute militis veterani v legionis. nam quum in
sinistro cornu elephante vulnere ictus et dolore concitatus in lixam iner-
mem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pon-
deri suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque

enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiae offerret. quem postquam elephante ad se telo infesto venire animadvertit; relicto cadavere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret; gladio proboscidem, quo erat circumdatus, caedere, quantum viribus poterat, non destitit. quo dolore adductus elephante, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant praesidio, ex oppido eruptionem portâ maritimâ faciunt: et, sive ut suis subsidio occurrerent; sive ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent; egrediuntur. atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant. qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus; confestim Caesaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. qui postquam animadverterunt neminem ibi esse praesidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt: quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. desperatâ salute, in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. quibus miseris ea res parvo praesidio fuit: namque milites veterani ira et dolore incensi, non modò, ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quaestorius; qui pilo transiectus consultò a milite interiit. item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcurrisset, interfectus esset. quo facto complu-

res equites Romani senatoresque perterriti, ex proelio se receperunt; ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpfissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Caesaris implorarent; inspectante ipso Caesare, et a militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Caesar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus; se recepit, l militibus amissis, paucis faucis, in castra. ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit; elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit. id hoc consilio; si posset Vergilius, quique cum eo obfidebantur, rei male gestae suorum indicio a pertinacia deduci. deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem; suamque lenitatem et clementiam commemoravit. quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. postero die, divinâ re factâ, concione advocatâ; in conspectu oppidanorum, milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit; praemia fortissimo cuique ac bene merenti, pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus; C. Rebello proconsule cum III ad Thapsum legionibus et Cn. Domitio cum II Tisdræ, ubi Confidius praeerat, ad obsidendum relictis; M. Messalâ Uticam antè praemisso, cum equitatu; ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradae. ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris praecurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujusque generis aetatisque, vivos, constrictosque, in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. superiore

tempore M. Cato; quòd Uticensibus, propter beneficium legis Juliae, parum in suis partibus praesidii esse existimaverat; plebem inermem oppido eiecerat, et ante portam Bellicam castris fossâque parvulâ duntaxat munierat; ibique, custodiis circumdatis, habitare coëgerat: senatum autem oppidi, custodiâ tenebat. eorum castra ii equites adorti expugnare coeperunt, ideo quòd eos partibus Caesaris fuisse sciebant; ut, eis interfectis, eorum perniciem dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Caesaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum coniecerunt; atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. quibus quum Cato persuadere nullâ ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, et caede rapinisque desisterent; et, quid sibi vellent, sciret; sedandae eorum importunitatis gratiâ, singulis *h s c* divisit. idem Sulla Faustus fecit, ac de suâ pecuniâ largitus est: unaque cum iis ab Uticâ proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos, una cum *c c c* qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. quorum quum partem assentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugâ destinatam habere intellexisset, amplius de eâ re agere destitit; navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis; liberis suis L. Caesari, qui tum ei pro quaestore fuerat, commendatis; et sine suspitione, vultu atque sermone quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum esset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit. qui dum animâ nondum exspiratâ concidisset; et, impetu facto in cubiculum ex suspitione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare coepissent:

ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo praesenti se inter-emit. quem Uticenses, quamquam oderant partium gratiâ; tamen, propter ejus singularem integritatem, et quod dissimilimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turreaque auxerat; sepul- turâ afficiunt. quo interfecto; L. Caesar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pa- raret, convocato populo, concione habitâ, cohortatur omnes, ut 'portae aperirentur; se in Caesaris clementia magnam spem habere.' itaque portis patefactis, Uticâ egressus, Caesari Imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibusque portis custodias ponit. Caesar interim a Thapso progressus, Uscetam pervenit; ubi Scipio magnum numerum frumenti, armorum, telorum, caeterarumque rerum, cum parvo praesidio habuerat. id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. quo quum sine morâ introisset; armis, frumento, pecuniâque considerata; Q. Ligario, C. Confidio filio, qui tum ibi fuerant vitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit. cui in itinere fit obviu8 L. Caesar, subitoque se ad genua projicit; vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur: cui Caesar facile, pro sua natura et instituto, concessit: item Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, et L. Cel- lae patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis, ex sua consuetudine, tribuit: circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit. Postero die mane oppidum introiit: concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; cives autem Romanos negotiatores, et eos qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accu- satus, et de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut 'sine metu prodirent,' edicit: 'se eis duntaxat vitam concessurum: bona

‘quidem eorum, se venditurum; ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem induciturum, et pecuniam multae nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent.’ quibus metu exsanguibus, de vitae ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt; petieruntque a Caesare, ut universis eodem nomine pecuniam imperaret. itaque bis milies ~~is~~ his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent; nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos praedicantes, laeti gratias agunt Caesari. Rex interim Juba, ut ex proelio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit. atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat; quo ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res, comportaverat; quodque, inito bello, operibus maximis muniêrat; accedit. quem oppidani, antea rumore exoptato de Caesaris victoriâ audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd, bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zamae lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret; atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gazâ regiâ, cremaretur. postquam Juba ante portas diu multumque, primo minis pro imperiò egisset cum Zamenibus; deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri quo magis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nullâ re ab iis impetratâ, ab

Zama discedit; atque ad villam suam, cum M. Petreio paucisque equitibus, se confert. Zamenfes interim, legatos de iis rebus ad Caesarem Uticam mittunt; petuntque ab eo, uti 'ante, quam Rex manum colligeret seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare.' legatos collaudatos Caesar domum jubet antecedere, ac suum adventum praenunciare: ipse postero die Utica egressus cum equitatu, ire in regnum contendit. interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Caesarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat: quibus supplicibus veniam data, Zamam perveniunt. rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Caesarem, ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum haec utrobique geruntur; Confidius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque praeerat; cognita caede suorum, Domitiique et legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit; seque clam cum paucis barbaris pecuniâ onustus subducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getuli sui comites in itinere, praedae cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes, conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit; suosque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticae sibi ipsum manus attulisse; Regem vagum, a suis desertum, ab omnibus aspernari; Saburam, ejusque copias, ab Sizio esse deletas; Uticae Caesarem sine mora receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, qui sibi suisque liberis prodesse: a Caninio proconsule, qui eum obfidebat, fide accepta, seque et sua omnia et oppidum proconsuli transdit. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute; quum jam conatus esset cum Petreio; ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliolem, Juba Petreium facile ferro

consumpsit: deinde ipse sibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset; precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret; idque obtinuit. P. interim Silius, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipsoque interfecto; quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque; qui eam manum habebant quâ Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant, et erant numero circiter MD. itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit aut in deditionem accipit; Afranium et Faustum vivos capit, cum conjuge et liberis. paucis post diebus dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis, Caesar incolumitatem suæque omnia concessit. Scipio interim, cum Damasippo et Torquato et Plaetorio Rustiano, navibus longis diu multumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sili per id tempus erat: a qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiit. Caesar interim, Zamæ auctione regia facta; bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant; præmiisque Zamenis, qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis; vestigalibusque regiis abrogatis; ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto; ipse Zamâ egressus, Uticam se recepit. ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreioque ordines duxerant; item Thapsitanis HS XX millia, conventui eorum HS XXX millia, Adrumetanis HS XXX, conventui eorum HS L millia, mulctæ nomine, imponit: civitates, bonaque eorum, ab omni injuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Juba bona diripuerat; et ad senatum questi per legatos, atque arbitris a senatu datis, sua

receperant; tricies centenis millibus pondo olei, in annos singulos, multat; ideo quòd initio, per dissensionem principum, societatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecuniâ juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis; Idibus Jun. Uticae classem conscendit, et post diem III Carales in Sardiniam pervenit. ibi Sulcitanos, quòd Nasidium ejusque classem receperant copiisque juverant, HS C millibus multat; et pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit; et ante diem III Kal. Quinct. naves conscendit; et a Caralibus secundum terram profectus, duodetrigesimo die, eo quòd tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII PANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO HISPANIENSI

LIBER UNUS.

Kkk

A. HIRTII PANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO HISPANICI

LIBER UNUS

KL

A. HIRTII PANSAE
COMMENTARIORUM
DE
BELLO HISPANIENSI

LIBER UNUS.

PHarnace superato, Africâ receptâ : qui ex iis proeliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent ; quum et ulterioris Hispaniae potitus esset ; dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur ; quo facilius praesidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere coepit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare coepit. quibus in rebus, nonnullae civitates sua sponte auxilia mittebant : item nonnullae portas contra claudebant. ex quibus siqua oppida vi ceperat ; quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritis civis esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiae : ideoque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariae Pompeio auxilia sibi deposculabant. C. Caesar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri

festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset; legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Caesari obviam veniunt. a quibus nunciabatur, 'nocturno tempore oppidum Cordubae capi posse; quòd, nec
'opinantibus adversariis ejus, provinciâ potitus esset; simulque quòd tabelarii capti essent, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis erant, qui certiore Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent.' multa praeterea verisimilia proponebant. quibus rebus adductus; quos legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores; ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, praesidio mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit: atque, ut ipse voluit, equitatum sibi praesidio habuit. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciae caput esse existimabatur. ipse autem Cn. Pompeius adolescens, Uliam oppidum oppugnabat; et fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. quo ex oppido, cognito Caesaris adventu, legati, clam praesidia Cn. Pompeii, Caesarem quum adissent, petere coeperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero; quibus praefecit hominem ejus provinciae notum, et non parum scientem, L. Julium Paciecum. qui quum ad Cn. Pompeii praesidia venisset, incidit idem temporis ut tempestate adversa vehementique vento affligeretur: qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. cujus incommodum, summam utilitatem ipsis praebebat. ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, et rectâ per adversariorum praesidia ad oppidum contendere. mediisque ex praesidiis quum quaereretur, 'qui essent;' unus ex nostris respondit, ut 'fileat verbum facere;' nam id tem-

‘poris conari ad murum accedere, ut oppidum capiant:’ et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; et pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. sic illud quum inscientibus accidisset; existimabat magna pars hominum qui in iis castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad Uliam praesidio, Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit. ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante praemisit; qui simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. hoc a Cordubensibus nequam poterat animadverti. appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, et magnum proelium fecerunt; sic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut ‘celeriter sibi subsidio veniret;’ ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illò venisset. ita Cn. Pompeius, Ulia prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere coepit. Caesar, quum ad flumen Baetim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset; lapidibus corbes plenos dimisit: ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò transduxit. tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartitò. huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Caesar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. pari idem conditione Pompeius. hinc inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta proelia fiebant; ut modò hi, modò illi, superiores discederent. quae res quum ad

maiores contentiones venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua: dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; et fluminis ripis appropinquantibus, coangustati praecipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exaequabant. ita diebus compluribus cupiebat Caesar, si qua conditione posset, adversarios in aequum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere. Quum animadverteret adversarios minime velle; quos ideo a via retraxerat, ut in aequum deduceret: copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. ita firmissimum ejus praesidium Ateguam proficiscitur. id quum Pompeius ex perfugis rescisset; eâ die, per viarum difficultatem et angustias, carra complura multasque balistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere coepit. cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. cujus in adventum, praesidii causa, Caesar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestris copia in statione et in excubitu castris praesidio esse possent. hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima: itaque in illa obscuritate, cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites, et concidunt, sic, ut vix in ea caede pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte constituit. Caesar in munitionibus, caeterisque quae ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. haec loca sunt montuosa, et naturâ edita ad rem militarem; quae planities dividuntur, Salso flumine; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione oppidi, in montibus castra habuit posita Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum; neque suis

ausus est subsidio venire. aquilas habuit et signa XIII legionum : sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt vernaculae quae a Trebonio transfugerant ; et una, facta ex coloniis quae fuerunt in his regionibus : quarta fuit Afraniana, ex Africa quam secum adduxerat ; reliquae ex fugitivis auxiliares consistebant : nam de levi armatura et equitatu, longe et virtute et numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius ; quod loca sunt edita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius ulterioris Hispaniae regio, propter terrae fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem. hic etiam, propter barbarorum crebras excursiones, omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur ; et, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur : simulque in his habent speculas, et, propter altitudinem, longe lateque prospiciunt. item oppidorum magna pars ejus provinciae, montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta ; ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniae non facile ab hostibus capiantur. id quod in hoc contigit bello. nam ubi inter Ateguam et Ucubim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum ; ab suis castris circiter millia passuum IV, grunus est excellens natura, qui appellatur Castra Posthumiana ; ibi, praesidii causa, castellum Caesar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci natura, et quod remotum erat a castris Caesaris ; animadvertens loci difficultatem ; et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare coepit, ut laborantibus succurreret. nostri, quum appropinquassent,

clamore repentino, telorumque multitudine, jactus facere coeperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. quo peracto, quum ex castello repugnare coepissent, et majoribus castris Caesari nuncius esset allatus; cum III legionibus est profectus. et quum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: multi praeterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit: is signa Saguntinorum retulit v, quae ab oppidanis cepit. suo loco praeteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent, ea nocte Pompeius castra incendit, et ad Cordubam versus iter facere coepit. rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat; dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est, et interfectus. postero die equites nostri longius ad Cordubam versus persecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant: ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. et, noctis tertiâ vigiliâ, in oppido acerrime pugnatum est; ignemque multum miserunt; sicut et omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. hoc praeterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris adversariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse: quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. eis ad ignoscendum nulla est data facultas; et a militibus nostris interfecti sunt. idem temporis, capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant; praecisis manibus, missi sunt facti. pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt; complures-

que vulneribus affecerunt. praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent; acriterque pugnare coeperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. ii quum eruptionem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium coepit ad flumen Salsum facere: et quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti, et occisi tres. eo die A. Valgius, senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset; omnibus suis rebus relictis, equum conscendit et fugit. speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, et interfectus est. idem temporis glans missa est inscripta; 'quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum.' qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere et oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere coeperunt, et bene magna prioris muri pars dejecta est. quo facto, ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, 'missos facere loricated, quique praesidii causa praepositi oppido a Pompeio essent,' orabant. quibus respondit Caesar, 'se conditiones dare, non accipere, consuevisse.' qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emissio, pugnare pro muro toto coeperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt quin eruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime; simulque balista missa a nostris turrem deiecit. qua adversarium, qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt; et puer, qui balistam solitus erat observare. Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit; neque a nostris prohibitus: falsaque illa opinione gloriatus est,

quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant; aliquot turmae cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejectae; et, propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protritae. hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et majore Pompeiani exultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi coepissent. qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consueissent, ex simili virtute clamore facto; averfati sunt proelium facere. Fere apud exercitus haec est equestris proelii consuetudo. quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. quum pedites ex levi armatura lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent; idque in proelio animadversum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre proelium facere coepit; usque eo, ut caedem proximae a vallo fecerint. in quo proelio, adversariorum ceciderunt CXXIII; compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti, in castra sunt redacti: nostri ceciderunt III; faucii XII pedites, et equites V. Ejus diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari coeptum est. quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus injecissent; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi; in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, et de muro praecipites mittere coeperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Hujus diei extremo tempore, a Pompeianis clam nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, et III vigilia eruptionem facerent. ita igne telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quae e regione et in conspectu Pompeii

castrorum fuerat, aperuerunt; copiaeque totae, eruptionem fecerunt; secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas (quae stramentitiae ab nostris hibernorum causa aedificatae erant) diruendas et incendendas: praeterea argentum, et vestimenta; ut, dum nostri in praeda detinerentur, illi, caede facta, ad praesidia Pompeii se recipèrent: nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. quod factum, licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repulso, multisque vulneribus affectos, oppido represserunt; praedaeque et armis eorum sunt potiti; vivosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta, clamasse; 'facinus se nefandum, et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali poena afficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse:' multa praeterea dixisse: qua oratione deterritos, amplius jugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum C. Antonio Lusitano venit, et apud Caesarem verba fecit: 'utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem; et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate praestarem: cujus funestae laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani indigentes praesidii, et propter patriae luctuosam perniciem, dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiatorum ictus telorumque missus exspectantes, victi, et deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus, petimusque ut, qualem te gentibus praestitisti, similem in civium deditione praestes.' et 'qualem', ait, 'gen-

‘tibus me praestiti, similem in civium deditione praestabo.’ Remissis legatis, quum ad portam venissent; Tib. Tullius quum introeuntem C. Antonium insecutus non esset, revertit ad portam, et hominem apprehendit. quod Tiberius quum fieri animadvertit, sinu pugionem eduxit, et manum ejus incidit. ita refugerunt ad Caesarem. eodemque tempore signifer de legione prima transfugit; et nunciavit, ‘quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse homines xxxv; neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perisse quemquam.’ servus, cujus dominus in Caesaris castris fuisset, uxoremque et filium in oppido reliquerat; dominum jugulavit: et ita clam a Caesaris praesidiis in Pompeii castra discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertissent qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nunciarunt quam Pompeius concionem habuisset; ‘quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum:’ unum respondisse; ut ‘potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent:’ tum, qui ita locutus esset, jugulatum. eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Caesar oppidanis objecit: et, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem quis sine periculo incenderet. ita ** facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda, propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum et tertium. eodem tempore, pro muro pugnatum

acerrime; et turrim nostram, ut superiorem, incenderunt; idcirco quod ventum oppidani secundum habuerunt. insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, et ad nos transfiliit; dixitque, 'se cum familia constitutum habuisse, ut unâ transfugerent ad Caesarem; illam oppressam et jugulatam.' hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt dejectae, in quibus scriptum est inventum; 'L. Minutius Caesari: si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum desertus; qualem me illi praestiti, tali virtute et constantia futurum me in te esse praestabo.' eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt; 'si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros.' quibus respondit; 'se Caesarem esse, fidemque praestaturum.' ita ante diem x i Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus; et circum ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere coepit. Caesar movit, et propius castra castris contulit. eodem tempore mane loricatorum unus ex legione vernacula ad nos transfugit, et nunciavit, 'Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriae fautores.' hoc praeterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum jugulasse: is vivus est combustus. idemque temporis centuriones loricati v i i i ad Caesarem transfugerunt, ex legione vernacula; et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et faucibus aliquot occiderunt ex levi armatura. ea nocte speculatores prehensi servi i i i, et unus ex legione vernacula; servi, sunt in crucem sublati; militi, cervices abscissae. Postero die equites cum levi armatura, ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. et eo tempore circiter x i equites ad aquatores

nostros excucurrerunt : nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. ex equitibus capti sunt equites *VIII*. insequenti die Pompeius securi percussit homines *LXXIV*, qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae. reliquos in oppidum iussit deduci ; ex quibus effugerunt *CXX*, et ad Caesarem venerunt. Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari ; praeterea multa scelera ab iis fieri, qui praesidii causa ab his reciperentur. qui quum ad oppidum venissent ; nostri, qui fuissent equites Rom. et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam qui ejus civitatis fuissent. quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis, quum ad nostros se reciperent qui extra oppidum fuissent, illi de praesidio insecuti, ex averfione legatos jugularunt. duo reliqui, qui ex iis fugerunt, Caesari rem gestam detulerunt. et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt : qui quum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent ; ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, et ei manus intentare coeperunt ; ' illius operâ se perisse. ' ita vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci ; illi se satisfacturum. potestate data : quum inde esset profectus ; praesidio comparato ; quum bene magnam manum fecisset ; et nocturno tempore, per fallaciam, in oppidum esset receptus ; jugulationem magnam facit : principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. hoc praeterito tempore, servi transfugae nunciaverunt, oppidanorum bona vendi ; nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum ; iccircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu contrritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriae propositam habere ; ut si quis ex

nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI accipere. Insequenti tempore Caesar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere coepit. hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt: nec detinentibus *** nostris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, praeter consuetudinem, quum a nostris animadversum esset cedere; centuriones ex legione v flumen transgressi duo, restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, quum is compar proelium facere coepisset, et quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere coeperunt. ita, dum cupidius intra praesidia illorum student caedem facere, et turmis et levi armatura sunt interclusi. quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent; nam et munitione praesidii ita coangustabantur, ut eques spatio intercluso vix se defendere posset. ex his, utroque genere pugnae, complures sunt vulneribus affecti; in quibus etiam Clodius Aquilius. inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, praeter I centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utraeque convenere copiae. nostri brachia ducere coeperunt. Pompeius quum animadverteret castello se excludi Aspavia, quod ab Ucubi millia passuum v distat; haec res necessario vocabat, ut ad dimicandum descenderet: neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. quo facto, quum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, dejectique planitie: quae

rēs secundum nostris efficiebat proelium. undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in caede versabantur. quibus mons, non virtus, salutis fuit. quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omni auxilio privati essent. nam ceciderunt ex levi armatura, CCCXXIV; ex legionariis, CXXXVIII; praeterquam quorum arma et spolia sunt allata. ita pridie centurionum interitio, hac adversariorum poena est litata. Insequenti die, pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus praesidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto: nam, praeter equites, nullo loco aequo se committere audebant. quum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt: simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi, et planities in aequo loco constiterunt. illi tamen proculdubio ad congregiendum in aequum locum non sunt ausi descendere, praeter unum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem cogitare coepit. hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congregiendum progressus est. quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita avidi cupidiue suarum quisque partium, [*** expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis praefulgens opus caelatum; quorum *** pugna esset propè profectò dirempta, nisi, propter equitum concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura praesidii causā non longe ab opere castrorum constitisset] ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt,

adversarii cupidius sunt infecuti; universi, clamore facto, impetum dederunt. ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Caesar, ob virtutem, turmae Cassianae donavit millia x i i i, et praefecto torques aureos i i, et levi armaturae millia x. hoc die A. Baebius, et C. Flavius, et A. Trebellius equites Romani Astenses, argento prope tecti equos, ad Caesarem transfugerunt: qui nunciaverunt, 'equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse coniectos; e quibus, occasione capta, se transfugisse.' item hoc die litterae sunt deprehensae, quas mittebat Ursanem 'Cn. Pompeius. S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus; tamen, si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio fert, bellum confecissem. sed exercitum tironum non audent in campum deducere; nostrisque adhuc freti praefidiis, bellum ducunt: nam singulas civitates circumfident; inde sibi commeatos capiunt. quare et civitates nostrarum partium conservabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. cohortes in animo habeo ad vos mittere. profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendunt.' Insequenti tempore, quum nostri temere in opere distenti essent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. i i i Nonarum Martii, proelio, ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum; et Attium Varum circum castra praesse. eo die Pompeius castra movit; et contra Hispalim in oliveto constitit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna horam circiter v i visa est. ita castris motis Ucbim, praesidium, quod Pompeius reliquit, iussit ut incenderent; et, deusto oppido, in castra majora se reciperent. insequenti tempore Ventisfonte oppidum quum oppugnare coepisset, deditione facta,

iter fecit in Carrucam; contraque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua praesidia portas clausisset, incendit: milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est a nostris, et fusti percussus. hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die quum iter facere Caesar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de nocte in acie stetisse. hoc nuncio allato, vexillum proposuit. idcirco enim copias eduxerat, quod Ursonensium civitati, qui erant fautores, antea litteras miserat; 'Caesarem nolle in convallem descendere, quod majorem partem exercitum tironem haberet.' hae litterae vehementer confirmabant mentes oppidanorum. ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. etenim et naturam loci defendebatur, et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta: namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri ***: [interim nulla planities dividit.] Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum v; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura. hinc dirigens proxima planities aequabatur: cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem; nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextrum. et Caesar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in aequum ad dimicandum adversarii procederent. hoc erat in omnium conspectu. huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, et diei Solisque serenitas: ut mirificum et optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad proelium committendum. nostri laetari, nonnulli etiam timere; quod in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. ita-

que nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere; in quo sibi prope murum adversarii proeliandum constituebant. itaque nostri procedunt. interdum aequitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. nostri pede presso propius rivum quum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt. Erat acies *XXXX* aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus *VI*. praeterea auxiliares accedebant, prope alterum tantum. nostra praesidia *LXXX* cohortibus, et *VIII* millibus equitum. ita, in extrema planitie iniquum in locum nostri quum appropinquassent, paratus hostis erat superior; ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. quod quum a Caesare esset animadversum; ne quid temere culpa sua sequius admitteretur, eum locum definire coepit. quod quum hominum auribus esset objectum; moleste et acerbe accipiebant se impediri, quo minus proelium conficere possent. haec mora adversarios alacriores efficiebat; 'Caesaris copias timore impediri ad committendum proelium.' ita se efferentes, iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno cum periculo accessus eorum haberetur. hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum *III* et *V* legio, itemque caetera auxilia et equitatus. proelium clamore facto committitur. Hic etsi virtute nostri antecedeabant, adversarii loco superiore defendebantur acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus; sic, ut prope nostri diffiderent victoriae: congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex utroque genere pugnae quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilq-

rum missu fixa cumulatur et concidit adversariorum multitudo. dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse; qui, etsi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adversarios timore eorum operâ afficiebant; quod a suo loco hostes vehementer premere coeperunt; ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum transduci coepta sit ad dextrum. quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit. at ii eximia virtute proelium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus; imperitorum mentes timore praepediebat. hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma. adversariosque vehementissime pugnantes, nostri agere coeperunt: quibus oppidum fuit subsidio. ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum ocum confugissent, ex quo erant egressi. in quo proelio ceciderunt millia hominum circiter xxx, et si quid amplius: praeterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provincia, ad millia lll. nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; faucii, ad d. adversariorum aquilae sunt ablatae xlll, et signa, et fasces. praeterea duces belli xvii capti sunt. hos habuit res exitus. Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituisent praesidium, nostri cogebantur necessariò eos circumvallare. [ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; scuta et pila pro vallo: *** insuper occisi; et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conversa; universa hostium timorem, virtutisque insignia *** proposita viderent; et vallo circumcluderentur adversarii: *** ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coeperunt.] ex hoc proelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equiti-

bus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. cognito hoc negotio; quos equites secum habuit, quod pecuniae secum, eis distribuit; et oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci; et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus, ad navale praesidium parte altera contendit Carteiam; quod oppidum abest a Corduba, millia passuum CLXX. quo quum ad octavum milliarium venisset; P. Calvitiu, qui castris antea Pompeii praepositus esset, ejus verbis nuncium mittit; 'quum minus bellè haberet, ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri posset.' litteris missis, Pompeius Carteiam deferitur. qui illarum partium fautores erant, conveniunt in domum, quo erat delatus; (qui arbitrati sunt clanculum venisse;) ut ab eo, quae vellet, de bello requirerent. quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Caesar, ex proelio Munda munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex caede eo refugerant, pontem occupaverunt. quum eò esset ventum, convivari coeperunt, 'nos ex proelio paucos superesse: quò confugeremus?' ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen transjecit, et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiae et libertinorum caput, ex proelio Cordubam quum venisset, familiam et liberos convocavit, pyram sibi exstruxit, coenam afferri quam opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. ipse de tempore coenavit; resnam et nardum identidem sibi infundit. in novissimo tempore servum jussit, et libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul Caesar castra contra oppidum posuit, discordare coeperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret fere, inter Caesarianos et inter Pompeianos. erant hic legiones, quae ex perfugis conscriptae; partim oppidanorum servi, qui erant a

Sex. Pompeio manumissi; tunc in Caesaris adventum descendere coeperunt, legio XIIII, oppidum defendere coepit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. denuo legatos ad Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere coeperunt. qui superati a nostris, sunt interfecti hominum millia XXXI; praeterquam extra murum qui perierunt. ita Caesar oppido potitus. dum hic detinetur; ex proelio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt; et, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Caesar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. ita, quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum praesidio intromittit: ipse castra ad oppidum ponit. erat bene magna intra Pompeianarum partium multitudo, quae Caesaris praesidium receptum indigebatur; clam quod, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is totâ Lusitaniâ notissimus erat;) hic clam praesidio in Lusitaniam proficiscitur: et Caecilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Leninium convenit; qui bene magnum manum Lusitanorum haberet. reversus, in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: praesidium vigilescue jugulant, portas praecludunt, de integro pugnare coeperunt. Dum haec geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestatem haberent; quod ante Caesari portas praeclusissent, illo beneficio suum maleficio existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. quod Caesar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditum incenderent, et moenia delerent; ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. id quod consulto non existimabant fieri. ita erumpendo, naves, quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. nostri dum incendio detinentur; illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur.

tur. quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere coepit: ex qua civitate, legati ad deditionem venerunt. Mundenfesque, qui ex proelio in oppidum confugerant, quum diutius circumfiderentur, bene multi deditionem faciunt; et, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut, noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi, eadem in castris administrarent. hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi. Carteienses, dum Caesar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire coeperunt. pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. seditione concitata, portas occupant: caedes fit magna: saucius Pompeius naves x x x occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis classi prae fuisset; *** ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi coepit; partim peditatibus et equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. item iv die, navigatione confecta, consequuntur. qui imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, et locum quendam munitum natura occupat. equites et cohortes, quae ad persequendum missae essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. huc accedebat, ut etiam talum intorisset: quae res maxime impediabat. ita lectica a turre qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum a Caesaris praesidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. erat accessus loci difficultas: nam iccirco quod propter suos a nostro praesidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum naturae ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine ***: deducti homines ex superiore loco defendere possent. subeuntes in adventu nostri depelluntur

telis; quibus cedentibus, cupidius insequerantur adversarii, et confestim tardabant ab accessu. hoc saepius factum, animadvertitur nostro magno id fieri periculo. opere circummunire instituit; pari autem et celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut aequo pede cum adversariis congregi possent. a quibus cum animadversum esset, fuga sibi praesidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius, et intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo salutis suae praesidium parare poterat. caedes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare coepit; ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. ita ibi interficitur. quum Caesar Gadibus esset; Hispalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, et populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente; Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus laetitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfu-erunt, ad signum se receperunt; et, bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones ejiciebatur; et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa distribuunt: erant parati, qui naves incenderent; incensisque qui subsidium repeterent: ii sic dispositi erant, ut, a nullo conspecti omnium, ad pugnam contenderent. ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simulque qui e castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiae clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eam pugnam scaphas, quae ad littus fuerant, oc-

cupant : item complures nando, ad naves, quae in falo fuerunt, se recipiunt: anchoris sublati, pelagus remis petere coeperunt; quae res eorum vitae subsidio fuit. Lusitani, praeda potiuntur. Caesar a Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundae praesidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis ***; hostesque circum sese interclusi, inter se decernere; facta caede bene magna, *** eruptionem faciunt. nostri ad oppidum recuperandum occasionem non praeternittunt; et reliquos vivos capiunt. ac deinde Urfaonem profiscuntur; quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hostem abverteret. huc accedebat, quod aqua, praeterquam in ipso oppido, non erat. nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur, propius millia passuum VIII; quae res magno erat adjumento oppidanis. tum praeterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitae sunt tures agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congeffit. ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illò deportarent. Dum haec ad Mundam geruntur et Urfaonem; Caesar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat; ‘ initio quaesturae suae, eam
‘ provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; et, quae potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequenti praetura, ampliato
‘ honore, vectigalia, quae Metellus imposuisset, a senatu petisse, et eis pecuniis provinciam liberasse: simulque, patrocínio suscepto, multis legibus ab
‘ se in senatum inductis, simul publicas privatasque causas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quae potuisset, commoda provinciae tribuisse: eorum omnium commodorum esse et

‘ immemores et ingratos in se et in populum Romanum, hōc bello, et in
‘ praeterito tempore, cognōsse. vos, jure gentium,’ inquit, ‘ et civium Ro-
‘ manorum institutis cognitis; more barbarorum, populi R. Magistratibus
‘ sacrosanctis manus saepe et saepius attulistis: luce clara Cassium in medio
‘ foro nefarie interficere voluistis: vos ita pacem semper odistis, ut nullo
‘ tempore legiones desint populi Rom. in hac provincia haberi: apud vos
‘ beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio
‘ concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuistis: pri-
‘ vatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperium-
‘ que sibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Rom.
‘ comparavit: agros vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. in
‘ quos vos victores existimabatis? an, me deleto, non animum advertebatis,
‘ x habere legiones populum Romanum, quae non solum vobis obistere,
‘ sed etiam coelum diracere possent? quorum laudibus et virtute’ ***.

[Desunt reliqua.]

C. JULII
CAESARIS
FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD MARCUM TULLIUM CICERONEM.

CAESAR IMP. S. D. CICERONI IMP.

QUUM Furnium nostrum, tantum vidissem; neque loqui, neque audire meo commodo potuissem; properarem, atque essem in itinere, praemissis jam legionibus; praeterire tamen non potui, quin et scriberem ad te, et illum mitterem, gratiasque agerem. etsi hoc officium et feci saepe, et saepius mihi facturus videor: ita de me mereris, imprimis a te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum, uti possim. ad propositum revertar; festinationi meae, brevitatiue litterarum ignosces; reliqua ex Furnio cognosces. Ex Ciceronis lib. XI. ad Attic. epist. v.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S. D.

Recte auguraris de me, (bene enim tibi cognitus sum,) nihil a me abesse

longius crudelitate: atque ego, quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho gaudio. neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam et me mei similem esse, et illos sui. tu velim mihi ad Urbem praesto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil scito mihi esse jucundius: hanc adeo habebo gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Ex Ciceronis lib. ix. ad Attic. epist. xvi. reperitur etiam apud Jul. Celsum pag. 187, 188. edit. Lond.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S.

Et si te nihil temere, nihil imprudenter, facturum judicaram; tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi, et pro nostra benevolentia petendum, ne quò progredereis proclinata jam re, quâ integrâ etiam progrediendum tibi non existimasses. namque et amicitiae graviores injurias feceris, et tibi minus commodè consulueris, si non fortunae obsecutus videbere; (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur:) nec causam secutus, (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicasti,) sed meum aliquod factum condemnasse; quo mihi gravior abs te nil accidere potest: quod ne facias, pro jurē nostrae amicitiae a te peto. postremò, quid viro bono, et quieto, et bono civi magis convenit, quàm abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, pecculi causa sequi non potuerunt. tu, explorato et vitae meae testimonio, et amicitiae judicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. xv Kal. Mai. ex itinere. Ex Ciceronis lib. x. ad Attic. epist. ix.

M. Orfium, quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel Leptae legatum. si vis tu, ad me alium mitte, quē ornem. Ex Ciceronis lib. VII. ad Fam. epist. v. ad Caes.

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. Ex Charisii lib. I. Inst. Grammat. col. 101. ed. Putf.

‘Quod quaeris, quid Caesar ad me scripserit: quod saepe;’ gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut perseverem. Ex Ciceronis lib. VIII. ad Attic. epist. XI.

Quod quidem propemodum videor ex Caesaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. Ex Ciceronis lib. X. ad Attic. epist. X.

Caesar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim; seseque in optimam partem id accipere dicit. facile patior quod scribit, secum Tullum et Servium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset, &c. sed tamen exemplum misi ad te Caesaris litterarum. Ex Ciceronis lib. X. ad Attic. epist. III.

Sestius apud me fuit; et Theopompus pridie: venisse a Caesare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romae manere; causamque eam adscribere, quae erat in epistola nostra, ne se absente leges suae negligerentur, sicut esset neglecta sumptuaria. Ex Ciceronis lib. XIII. ad Attic. epist. VII.

Sed heus tu, celari videor a te! quomodonam, mi frater, de nostris verbis Caesar? nam primum librum se legisse, scripsit ad me ante; et prima sic, ut neget se ne Graeca quidem meliora legisse. reliqua ad quendam locum παυμάσια; hoc enim utitur verbo, &c. Ex Ciceronis lib. II. ad Quintum Fratrem, epist. XV.

Quam hanc jam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt, A. D. XI. Kal. Septembr. vicesimo die, ô me sollicitum ! quantum ego dolui in Caesaris suavissimis litteris ! sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat. Ex Ciceronis lib. III. ad Quintum Fratrem, epist. I.

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Caesar nominatim Curtio paratum esse rescripsit, meamque in rogando verecundiam objurgavit. Ex Ciceronis lib. III. ad Quintum Fratrem, epist. I.

Ex Britannia Caesar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus : quibus, ne admirer quod a te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse cum ad mare accesserit, &c. Ex Ciceronis lib. III. ad Quintum Fratrem, epist. I.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD C. OPIUM ET BALBUM CORNELIUM.

CAESAR OPIIO ET CORNELIO S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quae apud Gorfinium sunt gesta. consilio vestro utar libenter ; et hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram ut quam lenissimum me praeberem, et Pompeium darem operam ut reconciliarem. tentemus hoc modo, si possimus, omnium voluntates recuperare, et diuturna victoria uti : quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere ; praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. haec nova sit ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt : de his rebus, rogo vos ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii

praefectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, et eum statim missum feci. jam duo praefecti Fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt, et a me missi sunt; si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificii effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. Ex Ciceronis lib. IX. ad Attic. epist. VIII. exstat et apud Jul. Celsum de vit. Caesaris p. 187.

CAESAR OPPIO ET CORNELIO S.

A. d. VII Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace: quae visa sunt, respondi. hoc vos statim scire volui. quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere; statim vos certiores faciam. Ex Ciceronis lib. IX. ad Attic. epist. XVI. habet et Jul. Celsus p. 188.

De Caesare fugerat me ad te scribere. video enim quas tu litteras exspectaris. sed ille scripsit ad Balbum; fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat et mea et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse; ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quae rescripsit his verbis: 'de Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem conjectura consequabar, id erat hujusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem.' itaque postea misi ad Caesarem eodem illo exemplo litteras. jocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus, &c. Ex Ciceronis lib. II. ad Quintum Fratrem, epist. XI.

Libri sunt epistolarum C. Caesaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis invenimus

tur litterae singulares, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite; nam verba ex his litteris confici nulla possunt. erat autem conventum inter eos clandestinum de commutando situ litterarum, ut in scripto quidem alia aliae locum et nomen teneret, sed in legendo locus cuique suus et potestas restitueretur, &c. est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Caesaris scriptarum. Ex A. Gellii lib. xvii. cap. ix.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD Q. PEDIUM.

CAESAR Q. PEDIO S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, et multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere quod habet Brundisii copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus. Ex Ciceronis lib. ix. ad Attic. epist. xvi. vide et Julium Celsum pag. 188.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. Ex Charisii lib. i. col. 60.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD ANTONIUM.

Ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum; in quibus erat, se audisse Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romae ut essent palam: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberi que omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset: deque eâ vehementius erat scriptum. Ex Ciceronis ad Attic. lib. xi. epist. vii.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD SERVILIUM.

P. Servilius pater ex litteris quas sibi a Caesare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Caesarem humanissime diligentissimeque locutus esses. Ex Ciceronis lib. I I I. ad Quintum Fratrem, epist. I.

EX EPISTOLA AD REGEM DEIOTARUM.

Non dubito quin tuis (Caesarem alloquitur) litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum (Deiotarum) Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam crexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit : jubes enim eum ' bene sperare et bono esse animo,' quod scio te non frustra scribere solere. Apud Ciceronem pro Deiotaro pag. 2495. ed. Paris. 1572. ex officina Depuiana.

EPISTOLA AD AMANTIUM.

C. Julius Caesar Amantio S. D.

Veni, vidi, vici. vale. Ex Ponto.

EX INCERTIS EPISTOLIS.

Πομπήιος— ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς μὴτ' ἐπικθεῖν ἔτι, μὴτ' ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγος, μὴδ' ἀκοντίζειν, ἀλλ' ἐν θεωβολῇ διασάντας ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τὺς ἐπιόντας, καὶ τοῦδε τινὲς αὐτῷ στρατήγημα ἐπαινεῖσιν, ὡς αἰσῶν ἐν περικύκλωσει· ὁ δὲ ΚΑΙΣΑΡ ΕΝ ΤΑΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙΣ καλαμέμφει· τὰς τε καὶ πλεοναχὰς ὑπὸ τῆς βολῆς ἀτονωτέρας γίγνεσθαι, ἰσῶτας δ' ἀποψύχοντάς τε, καὶ τοῖς ἐπιθέουσιν ἀβλήτους δι' ἀτρεμίαν, οἷα σκοπὸς, εἶναι.

Ex Appiani lib. II. B. C. pag. 477. ed. Steph.

Quam (Britanniam) Caesar, ille auctor vestri nominis quum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit repperisse; tantae magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum videretur. Ex Eumenii Paneg. IV. cap. XI, 2.

DE C. JULII CAESARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistolae quoque ejus ad senatum exstant; quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libelli convertisse; cum antea consules et duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. exstant et ad Ciceronem, item ad Familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset. quae si quis investigare et persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, D pro A, et perinde reliquas commutet. Ex Suetonio in Caes. cap. LVI. [harum mentio apud Ciceronem in lib. XVI ad Fam. epist. II.]

Scribere et legere simul, dictare et audire solitum accepimus; epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut, si nihil aliud ageret, septenas. Ex Plinii H. N. lib. VII. cap. XXV.

Εν ἐκείνῃ δὲ τῇ ἐρασίᾳ προσέζησκουσιν ἰππάρχοντες τὰς ἐπιστολάς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμῶς γράφουσιν ἑξαρκεῖν· ὥς δὲ Οἰπιός φησι, καὶ πλείοσιν. Λέγεσθαι δὲ καὶ τὸ, διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν. Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. Ex Plutarcho in Caesare, pag. 716. A, ed. Francof.

EX ORATIONE IN FUNERE JULIAE.

Quaestor Juliam amitam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit e more pro rostris; sed in amitae quidem laudatione, de ejus ac patris sui utraque origine sic refert: 'Amitae meae Juliae maternum genus ab regibus ortum, 'paternum cum diis immortalibus conjunctum est: nam ab Anco Marcio, 'sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater: a Venere, Julii; cujus gentis 'familia est nostra. est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter 'homines pollent; et caerimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.' Ex Suetonii Caes. cap. VI.

Τῆς Μαρίας γυναῖκος ἀποθανύσης, ἀδελφίδος ὡν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμβάνον ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφοράν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίας προθεῖναι. Ex Plutarcho in Caes. pag. 709. C.

EX ORATIONE PRO BITHYNIS.

‘C. Caesar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est.’ vel pro hospitio regis Nicomedis; vel pro horum necessitate, quorum res agitur; refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes sine summa infamia deferi possunt: quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus. Ex A. Gellii lib. v. cap. xlii.

Quid ergo? syngraphae non sunt, sed res aliena est. Ex Julio Rufiniano de Figuris.

EX ORATIONE PRO LEGE PLAUTIA.

Repperi tamen in oratione C. Caesaris, quā Plautiam rogationem suavit; Necessitatem dictam pro Necessitudine, id est, jure adfinitatis. verba haec sunt: ‘equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industriā defuisse.’ Ex A. Gellii lib. 13. cap. 3. et Nonio in voce Necessitas.

EX ORATIONE IN CN. DOLABELLAM.

Caesar in Dolabellam, Actionis 111. ibi isti, quorum in aedibus fanisque posita, et honori erant et ornatu.’ Ex A. Gellii lib. 1 v. cap. xvi.

Nono decimo aetatis anno L. Crassus, C. Carbonem; uno et vicesimo Caesar, Dolabellam; altero et xx Asinius Pollio, C. Catonem; non multo aetate antecedens Calvus, Vatinius iis orationibus infecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. Ex auctore Dialogi de Oratoribus cap. xxxiv.

Composita seditione civili, Cornelium Dolabellam consularem et trium-

phalem virum, repetundarum postulavit; absolutoque Rhodum secedere statuit. Ex Suetonii Caes. cap. v.

Divus quoque Julius, quam coelestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiae propriae expressit; dicendo in accusatione Cn. Dolabellae, quem reum egit, extorqueri sibi causam optimam L. Cottae patrocinio. Ex Valerii Maximi lib. 8. cap. 9.

C. Caesar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit. Ex Pediano in orat. pro M. Scauro.

Significat et Caesarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantum oportuit, per Hortensium, &c. Ex Pediano in Divin.

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἱπαρχίας· ἢ πολλὰ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων, μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. Ο μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. Ex Plutarcho in Caesare pag. 708. E.

EX ORATIONE AD MILITES.

Famâ hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque, confirmabat. itaque cum expectatio adventus Jubae terribilis esset; convocatis ad concionem militibus; ‘scitote,’ inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum x legionibus, equitum ‘xxx, levis armaturae c millibus, elephantis ccc: proinde desinant quidam ‘quaerere ultra, aut opinari; mihiq̄, qui compertum habeo, credant: aut ‘quidem vetustissima nave impositos, quocunque vento in quascunque terras jubebo avehi.’ Ex Suetonii Caes. cap. LXVI.

‘Frustrò,’ ait C. Caesar apud milites de commodis eorum: ‘non frustra ‘bo vos, milites.’ Ex Diomede lib. 1. col. 395.

EX ORATIONE PRO DECIO SAMNITE.

Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, caeterosque ejusdem lentitudinis ac teporis libros legit, &c. Ex auctore Dial. de Orator. cap. XXI.

EX ORATIONE PRO SEXTILIO.

Quo enim nimbo, quâ procellâ verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Caesarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter gravissimi criminis reus defensus fuerat; &c. Ex Valerii Maximi lib. III. cap. V, 3.

EX ORATIONE DE CONJURATIS.

Catonem primùm sententiam putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant praeiter Caesarem: et cum ipsius Caesaris tam severa fuerit, qui tum Praetorio loco dixerit, &c. Ex Ciceronis epist. XXI. ad Attic. lib. I 2.

Sed Caesar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam a Consule, hujuscemodi verba locutus est: ' omnes homines,' &c. Ex Sallustii Bell. Catil. cap. LI.

Ο δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πειθοῦς καὶ ἀνδρείου ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἀνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπρὺς, ὃ δοκεῖ πατριῶν καὶ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης· εἰ δὲ φρυοῦντο δεδέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ὥς ἂν αὐτὸς ἔλη Κικέρων, μέχρι καὶ καταπολεμητῆ Κασιλίνης, ὑστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ κατ' ἡσυχίαν περὶ ἐκάστῃ τῇ βουλῇ γνώμην παρέξει. Οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρωπῶς φανείσης, καὶ τῷ λόγῳ δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθὲντος, ὃ μόνον οἱ μετὰ τῷτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τὰς εἰρημνίας γνώμης ἀπεισάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωι τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. Ex Plutarchi Caes. pag. 710. seq.

Sic fac existimes: post has miseras, id est, postquam armis disceptari coep-
tum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. nam et ipse
Caesar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat,) laudataque hono-
rificentissime et aequitate tua et prudentia, repente praeter spem dixit, 'se
'Senatui roganti de Marcello, ne hominis quidem causa negaturum. Ex Ci-
ceronis lib. IV. ad Fam. epist. IV.

EX ORATIONE IN FUNERE CORNELIAE.

Quaestor Juliam amitam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit e
more pro rostris. Ex Suetonio in Caes. cap. VI.

Τὸ μὲν ἔν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίως διεξίναι, πατριῶν
ἢ Ῥωμαίων· νέας δ' οὐκ ἐν ἐῖθε, πρῶτος ἔπειν Καίσαρ ἐπὶ τῆς ἰαυῆς γυ-
ναϊκὸς ἀποθανόντος. Ex Plutarchi Caes. pag. 709.

DE C. JULII CAESARIS ORATIONIBUS TESTIMONIA.

Tum Brutus: orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, com-
plices autem legi, &c. Ex Cicerone in Bruto, cap. LXXV.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur: ut 'pro
'Q. Metello,' quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis
exceptam, male subsequenter verba dicentis, quam ab ipso editam: nam
in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem 'pro Metello,'
sed 'quam scripsit Metello,' cum ex persona Caesaris sermo sit, Metellum
seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. apud
milites quoque in Hispania idem Augustus orationem esse vix ipsius putat:
quae tamen duplex fertur; una, quasi priore habita proelio; altera, posteri-
ore; quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit,
subita hostium incursione. Ex Suetonio cap. LV.

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit et de Analogia duos libros, et Anticatones totidem. Suetonius in Caes. cap. LVI.

Caesar bello civili, cognita Catonis morte, (cujus virtutem, dialogo illo qui inscribitur Cato, Cicero etiam laudavit,) libros duos famosissimos in vitam Catonis edidit, quos Anticatones inscripsit. Vetus Scholiastes ad Juvenalis satyr. VI, 337.

EX LIB. I.

Caesar in Anticatone priore: 'uno enim excepto, quem aliusmodi, atque omnes, natura finxit; suos quisque habet charos.' Priscianus lib. VI. col. 694 et 717. et lib. VII. col. 740. et lib. XIII. col. 960.

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quae incidere impune ne Catoni quidem licuit; quem tamen C. Caesar ita reprehendit, ut laudet. describit enim eos, quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexissent, erubuisse. deinde adjicit; 'putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos.' potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam venerabilis erat? nostrae tamen coenae, ut apparatus et impendii, sic temporis modus constet. neque enim ii sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent. Ex Plinii lib. III epist. XII.

C. etiam Caesar, gravis auctor linguae Latinae, in Anticatone: 'unius,' inquit, 'arrogantiae, superbiaeque, dominatque.' Ex A. Gellii lib. IV. cap. XVI.

DE C. JULII CAESARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Caesaris vituperatio contra laudationem meam, perpexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed

cum maximis laudibus meis : itaque mihi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret : volo enim cum divulgari. Ex Ciceronis lib. XI I. ad Att. epist. XL.

Hirtii epistolam si legeris ; quae mihi quasi πρόπλασμα videtur ejus vituperationis, quam Caesar scripsit de Catone. Ex lib. XI I. ad Attic. epist. XLI.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se et Oppium scripsisse ad Caesarem, me legisse libros contra Catonem, et vehementer probasse. Ex Ciceronis ad Attic. lib. XI I. epist. L.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. Ex Ciceronis Topic. cap. xxv.

M. Ciceronis libro, quo Catonem coelo aequavit, quid aliud Dictator Caesar, quam, rescripta oratione, velut apud judices respondit ? Ex Taciti lib. IV. Annal. cap. xxxiv.

Hisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero. Ex Quinctiliani lib. III I. Inst. Orat. cap. vii.

Ut Catonem Tullius laudans, et duobus voluminibus Caesar accusans. Ex Martiani Capellae lib. v. pag. 152.

Majorem, quam sint duo Caesaris Anticatones.

EX JUVENALIS SAT. VI. 334.

Πυθόμβρος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διειργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδελον. εἶπε δ' ἔν' ᾧ Κάτων, φθονῶ σοι τῷ θανάτῳ, καὶ ᾧ σὺ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. Ο μὲν ἔν' μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τιθηνώτα λόγος, ὃ δοκεῖ πρῶτος ἔχοντος, ὃ δὲ ἀδιαλλάχτως, σημεῖον εἶναι· πῶς γὰρ ἂν ἐφείσαστο ζῶντος, εἰς ἀναόδηλον ἐγχείας ὀργὴν τοσαύτην ; paullo post : τεκμαίροντι καὶ τὸν λόγον ἐκείνον ὡς ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοσιμίας πολλοῦ συντετάχθαι, διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραφε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θύμβρος Κάτων· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ πονηρίας, ὡς εἰκός.

ὑπὸ τῷ δεινотάτῃ τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην ποιημῆος ὑπόθεσιν. Τῷ-
το ἡνία Κάσαρ, κατηγορίαν αὐτῷ ἰομίζοντα, τὸν τῷ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν
ἔπαυον· ἔγραψεν οὖν, πολλὰς τινὰς κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγα-
γών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται· καὶ συνεδασὰς ἔχει τῶν λόγων
ἐκάτερος διὰ Κάσαρ καὶ Κάτωνα πολλὰς. Ex Plutarcho in Caes. p. 733.

Αὐτὸς δ' ὅν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, πα-
ραιτῆται, μὴ στραβιωτικῷ λόγον· ἀνδρὸς ἀντιξετάζειν πρὸς δεινότησι ῥήτορος
ἄφους καὶ χολὴν ἐπὶ τῷ πολλῇ ἄγνοιᾳ. Ex Plutarcho in Caes. p. 708.

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει· τιμῶν καὶ φιλοφρονέμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον
ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφειν, τὸν τε λόγον αὐτῷ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα
τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους, ἐπαγεῖν. Ο μὲν ὅν Κικέρωνος λόγος,
Κάτων· ὁ δὲ Κάσαρος, Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται.

Ex Plutarcho in Cicer. p. 880.

Κικέρωνος δὲ ποιήσαντος ἐγκώμιον εἰς αὐτὸν (Κάτωνα) καὶ ἐπιγράφαντος
ΚΑΤΩΝ, ἀντέγραψε κατὰ τὴν ὁ Κάσαρ, καὶ ἐπέγραψεν ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ.

Ex Appiani lib. II. B. C. pag. 490.

Οὕτω γὰρ ἀναλεθαιμάκει, ὥστε, τῷ Κικέρωνος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτῷ
(Κάτωνος) γράψαντος, ἀθανακίσσαι μὲν μηδὲν, καίπερ καὶ ἐκείνῃ οἱ περὶ πολέ-
μης αὐτοῦ βιβλίον δὲ τι γράψαι, ὃ καὶ ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ ἐκάλεσεν.

Ex Dionis Cassii lib. XLIII. p. 219. ed. Hanov.

EX LIBRIS DE ANALOGIA AD M. T. CICERONEM.

Reliquit et de Analogia duos libros, &c. Ex Suetonio in Caesare c. LVI.

C. Caesar de Analogia libros edidit, sciens sine ea neque ad philosophi-
am in qua peritissimus erat, neque ad eloquentiam in qua potentissimus,
posse quempiam pervenire. Ex Joannis Sarisberienfis Metalog. lib. I. cap.
XXI. pag. 777.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (‘ inquit, in me
 ‘ intuens,’) de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit; primoque in
 libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiae; tribueritque, mi
 Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singula-
 rem; (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus; ‘ ac, si cogi-
 ‘ tata praeclare eloqui possent, nonnulli studio et usu laboraverunt; cujus
 ‘ te paene principem copiae atque inventorem, bene de nomine ac dignitate
 ‘ Populi Romani meritum esse existimare debemus;)’ hunc facilem et quo-
 tidianum novisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. tum Brutus,
 amicè hercule, inquit, et magnificè te laudatum puto, quem non solum prin-
 cipem atque inventorem copiae dixerit, quae erat magna laus; sed etiam be-
 ne meritum de Populi Romani nomine et dignitate. Ex Cicerone in Bruto
 cap. LXXII.

C. Caesar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii focer, a quo familia et ap-
 pellatio Caesarum deinceps propagata est; vir ingenii praecellentis, sermo-
 nis praeter alios suae aetatis castissimi; in libris quos ad M. Ciceronem de
 Analogia scripsit, Harenas vitiose dici existimabat, quòd Harena numquam
 multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque Coelum, neque Triticum;
 contra autem Quadrigas, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum
 unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut Arma, et Moenia,
 et Comitia, et Inimicitias, &c. paullo post: tunc prolato libro de Analogia
 primo, verba haec ex eo pauca memoriae mandavi: nam quum praedixisset,
 neque Coelum, Triticumve, neque Arenam multitudinis significationem pa-
 ti: num tu, inquit, harum rerum naturâ accidere arbitraris, quòd unam
 Terram, et plures Terras; et Urbem, et Urbes; et Imperium, et Imperia di-

camus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere possimus? Ex A. Gellii lib. xix. cap. viii.

Atque id quod a C. Caesare, excellentis ingenii ac prudentiae ('ita A. Gellius; Macrobius, 'providentiae) viro, in primo de Analogia libro scriptum est, habere semper in memoria atque in pectore, ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. Ex A. Gell. lib. i. cap. x. et Macrobi. lib. i. Saturnal. cap. v.

EX LIB. II.

Caesar in libro de Analogia secundo, hujus die et hujus specie dicendum putat. Ex A. Gell. lib. ix. cap. xiv.

'Panum' Caesar de Analogia libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra; nam, i detracta, 'Panum' ait dici debere. Ex Charif. lib. i.

Caesar de Analogia secundo, Fagos, Populos, Ulmos. Ex Charif. lib. i.

Caesar de Analogia secundo, Turbonem, non Turbinem, etiam in tempestate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. Ex Charif. lib. i.

Lacer an Laceris, &c. Caesar de Analogia secundo, nec non Valgius de rebus per epistolam quaesitis. Ex Charif. lib. i.

Is homo, Idem compositum facit, nisi quia Caesar libro secundo ' (de Analogia videlicet) 'singulariter Idem, pluraliter Idem dicendum affirmat; sed consuetudo hoc non servat. Ex Charifii lib. i.

EX IIIDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Caesar, gravis auctor linguae Latinae, in libris Analogicis omnia istiusmodi (puta 'senatu, victu, aspectu, &c.)' sine i littera dicenda censet. Ex A. Gellii lib. iv. cap. xvi.

‘Hic et haec Samnis, hujus Samnitis.’ sic Caesar de Analogia. Ex Prisciani lib. vi. col. 707. ‘Partum.’ Caesar de Analogicis, ‘harum partum.’ Ex Charisii lib. i. col. 114.

EX IISDEM, UTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN UBI LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. neque enim jam Calypsonem dixerim, ut Junonem; quanquam secutus antiquos C. Caesar, utitur hac ratione declinandi. Quinctilianus lib. v. cap. v.

M. Tullius et C. Caesar, ‘mordeo memordi; pungo pepugi; spondeo ‘spepondi,’ dixerunt. A. Gellii lib. vii. cap. ix.

C. Caesar ait L litterâ nominativo singulari neutro finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant E litterâ terminata. ‘huic animali,’ et ‘ab hoc animali; huic puteali,’ et ‘ab hoc puteali. Charisius lib. i. col. 95.

‘Aplustre.’ omnium nominum, quae sunt neutri generis et in E terminantur, ait Plinius, Caesarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. Charisius lib. i. col. 98.

A, R, litteris nomina neutralia terminata, ait Caesar, quòd dativo et ablativo pari jure funguntur; ut idem Plinius scribit. Charisius lib. i. col. 98.

‘Jubar.’ Plinius ait inter caetera etiam istud Caesarem dedisse praeceptum, quòd neutra nomina, A R nominativo clausa, per I dativum ablativumque singulares ostendant: Jubar tamen et Far ab hac regula dissidere: nam ‘huic jubari’ dicimus, ‘ab hoc jubare;’ et ‘huic farri, ab hoc farre.’ Charisius lib. i. col. 108.

Ac ne illa ratio recepta est, quam Caesar ponit in femininis, ut ‘puppim, ‘vestim, pelvim:’ hoc enim modo et ‘ab hoc cani,’ et ‘ab hoc cane.’ Charisius lib. i.

Tribus I, I, I, junctis qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum I pro vocali est accipiendum; quod Caesari artis Grammaticae doctissimo placitum fuisse, a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. Priscianus lib. 1. col. 545. V, loco consonantis posita, eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Aeoles digamma J, pro quo Caesar hanc figuram F scribere voluit. quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. Priscianus lib. 1. col. 545.

‘Haec polles pollinis,’ sic Charisius. Probus autem et Caesar, ‘hoc pol-
len pollinis’ declinaverunt. Priscianus lib. VI. col. 708.

Praeterea Caesar declinat, ‘pubis puberis:’ quidam, ut Probus, ‘pubes
‘puberis:’ quidam, ‘puber puberis.’ Priscianus lib. VI. col. 707.

Quamvis Caesar non incongrue protulit ‘ens’ a verbo ‘sum, es, est.’
Priscianus lib. XVIII.

‘Hoc lutum’ atque ‘macellum’ singulariter exire memento; licet Mem-
mius ‘ista macella’ dicat, et Caesar ‘luta.’ Ex Velio Longo de Orthogr. col.
2244.

‘Lacrumae’ an ‘lacrimae, maxumus’ an ‘maximus,’ et si quae similia
sunt, scribi debeant, quaesitum est. Terentius Varro tradidit Caesarem per
I ejusmodi verba solitum esse enunciare et scribere: inde, propter auctori-
tem tanti viri, consuetudinem factam. sed ego in antiquorum, &c. Cassio-
dorus ex Annaeo Cornuto de Orthographia col. 2284. Vide et Quintilia-
num Inst. Orat. lib. 1. cap VII.

Varie etiam scriptitatum est, ‘mancupium, aucupium, manubiae:’ siqui-
dem C. Caesar per I scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. Ex Velio de Ortho-
graphia col. 2228.

An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis hujus ‘(Gramma-

'ticae)' diligentissimus fuit; et in filio, ut in epistolis apparet, recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? aut vim C. Caesaris fregerunt editi de Analogia libri? Quintilianus lib. 1. cap. VII.

APOPTHEGMATA.

Sed tamen ipse Caesar habet peracre iudicium. et, ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret, 'hic versus Plauti non est, 'hic est,' quod tritas haberet aures notandis generibus poetarum, et consuetudine legendi: sic audio Caesarem, quum volumina jam confecerit ἀποθιγμάτων, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere: quod eò nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. incidunt autem in sermone variorum multa, quae fortasse illis, quum dixi, nec illiterata nec insulsa esse videantur. haec ad illum cum reliquis actis perferuntur. ita enim ipse mandavit. sic fit, ut, si quid praeterea de me audiat, non audiendum putet. Cicero lib. IX. ad Famil. epist. XVI.

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta, &c. item 'dicta collectanea.' quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius in Caesare, cap. LVI.

EPHEMERIDES.

C. Julius Caesar quum dimicaret in Gallia, et, ab hoste raptus, equo ejus portaretur armatus; occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset; et insultans ait, 'Caesar, Caesar,' quod Gallorum lingua 'Dimitte,' significat: et ita factum est, ut dimitteretur. hoc autem ipse Caesar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Servius in lib. XI. Aen. vers. 743.

LIBRI AUSPICIORUM.

Contrà Julius Caesar, XVI Auspiorum libro, negat nundinis concio-

Vergiliae vesperi occultantur: eadem postridie in Bœotiâ: Caesari autem et Chaldaeis, Nonis. paullo post: Caesari VI Idus significatur imber, Libræ

AUGURALIA.

Caesar in auguralibus: 'si sincera pecus erat.' Priscianus lib. VI. col. 719.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiae duntaxat adolescens adhuc Strabonis Caesaris secutus videtur: cujus etiam ex oratione, quae inscribitur 'pro Sardis,' ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. Suetonius in Caesare cap. LV. [Erunt forte, qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere existimabunt.]

ASTRONOMICA.

Julius Caesar, ut siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit; ita hoc quoque ex eadem institutione mutatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XVI.

Tres autem fuere sectae, Chaldaea, Ægyptia, Graeca: his addidit apud nos quartam Caesar Dictator, annos ad solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat; Sosigene perito scientiae ejus adhibito. Ex Plinii lib. XVIII. cap. XXV.

A Bruma in Favonium Caesari nobilia sidera significant; III Kal. Januarii, matutino Canis occidens. paullo post: pridie Nonas Januarii Caesari Delphinus matutino exoritur, et postero die Fidicula, quo Aegypto Sagitta vesperi occidit. paullo post: a Favonio in aequinoctium vernum Caesari significat XVI Kal. Martii triduum varie: et VIII Kal. Hirundinis visu, et postero die Arcturi exortu vespertino. item III Nonas Martii Caesar Cancri exortu id fieri observavit. paullo post: Caesar et Idus Martias ferales sibi annotavit, Scorpionis occasu. paullo post: III Nonas Aprilis in Attica

nem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XVI.

occasu: XIV Kal. Maii Aegypto Suculae occidunt vesperi, sidus vehemens, et terra marique turbidum; XVI, Atticae; XV, Caesari, continuoque triduo significat: paullo post: VI Nonas Maii Caesari Suculae matutino exoriuntur, et VIII Idus Capella pluvialis. Plinius lib. XVI II. cap. XXVI.

A Vergiliarum exortu significant Caesari postridie Arcturi occasus matutini. paullo post: XI Kal. Caesari Orionis gladius occidere incipit: III Non. Junii Caesari et Assyriae Aquila vesperi oritur, &c. XI Kal. ejusdem, Orionis gladius Caesari occidere incipit. Ex Plinii lib. XVI II. cap. XXVII.

A solstitio ad Fidiculae occasum VI Kal. Junii Caesari Orion exoritur. paullo post: XVI II Kal. Augusti, Aegypto Aquila occidit matutino, Etefiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caesar X Kal. sentire Italiam existimavit. paullo post: Aquila Atticae matutino occidit: III Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Caesari immergitur. Ex Plinii lib. XVIII. cap. XXVIII.

DE SIDERIBUS,

ETIAM ALIQUID POETICUM EDIDIT.

Sed nec aliquis paene Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Julius Caesar, et ipsos tamen de alieno opere mutuatus. Jul. Firmicus Mathes. lib. II. initio. Exsecutus est etiam horum Siderum numerum Graece Aratus, Poëta disertissimus; Latine vero Caesar, et decus eloquentiae Tullius. sed hi tantum nomina ipsorum et ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua astrologiae scientia, sed Poetica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. Jul. Firmicus Mathes. lib. VII II. cap. V.

Reliquit et de Analogia libros duos, et Anticatones totidem, ac praeterea Poema quod inscribitur Iter. quorum librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes, sub tempus Mundensis proelii fecit; novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem IV et XX die pervenit. Suetonius in Caesare cap. LVI. vide et Julium Celsum pag. 239.

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta: ut Laudes Herculis, tragoedia Oedipus, &c. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius in Caesare cap. LVI.

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus praecipue jocisque militaribus celebratum: alternis quippe versibus exprobravere lapsa se vixisse apud Dyrrhachium, praemiorum parsimonia cavillantes. est autem id cyma silvestris. Plinius lib. XIX. c. VII.

DONATUS, VEL POTIUS SUETONIUS, IN VITA TERENTII, HOS C. JULII CAESARIS NOMINE VERSUS PROPERT.

Tu quoque, tu in summis, ô dimidiate Menander,

Poneris, et meritò, puri sermonis amator;

Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis.

Comica, ut aequato virtus polleret honore.

Cum Graecis, neque in hac despectus parte jaceres.

Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

SEQUENS ETIAM EPIGRAMMA C. JULIO CAESARI QUIDAM ADSCRIBUNT,

ALII GERMANICO.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,

Pondere concretas frigore rupit aquas.

Dumque imae partes rapido traherentur ab amne,

Abscidit tenerum lubrica testa caput.

Orba quod inventum mater dum conderet urna,

Hoc peperit flammis, caetera, dixit, quis.

ILLUD VERO DISTICHON.

FELTKIA. PERPETUO. NIVIUM. DAMNATA. RIGORE.

TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

‘ falso Caesari adscriptum est; etsi quidam in membrana, alii in saxo exsta-
‘ re dicunt.

‘ Aiunt quoque Caesaris decretum, Viterbii in Hetruria inventum; hoc
‘ exemplo:

C. JULIUS. CAESAR. M. TULLIUM. CICERONEM. OB. EGREGI-
AS. EJUS. VIRTUTES. SINGULARES. ANIMI. DOTES. PER. TO-
TUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTUTEQUE. PERDOMITUM.
SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSSE. JUVENUS. C. JABOLENUS.

[Nugae.]

INCERTA.

Unguenta dicuntur a locis; ut Telinum, cujus Julius Caesar meminit,
dicens: corpusque suavi Telino unguimur. hoc conficiebatur in insula Te-
lo, quae est una ex Cycladibus, &c. Isidorus lib. IV. Origin. cap. XII.

[‘ Insertum hoc ab Pulvio Ursono Fragmentis de Analogia. ut et illud
‘ ex Nonio in Vocē Cinis, nec non locus Plinii ex lib. VII, cap. XXX. ubi
‘ alloquitur M. T. Ciceronem. quid habuerit causae cur hoc fecerit, com-
‘ minisci non potui. quocirca inter INCERTA referendum duxi. nisi quis
‘ potius Caesari Straboni, non Dictatori, tribuendum arbitretur. si ad hunc
‘ modum addita una vocula scripseris, erit integer Senarius:’

Corpusque suavi Telini unguine unguimur.

Idem Ursinus ex Prisciani lib. VIII. Fragmentum hoc:

C. Caesar, quae res augurantur, *οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος*. 'ad Auguralia transtulerat: ego praetermisi, quum isto Prisciani loco non' Caius Caesar, 'sed' Lucius Caesar 'legatur. non est quod corruptum aliquis existimet. citatur 'nominatim L. Caesar a Festo, in voce Majorem. ex eodem fortassis est 'quod apud Servium nuper ex Petri Danielis et Fuldanae bibliothecae membranis editum habemus, Commentario ad Aeneidos Virgilii lib. I.' Occiso, 'inquit,' Mezentio, Ascanium, sicut J. Caesar ('verosimile mihi sit legendum' L. Caesar) scribit, Julum coeptum vocari dicunt; vel quasi *ιοῦλα* id est, sagittandi peritum; vel a prima barbae lanugine, quam *ιουλα* Graeci dicunt, quae ei tempore victoriae nascebatur. Haec ibi.

' Similiter expunxi quod inter Fragmenta Epistolarum legebatur;'

Vespera fatigatus, luce dormitans. 'Non enim apud Charisium lib. II. 'unde haec descripta sunt, nominatur' Julius Caesar; 'sed' Aurelius Caesar, lib. II, sive XI, epistolarum ad Frontonem. 'quo comperto, auctoritatem Civis Romani insuper habui. sed quid spuris his diutius immoror; 'quin legitima, si quae porro restant, Fragmenta colligo?' Scal.]

Apud Caesarem et Catulum et Calvum lectum est: 'quum jam fulva cinis fueris.' Nonius in voce Cinis p. 224.

Salve, primus omnium parens Patriae appellate, primus in toga triumphum linguaeque lauream merite, et facundiae Latinarumque litterarum parens; atque (ut Dictator Caesar, hostis quondam tuus, de te scripsit,) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii. Plinius. lib. VII. cap. XXX. in fine, ubi de Cicerone.

Cicero, caussarum XIII: 're vendita, iterum emptā; unde manifestum sit venita non dici, sed aut venundata aut vendita, ut Cicero. C. Caesar: 'possessiones redimi, eas postea pluris venditas.' Diomedes lib. I. col. 366.

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Caesar testis est libro ad Ciceronem III. 'multa millia equitum atque essedariorum habet.' hinc et gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. Junius Philargyrius in Virgillii Georg. III. v. 204.

Augustus quoque in epistolis ad C. Caesarem scriptis emendat, quod is Calidum dicere quam Caldum ('in libris forte de Analogia') malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit otiosum, et, ut ipse Graeco verbo significavit, περιττον. Quintilianus lib. I. cap. VI. pag. 41.

Castulonenses, qui Caesari venales appellantur. Plinius Hist. Nat. lib. III. cap. III.

C. JULII CAESARIS DICTA.

Tu, quaeso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigresce. in his, de Sexto, satisne certum; maxime autem de Bruto nostro. de quo quidem ille, ad quem diverti, Caesarem solitum dicere; 'magni refert, hic quid velit; sed quidquid volt, valde volt.' idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceae dixerit, valde vehementer eum visum et libere dicere. Cicero lib. XIV. ad Atticum epist. I.

Proxime quum, Sestii rogatu, apud eum fuisset; exspectare sedens, quoad vocarer; dixisse eum: 'ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero fedeat, nec suo commodo me convenire possit? atqui, si quisquam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me male oderit.' Cicero lib. XIV. ad Attic. epist. I.

Aiebat Caesarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum

expectarem sedens, dixisse: 'ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tam diu sedens meum commodum expectet?' Cicero lib. xiv. ad Attic. epist. 11.

Quo gaudio elatus, non temperavit quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis et gementibus adversariis adeptum se quae concupisset; proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac, negante quodam per contumeliam, 'facile hoc ulli feminae fore;' responderit quasi alludens; 'in Assyria quoque regnasse Semiramin; magnamque Asiae partem, Amazonas tenuisse quondam.' Suetonius in Caesare cap. xxii.

Pharfalica acie caesos profligatosque adversarios prospicientem, haec eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: 'hoc voluerunt: tantis rebus gestis C. Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petiissem.' Suetonius in Caesare cap. xxx. vide et Plutarchum in Caes. pag. 730. A.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciae ejus finis erat, paullulum constitit; ac, reputans quantum moliretur, conversus ad proximos, 'etiam nunc,' inquit, 'regredi possumus: quod si ponticulum transferimus, omnia armis agenda erunt.' Suetonius in Caesare cap. xxxi.

Cunctanti, ostentum tale factum est. quidam eximia magnitudine et forma, &c. tunc Caesar, 'eatur,' inquit, 'quo Deorum ostenta, et inimicorum iniquitas vocat. jacta alea est,' inquit. Suetonius in Caesare cap. xxxii.

Romam iter convertit; appellatisque de Rep. Patribus, validissimas Pompeii copias, quae sub tribus legatis M. Petreio et L. Afranio et M. Varro-ne in Hispania erant, invasit; professus antè inter suos, 'ire se ad exercitum sine duce, et inde reversurum ad ducem sine exercitu.' Suetonius in Caesare cap. xxxiv.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, 'teneo te,' inquit, 'Africa.' Suetonius in Caesare cap. LIX.

Jactare solitus, 'milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse;' nec Milites eos pro concione, sed blandiori nomine Commilitones appellabat. Suetonius in Caesare cap. LXXII.

Quosdam infimi generis, ad amplissimos honores procegit, quum ob id culparetur; professus est palam, 'si grassatorum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum,' Suetonius in Caesare cap. LXXII.

Interrogatus cur repudiasset uxorem, 'quoniam,' inquit, 'meos tam suspicione, quam crimine, judico carere oportere.' Suetonius in Caesare cap. LXXIV. Acie Pharsalica proelamavit, 'ut civibus parceretur.' Suetonius in Caesare cap. LXXV. Vide et Florum lib. IV. cap. III. 50.

Nec minoris impotentiae voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: 'nihil esse Rempublicam; appellationem modò, sine corpore ac specie. Solam nescisse litteras, qui Dictaturam deposuerit. debere homines consideratius jam loqui secum, ac pro legibus habere quae dicat.' Suetonius in Caesare cap. LXXVII. Eoque arrogantiae progressus est, ut Haruspice tristitia et sine corde exta sacro quodam nunciante, 'futura' diceret 'laetiora, quum vellet; nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset.' Suetonius in Caesare cap. LXXVII. Triumphanti et subsellia Tribunitia praetervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit; 'repete ergo a me, Aquila, Rempublicam Tribunus;' nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri, 'si tamen per Pontium Aquilam licuerit.' Suetonius in Caesare cap. LXXVIII. Plebi Regem se salutanti, 'Caesarem se, non Regem esse'

respondit. Suetonius in Caesare cap. LXXIX. De quo genere optime C. Caesarem praetextatum adhuc accepimus dixisse, ' si cantas, male cantas : si legis, cantas.' Quintilianus lib. 1. cap. VIII. habet et Joan. Sarisberienfis Metal. lib. 1. cap. XXI. pag. 777.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis aut jactantiam minuat; quemadmodum C. Caesar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpicianae, quod ipse se passum pro Caesare pugnantem gloriabatur, ' nunquam fugiens respexeris,' inquit: aut crimen obiectum, ut Cicero, &c. Quintilianus lib. VI. cap. III. Est et illa ex ironia fictio, quae usus est C. Caesar. nam quum testis diceret, a reo feminam suam ferro petita; et esset facilis reprehensio, cum illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: ' quid enim faceret,' inquit, ' quum tu galeam et lorica haberes?' Quintilianus lib. VI. cap. III.

Demetrio Megae Siculo Dolabella rogatu meo civitatem a Caesare impetravit: qua in re ego interfui. itaque nunc P. Cornelius vocatur. quumque propter quosdam sordidos homines, qui Caesaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset; eidem Dolabellae, me audiente, Caesar dixit, ' nihil esse, quod de Megae vereretur; beneficium suum in eo manere.' Cicero lib. XII. ad Famil. epist. XXXVI. ad Acilium. C. Caesar cum forte conscendens navem lapsus esset, ' teneo te, terra mater,' inquit; qua interpretatione effecit, ut repetiturus illas, a quibus proficiscebatur, terras videretur. Ex Frontini Strateg. lib. 1. cap. XII, 2. Caesar dicebat, ' idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi.' Ex Frontini Strateg. lib. IV. cap. VII, 1.

Τὸς δ' ἡμέρας ἑστάνης (qua pontifex maximus erat eligendus,) ἔ τῆς

μητρός (Καίσαρος) ἐπὶ τὰς θύρας αὐτὸν ἐκ ἀδακρυτῇ περὶ πύσης, ἀσ-
 σασάμενος αὐτήν. Ω μητὲρ, εἶπεν, τήμερον ἢ ἀρχιερέα τὸν ἦδον, ἢ φυγάδα,
 ὄψαι. Plutarchus in Caes. p. 710. Τὸν δὲ Καίσαρα πωδασάντα πρὸς αὐ-
 τὸς εἰπῶν, Εγὼ μὲν ἐβυλόμην παρὰ τέτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτος, ἢ παρὰ
 Ῥωμαίοις δεύτερος. Ex Plutarcho in Caes. pag. 712. Οὐ δοκεῖ ὑμῖν ἄξιον
 εἶναι λύπης, εἰ τηλικῶτος μὲν ὢν Ἀλέξανδρος, ἥδη τοσούτων ἐβασίλιδεν, ἐμοὶ
 δὲ λαμπρὸν ὕδεν πέπρακ'; Plutarchus in Caes. p. 713. Ἡρκεῖ γ' (εἶπε
 Καίσαρ) τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς ἀπαρέσκουσιν· ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξε-
 λείπων, αὐτὸς ἐστὶν ἀγροικός. Plutarchus in Caes. p. 716. Οὐκ, εἶπε, τὸν
 αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καθρὲν εἶναι· σὺ δὲ εἰ τοῖς πραττομένοις δυσκολαίνεις,
 νῦν μὲν ἐκποδὼν ἄπιθι· παρρησίας γ' ἔδειται πόλεμος. ὅταν δὲ καθάρῃ
 τὰ ὅπλα, συμβάσειων γενομένων, τότε παρὼν δημαγωγήσεις, &c. Ex Plu-
 tarcho in Caes. p. 725.

Ἰθι, γενναῖε, τόλμα καὶ δέδιθι μηδὲν· Καίσαρα φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύ-
 χην συμπλέουσιν. Plutarchus in Caesare, p. 726. Vide et Appianum lib. 11.
 B. C. pag. 463. Ὡς ἵππος αὐτῷ προσήχθη, τότε μὲν, εἶπε, νικήσας χρή-
 σονταί πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δὲ ἴωμεν ἐπὶ τοῖς πολεμίοις· καὶ πεζὸς ὁρμήσας
 ἐπέβαλεν. Ibid.

Σήμερον ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ τὸν νικῶντα εἶχον· Plu-
 tarchus in Caes. pag. 727. & Appianus, lib. 11. B. C. pag. 467.

Ω Κάτων, φθονῶ σοι τῷ θανάτῳ· καὶ γὰρ σὺ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας.
 Plutarchus in Caes. p. 733. & Appianus, lib. 11. B. C. pag. 490.

Λέγεται ὁ Καίσαρ εἰπεῖν, ὡς δικαιοτέρα λέγοι μὲν Κάσσιος, αὐτὸς μάλιστα
 Βρούτῳ οὐκ ἂν παρέλθοι. Plutarchus in Caes. pag. 737. et Appianus, lib.
 11. B. C. pag. 498.

Αναμένει τὸτο τὸ δέσμα Βρούτῳ. Ex Plutarcho in Caes. pag. 737.

Τί φαίνεται βυλόμυρος ὑμῖν Κάσιος; ἐμοὶ μὲν ᾧ ἔστιαν ἀρίσκει, λίαν ὥχρὸς ὢν. et paullo post. Οὐ πάντῃ τέτις δέδοικα τὴν παχέως καὶ κομήτας, μάλλον δὲ τῆς ὥχρὸς καὶ λεπτὸς ἐκείνους· Κάσιον λέγων καὶ Βρῦτον. Ex Plutarchi Caes. pag. 737. Αἱ μὲν δὴ Μάρτιας εἶδοι πάρεσιν· ὁ δὲ ἡσυχῇ

πρὸς αὐτὸν ἔπει, Ναὶ πάρεσιν, ἀλλ' οὐ παραληλύθασιν. Plutarchus in Caes. pag. 737. Εμπειρόντος λόγου, ποῖος ἄρα τῶν θανάτων ἄριστος; ἀπαντασ φθάσας ἐξεβόησεν, Ὁ ἀπροσδόκητος. Ex Plutarcho in Caes. pag. 737. Vide et Appianum, lib. 11. B. C. pag. 500.

Φασὶ τὸν Καίσαρα τῷ μνηύοντι ἀποκρίνασθαι, κόπτοντα τὴν λαβὴν τοῦ ἔλφους, Ἦδὲ μοι δώσει. Ex Appiani lib. 11. B. C. pag. 443.

Ἀθηναίοις ἀτήσασι συγγνώμην ἐπέδιδε, καὶ ἐπαῖπε, Ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἡ δόξα τῶν παρθόνων περισώσει; Appianus, lib. 11. B. C. pag. 482. Ἐσαμὲν τὸ τέλος ἐμοὶ τε τῷ βίῳ, καὶ ὑμῖν τῶν στρατιῶν. et paullo post. Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα) εἰπεῖν, Ὅτι πολλάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, νῦν δὲ περὶ ψυχῆς. Ex Appiani lib. 11. B. C. p. 493. Οὐδὲν ἀτυχέστερον, ἔφη, διηγεῖσθαι φυλακῆς ἐστὶ ᾧ ἀεὶ δεδιότος. Appianus, lib. 11. B. C. p. 496.

DE C. JULIO CAESARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita judico, et de hoc hujus generis acerrimo aestimatore saepissime audio, illum fere omnium oratorum Latinè loqui elegantissime; nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Domitiorum familiis audiebamus; sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et iis quidem reconditis et exquisitis est consecutus. Ex Cicerone in Bruto cap. LXXII.

Sed perge, Pomponi, de Caesare, et redde quae restant. Solum quidem,

inquit ille, et quasi fundamentum oratoris, &c. Caesar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, (quae, etiam si orator non sis, et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est) adjungit ille oratoria ornamenta dicendi; tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc quum habeat praecipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, et generosa quodammodo. tum Brutus: orationes quidem ejus, &c. atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracto. sed dum voluit alios habere parata undesumerent, qui vellent scribere historiam; ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit, &c. Ex Cicerone in Bruto cap. LXXV.

C. Julius Caesar historiographus Romanorum nullus est. commentarii belli Gallici, quorum ad vos manavit opinio, tantum exstant: nec, quantum ad historiam, quod compertum habeam, quicquam aliud: nam caeterarum ejus rerum gestarum, postquam idem Julius totius pene orbis causarum moribus est oppressus, Hirtius ejus notarius in commentarios seriem referendam suscepit. Ex Lupi Abbatis Ferrariensis Epist. XXXVI I.

Quid oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? Ex Cicerone ad Corn. Nepotem apud Suetonium in Caesare, cap. LV. vide amplissimam Caesaris laudationem apud Plinium Hist. Nat. lib. VII. cap. XXV. et apud Ciceronem pro M. Marcello.

Sed bene loquendi, de Catulis opinio non minor; sale vero et facetiis, Caesar vicit omnes. Ex Ciceronis lib. 1. de Offic. cap. xxxvii.

Reliquit et rerum suarum Commentarios, Gallici, civilisque belli Pompeiani; nam Alexandrini, Africique, et Hispaniensis, incertus auctor est: alii enim Oppium putant, alii Hirtium; qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit. paullo post: Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; quum Caesar pleraque et quae per alios erant gesta, temere crediderit; et quae per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit: existimatque rescripturum et correcturum fuisse. Ex Suetonio in Caesare cap. lvi.

C. vero Caesar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat: exornat tamen haec omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. Ex Quintiliano lib. x. cap. i.

Quid tamen nocet vim Caesaris, asperitatem Coelii, diligentiam Pollionis, iudicium Calvi quibusdam in locis assumere? Ex Quintiliani lib. x. cap. ii.

Hinc vim Caesaris, indolem Coelii, subtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbiteriam Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalae, sanctitatem Calvi reperiemus. Ex Quintiliani lib. xii. cap. x.

At strictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Coelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero. Ex Auctore Dialogi de oratoribus cap. xxv.

Λέγει δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικὸς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονεῖται φιλοτιμότερα τὴν φύσιν, ὥς τὰ δευτερά μὲν ἀδριτίως ἔχειν. Ex Plutarcho in

Caes. p. 708. *Εν δὲ Ρώμῃ πολλὰ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτῷ χάρις ἐξέλαμπεν.* Ex Plutarcho in Caes. pag. 708.

Ac mihi ex Graecis, orationes Lyfiae ostentat; ex nostris, Gracchorum Catonisque; quorum sane plurimae sunt circumcisae et breves. ego Lyfiae Demosthenem, Aeschinem, Hyperidem, multosque praeterea; Gracchis et Catoni, Pollionem, Caesarem, Coelium, inprimis M. Tullium oppono; cuius oratio optima fertur esse, quae maxima. Ex Plinii. lib. i. epist. xx.

Sed ego verear ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messalam, &c. Divum Julium, Divum Augustum, Divum Nervam, Tib. Caesarem &c. Ex Plinii lib. v. epist. iiii.

Dictator Caesar summis oratoribus aemulus. Ex Taciti Ann. lib. xiiii. cap. iiii.

Summus auctorum D. Julius. Ex Tacito de Morib. Germ. cap. xxviii.

C. Caesarem Dictatorem——; studia certandi, dictandi, lectitandique, sibi mutuo vendicavere. et licet in persona unius ejusdemque tempore suo principis viri, castrensis oratoriaeque scientiae cura certaverit ferme gloria aequipari; idem tamen nunquam se satis duxit in utriusque artis arce compositum, priusquam vestri Arpinatis testimonio anteferretur ceteris mortalibus. Ex Sidonii Apollinaris lib. viii. epist. vi. vide et lib. ix. ep. xiv.

FINIS.

N O M I N A

POPULORUM, OPPIDORUM, FLUVIORUM, &c.

QUAE APUD CAESAREM REPERIUNTUR.

- A** Carnania. Regio Epiri. *Carnia*.
 Achaia. reg. Peloponnesi. *le Duché de Clarence*.
 Acilla, sive Acholla. Urbs Africae.
 Adduadubis. *vide Dubis*.
 Adrumetum. Oppid. Afr. *Toulba sive Mahometta*.
 Aduatici. *vide Atuatici*.
 Aedui. pop. Galliae. *P Autunois*.
 Aegimurus. insula maris Africi. *la Galetta*.
 Aeginium. oppid. Thessaliae.
 Aegyptus.
 Aetolia. regio Graeciae. *Artinia. al. il Despotato*.
 Agar. oppid. Africae. nescitur.
 Agendicum. urbs Senonum. *Sens*.
 Alba. oppid. Latii, in Italia. *Albano*.
 Albici. pop. Galliae. qui sint, nescitur. quibusdam, *ceux de Viviers*.
 Alesia, sive Alexia. Mandubiorum oppidum: *Alise. vide Mandubii*.
 Alexandria. urbs Aegypti. *Scanderia*.
 Allobroges, *Sabaudi*.
 Alpes, montes.
 Amagetobria, urbs Galliae. nescitur.
 Amantia. oppid. Macedoniae. *Porto Raguseo*.
 Amanus, mons Syriae, *M. di Scanderona*.
 Ambarri. pop. Galliae. incertum.
 Ambialites. pop. Galliae. *ceux de Lamballe en Bretagne. sed creditur corruptum ex Ambiani*.
 Ambianum. oppidum Belgarum. *Amiens*.
 Ambibari. pop. Galliae, *ceux d'Ambie en Normandie*.
 Ambivareti. pop. Galliae. *le Vivarais*.
 Ambivariti. *Brabantini*. incertum.
 Ambracia. urbs Epiri. *P Arta*.
 Amphilochoi. pop. Epiri. *Anfiloca*.
 Amphipolis. urbs Macedoniae. *Christopoli seu Emboli*.
 Anartes. pop. Germaniae. *Walachi, Servii, Bulgari*. incertum.
 Anas. fluv. Hispan. *Guadiana sive Rio Roydera*.
 Ancalites, Britanni. *The hundred of Henley, Camdeno*.
 Ancona. urbs Italiae. *Ancona*.
 Andes. pop. Galliae. *Le Duché d'Anjou*.
 Antiochia. urbs Syriae. *Antachia*.
 Antuates. *vide Nantuates*.
 Apollonia. urbs Macedoniae. *Piergo*.
 Aponiana. insula prope Lilybaeum, promontorium Siciliae.
 Apfus. fluv. Macedoniae. *Aspro. al. Ureo. al. Spirnaza*.
 Apulia. reg. Italiae. *Puglia*.
 Aquilaria. opp. Africae, prope Clupeam.
 Aquileia. urbs Italiae. *Aquilegia*.
 Aquitania. regio Galliae. *Guienne*.
 Arar. fluv. Galliae. *La Saone, vel Sône*.
 Arduenna, Silva. *Forest d'Ardenne*.
 Arecomici. *vide Volcae*.
 Arelate. urbs Galliae. *Arles*.
 Ariminum. urbs Italiae. *Rimini*.
 Armenia minor, regio Asiae. *Aladuli*.

NOMINA POPULORUM, etc.

- Armoricae civitates. *La Bretagne.*
 Arretium. urbs Hettruriae in Italiâ. *Arezo.*
 Arverni. pop. Galliae. *le pays d' Auvergne.*
 Asculum. oppid. Italiae. *Ascoli.*
 Ascurum. oppid. maritim. Mauritaniae.
 Asparagium. oppid. Macedoniae.
 Aspavia. oppid. Hispan. Baet. *Espejo.*
 Asta. oppid. Hispan. Baet. *Massa de Asta.*
 al. *Xerez de la Fontera.*
 Ategua. oppid. Hispan. Baet. *Tebala Vēja.*
 Atrebatēs. pop. Gall. *le Pays d' Artois.*
 Atuatici. *Leodienses.* al. *le Comté de Namur.* al. *Bosleduc.*
 Atuatuca. pag. Belgii. *Tongern. Tungri.*
 Avaricum. urbs Aquitaniae. *Bourges.*
 Aulerci Eburovices. pop. Galliae. *le Pays d' Eureux, en Normandie.*
 Aulerci Diablintes. pop. Galliae. regio dicta *le Perche.*
 Aulerci Cenomanni. pop. Galliae. *le Pays du Maine.*
 Aulerci Brannovices. pop. Galliae. *la Morienne.*
 Aufci. pop. Galliae. *ceux de Auch* vel *Aux en Gascogne.*
 Ausetani. pop. Hispaniae sub Pyrenaeis.
 Auximum. oppid. Italiae. *Osimo* sive *Osimo.*
 Axona. fluv. Gall. Belg. *Aisne.*
- B.
- Bacenis. silva German. *Thuringer-Waldt.*
 al. *der Hartz Waldt.*
 Baetis. fluv. Hispan. *Guadalquivir.*
 Baeturia. vide Bethuria.
 Bagrada. fluv. Africae, prope Uticam.
 Baleares insulae. *Majorca* et *Minorca.*
 Batavorum insula. pars Geldriae. *Betuwe.*
 Belgae. *le Pays Bas.*
 Bellocassi, sive Velocasses, pop. Galliae. *le pays de Bayeux en Normandie.* al. *le Vexin.*
 Bellovacī. pop. Galliae. *le Beauvaisis.*
 Bessi. pop. Thraciae.
- Bethuria. regio Hispan. Lusit. *Estremadura.*
 Betones sive Berones. pop. Hispan. *Tarracon. Birones.*
 Bibracte. urbs Aedunorum. *Bevray d' Autun.* al. *Beurest.* al. *Beaulne.*
 Bibrax. Rhemorum oppidum. *Braine* sive *Bresne.* al. *Bray.*
 Bibroci. Britanni. *The hundred of Bray.*
 Camd.
 Bigerriones. pop. Galliae. *le Comté de Bigorre en Gascogne.* incertum,
 Bithynia. regio Asiae.
 Bituriges. pop. Galliae. *le Duché de Berri.*
 Boii. pop. Galliae. *les Bourbonnois.*
 Bosphorus. regio prope Pontum Euxinum.
 Brannovices. vide Aulerci.
 Bratuspantium. oppid. Bellovacorum, *Beauvais.*
 Britannia.
 Brundisium. urbs Italiae. *Brindisi.*
 Brutii. pop. Italiae. *Calabri.*
 Bullis. oppid. Macedoniae.
 Bursavolenses. pop. Hispan. Baet. creduntur iidem qui Ursanenses.
 Buthrotum. urbs Epiri. *Butrinto* sive *Butrinto.*
- C.
- Cabillonum. urbs Galliae. *Châlons sur Saône.*
 Cadetes. pop. Galliae. nescitur.
 Cadurci. pop. Galliae. *le pays de Quercy.*
 Caeresi. pop. Belgii. incertum.
 Calagurritani. pop. Hispan. *Tarracon. Calahorra.*
 Caletes. pop. Galliae. *le pays de Caudebec en Normandie.*
 Calydon. urbs Aetoliae. *Ayton.*
 Camerinum. urbs Umbriae, in Italiâ. *Camertino.*
 Candavia. reg. Macedoniae. *la Canovia.*
 Canopus. urbs Aegypti. *Bochir.*

NOMINA POPULORUM, etc.

- Cantabri. pop. Hispan. Tarracon. *Biscaya*.
 Cantium. pars Britanniae. *Kent*.
 Canusium. urbs Apuliae, in Italia. *Canosa*.
 Cappadocia. reg. Asiae.
 Capua. urbs Italiae. *Capoa*.
 Carales. Sardiniae urbs. *Cagliari*.
 Carcafo. urbs Gall. *Carcaffone*.
 Carmona. oppid. Hispan. Baet. *Carmone*.
 Carnutes. pop. Galliae. *le pays du Chartrain*.
 Carrucca. oppidum Hispan. nescitur.
 Carteia. oppid. Hispan. *Algeziva*. al. *Tarrissa*.
 Casilinum. oppid. Italiae. *Castelluzzo*.
 Cassi, Britanni. *The hundred of Caishow*.
 Camd.
 Castulonensis saltus. urbs Hispan. Tarracon. *Castona la vieja*.
 Castra Posthumiana. oppid. Hisp. Baet. *Castro el Rio*.
 Catuaci. pop. Galliae. *ceux de Douay*. sed creditur corruptum ex Atuatici.
 Caturiges. pop. Galliae. *le pays d'Embrun*. al. *Charges*.
 Cebenna, mons. vide *Gebenna*.
 Celtae. pop. Galliae.
 Celtiberia. reg. Hispaniae.
 Cenimagni. Britanni. *Icen*. Camd. *Susfolk, Norfolk, et Cambridgeshire*.
 Cenomanni. pop. Galliae. *le pays du Maine* sive *Mans*.
 Centrones. pop. Galliae. *le pays de Tarantaise*.
 Centrones. Nerviorum clientes. pop. Belgii. *ceux de Courtray*. al. *de S. Truyen*. al. *Gandaveses*.
 Cerauni. montes Epiri. *Monti di Chimera*.
 Cercina. insula Af. *Chercara*. *Cercare*.
 Cherronesus. penins. Afr. prope Alexandriam.
 Cherusci. pop. Germaniae. *Lunenburger* sive *Mansfelders*.
 Cilicia. reg. Asiae min. *la Caramanie*.
 Cimbri. pop. Germaniae. *Jutlanders*.
 Cinga. fluv. Hispan. *Cinea* sive *Senga*.
 Cingulum. oppidum Piceni, in Ital. *Cingoli*.
 Cirta. oppid. Afr. *Constantina*, sive *Constantina*. al. *Tadel*.
 Clupea. urbs Afr. marit. *Quipia*.
 Cocofates. pop. Galliae. nescitur.
 Comana. Pontica. *Com*, sive *Tabachzan*.
 Comana. Cappadociae. *Arminacha*.
 Compsa. urbs Ital. *Conza* sive *Consa*.
 Condruſi, sive Condruſones. pop. Belgii. *Condrotz*.
 Conſuens Moſae et Rheni. *Coblentz*.
 Corcyra. insula Epiri. *Corfu*.
 Corduba. urbs Hispan. Baet. *Cordova*.
 Corſinium. oppid. Pelignorum, in Ital. *St. Pelino*. al. *Pentina*, vicus Aprutii.
 Cornelianae castra. urbs Afr. inter Carthaginem et Uticam.
 Cosa. vide Compsa.
 Coſanum. urbs Calabriae, in Italia. *Casano*.
 Cretenſes. *ceux de l'Isle de Candie*.
 Curioſolitae. pop. Galliae. *Cornoüalle en Bretagne*.
 Cyclades. inf. Aegaei maris. *l'Isle dell' Archipelago*.
 Cyprus. inf. *Cipro*.
 D.
 Daci. *Transylvani, Moldavi et Valachi*.
 Danubius. fluv. *Donaw*.
 Dardani. pop. Myſiae. *Rascia et pars Serviae*.
 Decetia. opp. Galliae. *Decise sur Loire*.
 Delphi. urbs Achaiae. *Delfo*. al. *Salona*.
 Delta. pars Aegypti, in ostiis Nili.
 Diablintes. pop. Galliae. regio dicta *le Perche*. al. *Diableres en Bretagne*. al. *Linter, Brabantiae*.
 Dubis. fluv. Burgundiae. *le Doux*.

NOMINA POPULORUM, etc.

- Duraclum.** *vulgè*, urbs Galliae, in Picta-
vienti provinciâ. sed apud Caesarem re-
verâ est nomen viri nobilis.
- Durocortorum.** urbs Galliae. *Reims.*
- Dyrrhachium.** urbs Macedoniae. *Duraz-
zo, Drazzi.*
- E.**
- Eburones.** pop. Belgii. *Tongres. al. Lie-
geois.*
- Eburovices.** *vide Aulerci.*
- Elaver.** fluv. Galliae. *Allier.*
- Elcutheri.** *vide Cadurci et Sueffiones.*
- Elis.** urbs Peloponnesi. *Belvedere.*
- Elufates.** pop. Galliae. *le pays d' Euse en
Gascogne.*
- Ephesus.** urbs Asiae min. *Efeso. Figena.*
- Epidaurus.** urbs Dalmatiae marit. *Ragusa.
Dobronicha.*
- Epirus.** regio Graeciae. *Chimera et Larta.*
- Essui.** pop. Gall. *ceux de Seez.* sed potius
creditur corruptum ex Aedui.
- Eusubii.** creditur corruptum ex *Unelli* vel
Lexovii.
- F.**
- Fanum.** urbs Umbriae, in Italiâ. *Fano.*
- Frentani.** pop. Italiae.
- G.**
- Gabali.** pop. Galliae. *le pays de Givaudan.*
- Gaditani.** pop. Hispan. *ceux de Cadis.*
- Galli.**
- Gallograecia,** regio Asiae min. *Galatia.*
- Garites.** pop. Gallie. *le pays de Gavre
sive Gavardan. al. Agennois.*
- Garoceli sive Graioceli.** pop. Galliae. *ceux
de Mont Cenis. al. de la Val de Mori-
enne. al. du Mont Genevre.*
- Garumna.** fluv. Galliae. *la Garonne.*
- Garumni.** pop. Galliae circa Garumnâ.
- Gebenna.** *Montagnes de Cevennes.*
- Genabum.** opp. Galliae. *Orleans.*
- Geneva.**
- Genusus.** fluv. Macedoniae.
- Gergovia,** Boiorum et Arvernorum, urbes
Galliae, incertum.
- Germania.**
- Getuli.** pop. Africae.
- Gomphi.** opp. Thessaliae. *Gonfi.*
- Gorduni.** pop. Belgii. *Gandavenses. al.
ceux de Courtray.* incertum.
- Graioceli.** *vide Garoceli.*
- Grudii,** Nerviorum clientes. pop. Belgii.
ceux de Bruges. al. de Louvain.
- H.**
- Heliacmon.** fluv. Macedoniae.
- Harudes.** pop. Germaniae. *nescitur.*
- Helvetii.** *les Suisses.*
- Helvii.** pop. Galliae. *le pays de Vivarez.*
- Heraclea Sentic.** oppid. Macedoniae.
- Hercynia silva,** in Germaniâ. *Forest de
Bobeme.* olim multo amplior.
- Herminius,** mons Lusitaniae. *Monte Ar-
mino. al. Monte della Strella.*
- Hibernia.**
- Hippo.** urbs Africae. *Bona.*
- Hispalis.** urbs Hispan. Baet. *Sevilla.*
- Hispania.**
- I.**
- Jacetani.** *vide Lacetani.*
- Jadertini (sive Hiadertini.)** Jadera, urbs
Illyrici. *Zara.*
- Iberus.** fluv. Hispan. *Tarracon. Ebro.*
- Iccius sive Itius portus.** opp. Galliae.
Vissent, sive Wissant. al. Calais.
- Igilium.** *il Giglio: P Isle du Lys,* in mari
Tyrrheno.
- Iguvium.** urbs Umbriae, in Italiâ. *Gubio.*
- Ilerda.** urbs Hispan. *Tarracon. Lerida.*
- Ilurgavonenses.** pop. Hispan. prope Ibe-
rum.
- Illyricum.** *Sclavonia.*
- Ilurgis.** oppid. Hispan. Baet. *Illora.*
- Issa.** insula maris Illyrici. *Lissa.*
- Italia.**
- Italica.** urbs Hispan. Baet. *Sevila la veja.
al. Alcala del Rio.*
- Ituraca.** reg. Palaestinae.
- Jura.** mons Galliae. *le mont Juras.*

NOMINA POPULORUM, etc.

- L.**
 Lacetani. pop. Hispan. sub Pyrenaeis.
 Larinates. Larinum. urbs Italiae. *Larino*.
 Larissa. urbs Thessaliae. *Larizza*.
 Latobriges sive Latobrigi. nescitur.
 Lemanus lacus. *le Lac de Geneve*.
 Lemovices. pop. Galliae. *le Limosin*.
 Lemovices Armorici. *ceux de St. Paul de Leon*.
 Lenium. oppid. Lusitaniae. nescitur.
 Lepontii. incolae vallis Levontinae, inter Alpes.
 Leptis. oppid. Africae. *Lebeda sive Lepeda*.
 Levaci. pop. Belgii. incertum.
 Leuci. pop. Gal. Belgicae. *le Toulous*.
 Lexovii. pop. Galliae. *Lisieux en Normandie. le Lieuvain*.
 Liburni. pop. Illyrici.
 Ligeris. fluv. Galliae. *le Loire*.
 Lilybeum, promont. Siciliae. *Capo Coco. al. Capo Boco*.
 Limo sive Limonum. urbs Galliae. *Poitiers*.
 Lingones. pop. Galliae. *ceux de Langres*.
 Lissus. urbs Macedon. *Alessio*.
 Lucani. pop. Italiae.
 Luceria. urbs Italiae. *Lucera*.
 Lusitania. *Portugal*.
 Lutetia. *Paris*.
M.
 Macedonia.
 Magetrobria sive Amegetrobria. urbs Galliae. incertum.
 Malaca. urbs Hispan. Baet. *Malaga*.
 Mandublii. pop. Galliae. *vide Alexia. P Auxois en Bourgogne*.
 Marcomanni. pop. Germaniae. *March. al. Bohemia*.
 Marrucini. pop. Aprutii, in Italia.
 Marfi. pop. Italiae. *Ducato de Marfi*.
 Massilia. urbs Galliae. *Marseille*.
 Matisco. urbs Galliae. *Mascon*.
 Matrona. fluv. Galliae. *la Marne*.
 Mauritania. reg. Africae. *Barbarie*.
 Mazaca. urbs Cappadociae. *Tisaria*.
 Mediomatrices. *ceux de Metz en Lorraine*.
 Medobrega. urbs Lusitaniae. *Armenna*.
 Meldae. *ceux de Meaux. sed creditur corruptum ex Belgae*.
 Melodunum. oppid. Galliae, supra Lutetiam. *Melun*.
 Menapii. pop. Germaniae, in ora Flandriae maritimâ. incertum.
 Messana. urbs Siciliae. *Messina*.
 Metiosedum, oppidum Galliae ad Sequanam infra Lutetiam. *Corbeil*.
 Metropolis. urbs Thessaliae, inter Pharsalum et Gomphos.
 Mitylena. urbs Lesbi inf. *Metelin*.
 Mona, insula. *Man. al. Anglesey, minus rectè*.
 Morini. pop. Galliae, *ceux de Terouanne en Artois*.
 Mosa. fluv. Galliae Belgicae. *la Meuse*.
 Munda. urbs Hispan. *Munda. al. Ronda la Veja*.
N.
 Nabataei. pop. Arabiae.
 Nannetes. pop. Galliae. *ceux de Nantes*.
 Nantuates. pop. Galliae. incertum.
 Narbo. urbs Galliae. *Narbonne*.
 Naupactus. urbs Aetoliae. *Lepanto*.
 Neapolis. *Napoli*. urbs Italiae.
 Neapolis. urbs Afr. inter Clupeam et Adrumetum.
 Nemetes. pop. German. *ceux de Spire*.
 Nemetocenna. oppid. Belgii. incertum. quibusdam, *Arras*.
 Nervii. *le Haynault. al. ceux de Tournay, incertum*.
 Nicopolis. oppid. Armeniae min. *Gianich. al. Chiorme*.
 Nilus fluv. *le Nil*.
 Nitiobriges. pop. Galliae. *P Agenois*.

NOMINA POPULORUM, etc.

- Noricum** *sive* Norcia. urbs Germaniae. *Pictones*. pop. Galliae. *le pays de Poitou*.
Nuremberg. incertum. *Pirustae*. pop. Illyrici. *Albanesi*. incertum.
Noviodunum Sueffionum. *Soissons*.
Noviodunum Aedunum. *la Ville de Nevers*.
Noviodunum Belgarum. *Noyon*.
Noviodunum Biturigum. *Neuvy sive Neufvy*.
Numidae. pop. Africae.
Nymphaeum. promontorium Macedoniae, in confinibus Illyrici.

O.

Obucula. oppid. Hispan. Baet. incertum.
Ocelum. oppid. Alpinum Galliae. *Exilles*.
al. Oulx.
Octodurus. oppid. Helvet. *Martenach*.
Martigny, St. Maurice.
Octogesa. oppid. Hispan. Tarracon. *Merquinenza*.
Orchomenus. oppid. Baeotiae. *Orcomeno*.
Oricum. oppid. Epiri. *Orco sive Orcha*.
Oscenses. pop. Hispan. Tarracon.
Osini. pop. Galliae. incertum.

P.

Paemani. *ceux de Pemont*, in territorio Leodiensi. incertum.
Palaeopharsalus. *vide Pharsalus*.
Palaeeste. oppid. Epiri, prope Oricum.
Parada. oppid. Africae, non longe ab Utica.
Paraetionium. urbs Afr. marit. *Alberton sive Berton*.
Parisii. *P Isle de France*.
Parthi. pop. Asiae.
Parthini. pop. Macedoniae.
Peligni. pop. Italiae, in Aprutio.
Pelusium. urbs Aegypti. *Belhais*.
Pergamus. urbs Myliae. *Pergamo*.
Petra. oppid. Macedoniae.
Petrogorii. reg. Galliae. *le Perigord*.
Pharsalus. urbs Thessaliae. *Farsa*.
Pharus. olim insula Aegypti. *Farion*.
Picenum. reg. Italiae. *la Marca d' Ancona*.

R.

Ravenna. urbs Italiae. *Ravenna*.
Rauraci. pop. Helvetiis finitimi. *ceux de Bâle*.
Rhedones. pop. Galliae. *ceux de Rennes en Bretagne*.
Rhemi. pop. Galliae. *le Remois*.
Rhenus. fluv. *le Rhein*.
Rhodanus. fluv. Galliae. *le Rhône*.
Rhodii. *ceux de Rhodes*.
Roma.
Ruspina. urbs Africae marit. *Soufe*. *al. Mahadia*.
Rutheni. pop. Galliae. *la Rouergue, le Roudais*.

S.

Sabis. fluv. Belgii. *Sambre*.
Saguntini. pop. Hispan. Tarracon. *Morvedre*.
Salonae. urbs Dalmatiae. *Salona*. *al. Spalatro*.
Salsum. fluv. Hispan. Baet. *Rio Salado sive Guadajoz*.
Samarobriga. pagus Galliae Belgicae. *Amiens*.
Santones. pop. Galliae. *la Saintongue*.
Sardinia insula. *Sardegna*.
Sarsura. oppid. Afr. nescitur.
Scaldis. fluv. Belgii. *P Escaut. Scheld*.
Seduni. pop. Galliae. *le haut Valais*.
Sedunii. pop. Germaniae. nescitur.

NOMINA POPULORUM, etc.

- Segni. pop. Belgii. nescitur.
 Segontiaci. Britanni. incertum.
 Segovia. urbs Hispan. Baeticae. *Segovia la menor.*
 Segusiani. pop. Galliae. *le Lyonnais.*
 Senones. pop. Galliae. *le Senonais.*
 Sequana. fluv. Galliae. *la Seyne.*
 Sequani. pop. Galliae. *la Franche Comté.*
 Sefuvii. pop. Galliae. *ceux de Seez.* incertum.
 Sibutzates. pop. Galliae. *le pays de Buch.* incertum.
 Sicilia. insula.
 Sisoris. fluv. Cataloniae. *Segre.*
 Sigambri sive Sicambri. pop. Germaniae. nescitur.
 Silicensis. fluv. Hispan. Baet. *Rio de las Algamidas.* al. creditur corruptum ex Singuli; *Xenil.*
 Soricaria. oppid. Hispan. nescitur.
 Soritia. oppid. Hispan. nescitur.
 Sotiates vel Sontiates. pop. Galliae. *Solz.* *le pays alentour d' Aire.*
 Sueffiones. pop. Galliae *le Soissonois.*
 Suevi. pop. Germaniae. *Schwaben.*
 Sulcitani. pop. Sardiniae.
 Sulmo. urbs Italiae. *Sulmona.*
 Syria.
 T.
 Tamesis. fluv. Britann. *Thames.*
 Tarbelli. pop. Galliae, propè Pyrenaeos montes. *ceux d' Ays et de Bayone au pays de Labourd.*
 Tarracina. oppidum Italiae.
 Tarraconenses. Tarraco. urbs Hispan. *Tarragone.*
 Tarsus. urbs Ciliciae. *Tarso.*
 Tarufates. pop. Galliae. *le Teursan.* incertum.
 Tauris. insula in mari Illyrico. nescitur.
 Taurois. castellum prope Massiliam.
 Tectosages. *vide Volcae.*
 Tegea. oppid. Africae. nescitur.
 Tenchtheri. pop. Germaniae. nescitur.
 Tergestini. *ceux de Trieste,* in confinibus Istriae et Carnorum.
 Teutoni. pop. Germaniae. *Teutsch.*
 Thabena. urbs Africae.
 Thapfus. oppid. Africae marit.
 Thebae. urbs Baetotiae. *Tiba sive Stibes.*
 Thessalia. regio Macedoniae.
 Thurii sive Turii. pop. Italiae. *Torre Brodogneto.*
 Tigurinus pagus. *Canton de Zurich.* al. *ceux d' Avenches.*
 Tisdra, sive Tisdrus. urbs Africae. *Cairoan.*
 Tolosates. pop. Galliae. *ceux de Toulouse.*
 Tralles. urbs Asiae min. in Lydia. *Chora.*
 Treviri. *le Trevirois.* *ceux de Triers.*
 Triboces sive Tribocci. pop. German. *Alsace.*
 Trinobantes. pop. Britann. *Middlesex.*
 Tulingi. pop. Germaniae. incertum.
 Turinus ager. *vide Thurii.*
 Turones. pop. Galliae. *la Touraine.*
 V.
 Vacca. oppid. Africae. nescitur.
 Vahalis, sive Walis, fluvius. pars Rheni. *Wael.*
 Vangiones. pop. German. *Wormes.*
 Varus. fluv. Gall. *le Var.*
 Ubii. pop. German. *ceux de Cologne.*
 Ucubis. opp. Hispan. Baet. *Lucubi.*
 Velauni. pop. Galliae. *le Velai.*
 Vellaunodunum. oppid. Galliae. *Auxerre.* al. *Casteau Landon.* al. *Villeneuve en Lorraine.* al. *Veron.*
 Velocasses. *vide Bellocasses.*
 Veneti. pop. Galliae. *Vannes en Bretagne.*
 Ventisponde. oppid. Hispan. nescitur.
 Veragri. pop. Galliae. *le pays de Gavot.* al. *Ghablais.*
 Verbigenus sive Urbigenus pagus. pop. Helvet. *le pays alentour d' Orbe.*

NOMINA POPULORUM, etc.

Veromandui. pop. Galliae. <i>le Verman- dois.</i>	Vogesus. <i>le Mont de Vauge en Loraine. al. de Faucilles.</i>
Verfaonenses. <i>vide</i> Urfaonenses.	Volcae Arecomici. et Testofages. pop. Galliae. <i>le bas et le haut Languedoc.</i>
Vesontio. urbs Galliae. <i>Bezançon.</i>	Ursao. oppid. Hispan. Baet. <i>Ossuna.</i>
Vettones. pop. Hispan. <i>Extremadura.</i>	Usceta. opp. Afr. nescitur.
Vibo ad fretum. oppid. Italiae. prope fre- tum Siculum.	Uripetes. pop. German. incertum.
Vienna. urbs Galliae Narbonensis. <i>Vi- enne en Dauphiné.</i>	Utica. urbs Africae. <i>Biserte.</i>
Ulla sive Ulia. oppid. Hispan. Baet. <i>Monte major. al. Vaena. al. Velia.</i>	Uxellodunum. oppidum Galliae. incer- tum. quibusdam <i>Uffoldun.</i>
Unelli. pop. Galliae. nescitur.	Uzita. opp. Afr. incertum.
Vocates. pop. Galliae. in finibus Lapur- densium. <i>Buchs.</i> incertum.	X. Xantones. <i>vide</i> Santones.
Voconti. pop. Galliae. <i>ceux de Die en Dauphiné, et de Vaison au Comtat de Ve- nisse.</i>	Z. Zama. urbs Afr. <i>Zamora.</i>
	Zetta. opp. Africae marit. <i>Zerbi.</i>
	Ziela sive Zela. urbs Ponti.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Numerus prior paginam, posterior lineam indicat.

- A.
- A** Ceo, *Senonum princeps*, 113, 22. 133, 13.
 Achilles, *Praefectus Ptolemaci*, 337, ult.
 339, 21. 340, 21. 347, 6.
 Acilla, *opp.* 405, 25.
 Adcantuannus, *sive* Adiatomus, *Gallus*, 60,
 4.
 Adduasidubis, *sive* Dubis, *fluv.* 21, 15.
 Adrumetum, *opp.* 270, 11. *a* *Caesare occu-*
patum, 435, 12.
 Aduatici, *vide* Atuatici.
 Aedui, *pop.* 5, 24. 6, 13. 16, 25. 25, 20.
 118, 24. *eorum motus intestinos compefcit*
Caesar, 149, 25. *janiam defefuri, a* *Ca-*
fare pacantur, 152, 20.
 Aegimurus, *inf.* 411, 9.
 Aeginium, *opp.* 324, 13.
 Aegi et Roscelli, *perfidia erga Caesarem*, 313,
 7.
 Aegri *militis fortitudo*, 130, 23.
 Aegypto *potitur Caesar*, 361, 8, &c.
 Actolia *a Caesareanis recepta*, 301, 11.
 Afranii, *Pompeiani, gesta*, 232, 20. 243, 5.
Caesari se dedit, 253, 21. *mors*, 438, 10.
 Afri, *infidiosi*, 393, 25. *eorum frumenti occul-*
tandi ratio, 422, 11.
 Agar, *opp.* 423, 10.
 Agendicum, *opp.* 133, 16. 162, 24.
 Agger *inauditae magnitudinis*, 265, 4.
 Alba, *opp.* 221, 15.
 Albici, *pop.* 231, 11.
 Alces, *ferae*, 124, 24.
 Alefia, *opp.* *a Caesare miris operibus circum-*
vallata et obfessa, 169, 1, &c. *capta*, 179,
 17.
- Alexandria, *opp.* 338, 25, &c. 345, 9. 347,
 13. *a Caesare capta*, 362, 22. *belli Alexan-*
drini initia, 339, 9. 345, 1, &c.
 Alexandrinorum *ingenium*, 346, 21. 348,
 14. 357, 15.
 Allobroges, *pop.* 4, 6. 6, 20.
 Alpes, *mont.* 6, 6. 49, 4.
 Amagetobria, *opp.* 17, ult.
 Amantia, *opp.* 289, 20.
 Amanus, *mons.* 299, 13.
 Ambacti *Equitum Gallorum*, 120, 16.
 Ambarri, *pop.* 6, 8.
 Ambialites, *pop.* 53, ult.
 Ambiani, *pop.* 34, 12. 53, ult. *a Caesare*
victi, 39, 12.
 Ambiorigis, *Galli, res gestae*, 94, 21, &c.
 126, 1, &c. *a Caesare victus*, 126, 20.
 132, 21.
 Ambivareti, *pop.* 172, 5.
 Ambivariti, *pop.* 68, 3.
 Ambracia, *opp.* 302, 2.
 Amphilochoi, *pop.* 311, 16.
 Amphipolis, *opp.* 336, 13.
 Anartes, *pop.* 124, 14.
 Anas, *fluv.* 232, 22.
 Ancalites, *pop.* 92, 11.
 Ancona, *opp.* 219, 16.
 Andes, *pop.* 48, 5.
 Animae immortalitas *a Gallis credita*, 120, 8.
 Antiochia, *opp.* 336, penult.
 Antonii, *Caesareani, gesta*, 295, 21. 296, 21.
 Antuates, *vide* Nantuates.
 Apollonia, *opp.* 285, 18. *a Caesare occupata*,
 289, 13.
 Aponiana, *inf.* 390, 4.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

- Apfus, *fluv.* 290, 7.
 Apulia, *reg. Italiae*, 220, 17.
 Aquilaria, *opp.* 270, 4.
 Aquileia, *opp.* 6, 5.
 Aquitani, *pop. a Romanis victi*, 59, 5, &c. *culiculis agendis periti*, 59, 25.
 Arar, *fluv.* 6, 24.
 Arduenna, *sylv.* 84, 1. 126, 1.
 Arecomici, *pop.* 137, 16. *vide* Volcae.
 Arelate, *opp.* 232, 10.
 Ariminum, *opp.* 217, 21.
 Ariovisti, *Germani, res gestae*, 17, 17, &c. 19, 12, &c. *a Caesare superatur*, 30, 3, &c.
 Armorici, *pop.* 108, 13.
 Arretium, *opp.* 219, 14.
 Arsinoe, *Ptolemaei filia*, 347, 7. 363, 11.
 Arverni, *pop.* 16, 26. 27, 15. 135, 21. *a Caesare superati*, 137, 24.
 Asculum, *opp. a Caesare occupatum*, 221, 16.
 Ascurum, *opp.* 400, 7.
 Asparagium, *opp.* 299, 11.
 Aspavia, *opp.* 455, 22.
 Asta, *opp.* 463, 1.
 Astenles, *pop.* 457, 5.
 Ategua, *opp. a Caesare oppugnata*, 446, 9. *capta*, 453, 11.
 Athenae, *opp.* 284, 16.
 Atrebatas, *pop.* 34, 12.
 Atuatica, *castellum*, 126, 13.
 Atuatici, *pop.* 34, 14. *a Caesare victi*, 45, 17, &c. *eorum origo*, 45, 24.
 Avaricum, *opp.* 140, 17. *a Caesare expugnatum*, 146, 7.
 Aulerci, *pop.* 47, 24. 57, 15. Brannovices, 172, 5. Cenomani, 172, 12. Eburovices, 172, 13. Diablintes, 53, 26.
 Aurigarum Britannorum dexteritas, 78, 22.
 Ausci, *pop.* 62, 12.
 Ausetani, *opp.* 242, 18.
 Auximum, *opp.* 219, 23.
 Axona, *fluv.* 34, 25.

B.

- Bacenis, *sylv.* 217, 16.
 Baculi, *P. Sext. gesta*, 130, 23.
 Baetis, *fluv.* 337, 8.
 Bagrada, 270, 17.
 Baleares, *ins.* 400, 12.
 ——— funditores, 35, 18.
 Batavorum insula, 68, 7.

- Belgae, *pop. cur fortissimi*, 1, 5. 33, 22. *eorum origo*, 33, 20. *a Caesare victi*, 36, 24, &c.
 Bellocassi, *pop.* 172, 12.
 Bellonae Templum Comanis, 381, 9.
 Bellovaci, *pop.* 34, 3. *fortissimi*, 164, 1. 184, 18. *a Caesare victi*, 38, 17. 192, 1, &c.
 Berones, 373, 25.
 Bessi, *pop.* 285, 13.
 Bethuria, *regio*, 454, 26.
 Bibraete, *opp.* 13, 4.
 Bibrax, *opp.* 35, 6.
 Bibroci, *pop.* 92, 11.
 Bibuli, *M. Pompeiani, gesta*, 286, 20. 290, 18, &c.
 Bigerriones, *pop.* 62, 11.
 Bituriges, *pop.* 136, 19. *a Caesare victi*, 182, *penult.*
 Bogudis, *Regis Mauritaniae, gesta*, 377, 9. &c. 400, 5. 401, 5.
 Boli, *pop.* 3, 25. 14, 5. 15, 21.
 Bos uno cornu, 124, 20.
 Bosporus, 386, 14.
 Brannovii, *pop.* 172, 5.
 Bratuspantium, *opp.* 38, 18.
 In Britanniam trajicit Caesar, 73, 12, &c. 86, 12, &c. *Britanniae litoris descriptio*, 75, 12. *Caesaris in Britannia res gestae*, 75, 22, &c. 87, 3, &c. 89, ult, &c. *Britannorum ex essedis pugnandi ratio*, 79, 18. 90, 19. *Britanniae et Britannorum descriptio*, 88, 17.
 Brundisium, *opp.* 225, 17. *a Caesare obsessum*, 226, 3. *captum*, 228, 3. *mari a Pompeianis obsessum, liberatum*, 295, 12.
 Bruti, *D. res gestae in Gallia*, 54, 18. 56, 4, &c. *in Caesaris partibus*, 241, 7, &c. 259, 7.
 Brutii, *pop.* 229, 8.
 Bullis, *opp.* 289, 19.
 Burfavolenses, *pop.* 454, 5.
 Buthrotum, *opp.* 291, 14.

C.

- Cabillonum, *opp.* 180, 8.
 Cadurci, *pop.* 136, 7.
 Caeraesi, *pop.* 34, 15.
 Calagurritani, *pop.* 242, 16.
 Calenus, *vide* Kalenus.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Caletes, *pop.* 34, 13.
 Calydon, *opp.* 301, 11.
 Camerinum, *opp.* 221, 12.
 Camulogeni, *Aulerci, gesta*, 164, 2.
 Caninii, *C. Caesareani, gesta*, 194, 16. 196, 13, &c.
 Canopus, *opp.* 358, 23.
 Cantabri, *pop.* 233, 1.
 Cantium, *regio Britanniae*, 89, 4.
 Canusium, *opp.* 225, 16.
 Capua, *opp.* 219, 1.
 Carales, *opp.* 229, 4.
 Carcafo, *opp.* 59, 11.
 Carmona, *opp.* 266, 29.
 Carnotes, *pop.* 48, 5. 94, 11. 139, 6, &c.
     a Caesare victi, 113, 16. 183, 25.
 Carruca, *opp.* 458, 1.
 Carteia, *opp.* 461, 5.
 Cassilinum, *opp.* 294, 23.
 Cassi, *pop.* 92, 11.
 Cassii, *Pompeiani, gesta*, 334, 10.
 Cassii Longini, *Caesareani, gesta*, 371, 22.
 Cassivellaunus, *Britannus*, 88, 13. 91, 16. 92, 21.
 Castra Posthumiana, 446, 20.
 Castulonensis saltus, 232, 22.
 Cativulci, *Galli, gesta*, 94, 23. 127, 2.
 Cato, *M. Pompeianus, bellum suadet*, 399, 13. 407, 15. 434, 1.
     scipsum interficit, 434, 21.
 Catuaci, *vide* Atuaci.
 Caturiges, *pop.* 6, 7.
 Cebenna, *mons.* 136, 21.
 Celeritas famae, *vide* Fama.
 Celtiberi, *pop.* 233, 1.
 Cenimagni, *pop.* 92, 11.
 Cenomani, *pop.* 172, 11.
 Centronces, *pop.* 6, 7.
 Cerauni, *mons.* 286, 6.
 Cercina, *ins.* 393, 3.
 Chara, *radix*, 308, ult.
 Cherroneus, *penins.* 349, 24.
 Cherusci, *pop.* 116, 17.
 Ciceronis, *Q. res gestae*, 101, 9, &c. 199, 20, &c.
 Cimbri, *pop.* 19, 9. 23, 1. 33, 23. 45, 24.
 Cinga, *fluv.* 238, 2.
 Cingetorix, *Gallus*, 83, 22. 109, 24.
 Cingulum, *opp. a Caesare occupatum*, 221, 1.
 Cirra, *opp.* 401, 6.
 Cleopatra, *Aegypti Regina*, 337, 11. 363, 10.

Clupea, *opp.* 270, 7.
 Cocofates, *pop.* 62, 12.
 Caelii, *M. Rufi gesta*, 293, 23.
 Comana, *Pontica*, 364, 16.
 ——— *Cappadociae*, 381, 9.
 Comil Atrebatii, *gesta*, 172, 19. 193, 5. 203, 18.
 Compsa, *opp.* 295, 5.
 Condruſi, *sive* Condruſones, *pop.* 34, 14. 67, 5. *Caesari se dedunt*, 127, 6.
 Confluens Mosae et Rheni, *opp.* 70, 20.
 Confidii, *Pompeiani, gesta*, 390, 14.
 Consilium in ipso negotio capere periculosissimum, 98, 7.
 Constantiae utilitas, 149, 5.
 Corcyra, *ins.* 284, 16.
 Corduba, *opp.* 267, 14. *a Caesare capta*, 461, 13.
 Corfinium, *opp.* 221, 14. *a Caes. oppugnatum*, 221, 19. *captum*, 224, ult.
 Cornelianae castra, 270, 19.
 Cornificii, *Q. Caesareani, gesta*, 367, 24.
 Correi, *Galli, gesta*, 184, 19. 190, 15.
 Corus, *ventus in freto Britannico fere perpetuus*, 85, 25.
 Cosa, *vide* Compsa.
 Cosanum, *opp.* 231, 7.
 Cothoa, *portus Adrumeti*, 421, 10.
 Cottae, *L. Aurunc. gesta*, 94, 23, &c.
 Crassi, *P. res gestae*, 59, 4, &c.
 Craſtini, *Caesareani, gesta*, 330, 14.
 Cremona, *opp.* 225, 24.
 Creta, *ins.* 284, 23.
 Crispi, *C. Sallustii, Caesareani, gesta*, 406, 8.
 Critognati consilium de suorum corporibus comendatis, 173, 8.
 Curionis, *Caesareani, gesta*, 229, 15. 270, 1, &c. 278, 20, &c.
 Curiosolitae, *pop.* 47, 24.
 Currus, *vide* Quadrigae.
 Cyclades, *ins.* 284, 15.
 Cyprus, *ins.* 336, 22.
 Cyrenae, *opp.* 285, 17.

D.

Daci, *pop.* 124, 14.
 Danubius, *fluv.* 124, 13.
 Dardani, *pop.* 285, 13.
 Decetia, *opp.* 150, 24.
 Deiotari, *Regis Armeniae, gesta*, 363, 21. 381, 19, &c.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Delphi, opp. 311, 21.
 Delta, in ostiis Nili, 359, 19.
 Devoti, sive Soldurii, 60, 5.
 Diablintes, pop. 53. ult.
 Dianae, Fanum, Ephefi, 300, 17.
 Dictator, Caesar, 269, 7. Dictatura se abdicat, 284, 5.
 Didii, Caesareani, gesta, 463, 11. 464, 13.
 Dii Gallorum, 120, 21. Germanorum, 122, 16.
 Dii immortales omnibus belli casibus interfunt, 385, 13.
 — quos pro sceleribus ulciscuntur, diu impune grassari permittunt, 8, 12.
 Disciplina, vide Militaris.
 Divitiacus Aeduus, 11, 7, &c. 16, 25, 24, 12, 37, 11. 38, 24. 118, 14.
 Domitii Ahenobarbi, Pompeiani, gesta, 221, 15, &c. 232, 2. 240, ult. 269, 15.
 Domitii, Cn. Calvini, Caesareani, gesta, 301, 15, &c. 363, 21.
 Drapes, Gallus, a Romanis victus, 198, 19. 202, 13.
 Druidum descriptio, 118, penult.
 Dubis, sive Adduasdubis, fluv. 21, 15.
 Dumnaeus, Gallus, a Romanis victus, 195, 15, &c.
 Dumnorigis, Aedui, res gestae, 5, 16. 10, 5. 85, 5.
 Duracius, Gallus, 194, 18.
 Durocortorum, opp. 133, 11.
 Dyrrachium, opp. 226, 6.
 E.
 Eburones, pop. 34, 14. 67, 5. 94, 3. a Caesare victi, 126, 20. 128, 4, &c. 132, 21.
 Eburovices, pop. 57, 15.
 Elaver, fluv. 151, 10.
 Elephantos condoces faciendi ratio, 402, 13. eis-que resistendi, 425, 16. Elephantii et militis armati pugna, 431, 19.
 Eleutheri, pop. 172, 6. 172, 10.
 Elis, opp. 338, 10.
 Elufates, pop. 62, 11.
 Ephesus, opp. 309, 16.
 Epidaurus, opp. 370, 2.
 Epidorigis, Galli, gesta, 161, 20.
 Equestris proelii ratio, 450, 9.
 — apud Germanos, 29, 1.

Equorum docilitas, 65, 11.
 ex Effedis pugnandi ratio, 79, 18.
 Essui, pop. 93, penult.
 Estesiae, venti, 339, 11.
 Euphranoris, Rhodii, virtus, 352, 16.
 Eufubii, pop. 52, 16.
 Excommunicatio apud Gallos, 119, 11.
 F.
 Fabii, C. Caesareani, gesta, 232, 13. 233, 17.
 Famae celeritas, 107, 22. 135, 20.
 Fanum, opp. 219, 15.
 Fausti Syllae mors, 438, 10.
 Fortitudinis mirandae exempla, 451, 1. 69, 13. 103, 10. 130, 23. 146, 22. 159, 18. 277, 6. 297, 24. 310, ult. 352, 16. 411, 20. 431, 22.
 Fortunae magna vis in bello, 126, 10. 129, 1. 318, 4.
 Fraternal pietatis exempla, 69, 13.
 Frentani, pop. 225, 15.
 Frumenti condendi ratio apud Afros, 422, 11.
 G.
 Gabali, pop. 137, 12.
 Gabinii, Caesareani, gesta, 368, 13.
 Gades, opp. 266, 16.
 Galbae, Serg. legati gesta, 49, 1, &c.
 Gallicus ager Germano melior, 17, 23. Gal-lorum in oppidis oppugnandis ratio, 35, 8.
 Galli Romanis corpore majores, 46, 11. 409, 22. eorum Consilia, subita, 52, penult. 54, 6. 66, 17. alacres ad bella suscipienda, molles ad calamitates perferendas, 59, 2. eorum belli incipiendi mos, 109, 21. eorum mores, principes, Druides, disciplina, equites, religio, origo, connubia, funera, &c. 117, 21, &c.
 Galliae descriptio, 1, 1.
 Gallo-graecia, 381, 19.
 Ganymedes, Eunuchus Arsinoes, 347, 19. 357, 12.
 Garites, pop. 62, 12.
 Garoceli, seu Graioceli, pop. 6, 7.
 Garumna, fluv. 1, 4.
 Garumni, pop. 62, 12.
 Gebenna, vide Cebenna.
 Genabuni, opp. 135, 14. a Caesare expugn. 139, 10.
 Geneva, opp. 4, 8.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

- Genusus, *fluv.* 322, 1.
 Gergovia, *opp.* *Arverna*. 136, 2. *a* *Caesare* *frustra oppugn.* 158, 3. *Boiorum*, 138, 19.
 Germani, *exercitatissimi in armis*, 20, 24, 21, 22. *eorum pugnae equestris ratio*, 29, 1. 69, 7. *superstitio*, 29, *penult.* 31, 14. *a* *Caesare victi*, 30, 3, &c. 69, 17, &c. *eorum mores, religio, vires, &c.* 122, 14, &c. *corpora mirâ magnitudine*, 21, 21. 409, 22.
 Getuli, *pop.* 401, 7. *a* *Scipione transeunt ad Caesarem*, 406, 22. 417, 4.
 Gomphi, *opp.* *a* *Caesare expugnati*, 324, 14.
 Gorduni, *pop.* 100, *ult.*
 Graioceli, *seu* *Garoceli*, *pop.* 6, 7.
 Grudii, *pop.* 100, *penult.*
 H.
 Haliacmon, *fluv.* 301, 22.
 Harudes, *pop.* 17, 20.
 Helvetii, *pop.* *cur fortissimi*, 1, 9. *finibus suis emigrant*, 2, 11, &c. *a* *Caesare victi*, 7, 4.
 Helvii, *pop.* 137, 18.
 Heraclea Senticæ, *opp.* 323, *penult.*
 Herculis Fanum Gadibus, 266, 16. 268, *ult.*
 Hercynia, *fluv.* 124, 10.
 Herminius, *mons*, 372, 5.
 Hibernia, *insula*, 89, 7.
 Hippo, *opp.* 438, 14.
 Hispalis, *opp.* 266, 15. *a* *Caesare occupata*, 462, 9.
 Hispanorum et Lusitanorum *pugnandi ratio*, 235, 23.
 Humana *de carne comedenda consilium*, 173, 8.
 I.
 Jacetani, *pop.* 242, 18.
 Jaderani, *pop.* 368, 7.
 Iberus, *fluv.* 242, 18.
 Iccius portus, *vide* *Itius*.
 Igilium, *inf.* 231, 7.
 Iguvium, *opp.* *a* *Caesare occupatum*, 219, 16.
 Ilerda, *opp.* 233, 4. 251, 1.
 Illurgavonenses, *pop.* 242, 18.
 In Illyrico *res gestae*, 367, 22.
 Ilurgis, *opp.* 375, 22.
 Indutiomari, *Galli, res gestae*, 83, 22. &c. 109, 7, &c.
 Issa, *inf.* 287, 5.
 Italica, *opp.* 268, 11. 373, 23.
 Itius, *portus*, 83, 14.
 Iturci, *pop.* 398, 16.
 Jubae, *Regis, gesta*, 271, 7. 278, 5. 280, 1. 401, 1. 413, 8. 415, 13. *Jubae superbia*, 417, 21. *mors*, 437, 23.
 Jura, *mons*, 2, 10.
 K.
 Kaleni, *Fuf. Caesareani, gesta*, 286, 18. 290, 11. 296, 21. 311, 18.
 L.
 Labieni, *T. res gestae*, 12, 11. 44, 18. 54, 10. 110, 4. 114, 16. 163, 23. 193, 6. *jam in partibus Pompeii*, 290, 3. 293, 21. 319, 21. 328, 16. 394, *penult.* 403, 16. 414, 8. 415, 11. 422, 16. *mors*, 460, 14.
 Lacedaemon, *opp.* 285, 2.
 Lacetani, *vide* *Jacetani*.
 Laelii, *D. Pompeiani, gesta*, 334, *penult.*
 Larinates, *pop.* 225, 15.
 Larissa, *opp.* 324, *penult.*
 Latobrigi, *pop.* 3, 24. 16, 3.
 Lemanus, *lacus*, 2, 11. 5, 3.
 Lemovices, *pop.* 136, 8. — *Armorici*, 172, 15.
 Lenium, *opp.* 462, 15.
 Lentuli, *Consulis, gesta*, 215, 5, &c.
 Lepidi, *Caesareani, gesta*, 379, 1.
 Lepontii, *pop.* 68, 8.
 Leptis, *opp.* *a* *Caesare occupata*, 392, 10. *a* *Labieno frustra oppugnata*, 403, 12.
 Leptitani, *pop.* 278, 22.
 Levaci, *pop.* 100, *ult.*
 Leuci, *pop.* 23, 18.
 Lexobii, *pop.* 53, 26.
 Libertati *omnes student*, 53, 2. 54, 7. 95, 21. 100, 20. 135, 5. 152, *penult.* 172, 22.
 Libonis, *Pompeiani, gesta*, 295, 12.
 Liburnae, *pop.* 287, 3.
 Liger, *fluv.* 53, 7.
 Lilybaeum, *promont.* 389, 2.
 Limo, *opp.* 194, 19.
 Lingones, *pop.* 14, 22.
 Lissus, *opp.* 297, 6. *a* *Caesareanis occupatus*, 298, 10. *a* *Pompeio filio frustra oppugnatus*, 304, 14.
 Litavici, *Galli, gesta*, 152, 23, &c.
 Lucani, *pop.* 227, 8.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Luceria, opp. 225, 16.

Lusitania, 233, 1.

Lutorius, Gallus, a Romanis victus, 197, 7.
202, 15.

Lutetia, opp. 162, 23.

M.

Macedonia, 301, 15.

Magetobria, vide Amagetobria.

Malaca, opp. 379, 24.

Mandubii, pop. 174, ult.

Marcellus, Consul, Caesari inimicus, 206, 24;
&c.

Marcelli, M. Caesareani, gesta, 376, 5.

Marcomanni, pop. 30, 10.

Marrucini, pop. 225, 14.

Marci, pop. 221, 16.

Massilia, opp. a Caes. oppugnata, 231, 11, &c.
240, ult. 257, 1. capta, 265, 14. 269, 8.

Matisco, opp. 180, 8.

Matrona, fluv. 1, 4.

Mazaca, opp. 381, 8.

Mediomatrici, pop. 172, 10.

Medobrega, opp. 372, 4.

Meldae, pop. 84, 24.

Melodunum, opp. 163, 9.

Menapii, pop. 34, 13. 53, ult. a Caesare
victi, 62, 15. 81, 18. 114, 10. a Ger-
manis expulsi, 66, 4.

Messana, opp. 258, 14. 335, 13.

Metiosedum, opp. 164, penult.

Metropolis, opp. a Caes. expugnata, 325, 8.

Militaris disciplinae exemplum, 416, 6.

Milonis gesta, 294, 19.

Minervae templum, Elide, 338, 10.

Mithridatis, Caesareani, gesta, 359, 4.

Mitylenae, opp. 336, 20.

Mona, ins. 89, 9.

Monemacbia, 456, 15.

Morini, pop. 34, 13. 53, ult. 74, 2. a Caesare
victi, 62, 15. 81, 3.

Mosa, fluv. 69, 4.

Mulierum crines praefecti ad tormenta bellica
efficienda, 287, 11.

Mulieribus et infantibus non parcunt Romani,
148, 11.

Munda, opp. a Caesare occupata, 458, 4. 460,
19. 465, 4.

Munitiones admirandae, 170, 14.

Muri Gallici descriptio, 145, 20.

Musculus, ingentis molis, 262, 10.

N.

Nabathaei, pop. 348, 2.

Nannetes, pop. 53, ult.

Nantuates, pop. 49, 2. a Galba legato victi,
30, 15.

Narbo, opp. 137, 13.

Nasidia, L. Pompeiani gesta, 258, 11.

Navalis pugna, 241, 13. 259, 7. 351, 12.
352, 16. 358, 16.

Naupactus, opp. 301, 11.

Neapolis, opp. Italiae, 294, 24.

—Africae, 390, 12.

Nemetes, pop. 30, 9.

Nemetocenna, opp. 203, 18.

Nervii, pop. 34, 11. eorum mores, 39, 13.

pugnandi ratio, 40, 11. a Caesare victi, 42,
20, &c. a Q. Cicerone repulsi, 100, penult.

&c. a Caesare victi, 106, 15, &c. 113,
10, &c.

Nicopolis, opp. 365, 12.

Nigri, Q. Pompeii, gesta, 456, 16.

Nili, fluv. aqua limosa, 347, 16.

Nimbus ingens, 412, 16.

Nitiobriges, pop. 137, 12.

Nix 6 pedum alta, a Caesare discussa, 137, 23.

Noricum, sive Noreia, opp. 3, ult.

Noviodunum, opp. Suessionum, 38, 7.

—opp. Biturigum, a Caes. expugn. 139,
23.

—opp. Aeduorum, incenditur, 161, 16.

Numidarum pugnandi ratio, difficultasque eis
resistendi 395, 20. 425, 11.

Nymphaeum, promont. 297, 6.

O.

Obucula, opp. 376, 3.

Occlum, opp. 6, 8.

Ostayii, M. Pompeiani, gesta, 287, 3. 368,
6.

Ostodurus, opp. 49, 11.

Ostogesa, opp. 243, 14.

Orchomenus, opp. 311, 21.

Orgetorix, Helvetius, 2, 3, &c. 2, 17.

Orieum, opp. 286, 9. a Caesare occupatum,
288, 24. Caesaris naves a Pompeio incen-
sae, 303, 17.

Oscenses, pop. 242, 16.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Osismii, pop. 47, 24. 53, penult.

P.

Pacidii, Pompeiani, gesta, 429, 2.
 Paemani, pop. 34, 15.
 Palaepharfalus, vide Pharfalus.
 Palacste, opp. 286, 9.
 Parada, opp. 433, 21.
 Paractonium, opp. 348, 23.
 Parisii, pop. 136, 7.
 Parthi, pop. 299, 17.
 Parthini, pop. 289, 8.
 Parvae res in bello magni momenti 223, 24.
 318, 5.
 Patientia militum Caesaris miranda, 308, 8.
 Peditum Germanorum mira celeritas, 29, 7.
 Peligni, pop. 221, 16.
 Pelusium, opp. 337, 10. a Mulbridge opp.
 pug. 359, 4.
 Pergamus, opp. 299, 22. 338, 16.
 Petra, opp. 305, 9.
 Petreii, Pompeiani, gesta, 233, 1. 243, 5.
 249, 22. Caesari se dedit, 253, 21. mors,
 437, 23.
 Petrocorii, pop. 172, 11.
 Pharnacis gesta, 364, 4, &c. a Caesare victus,
 384, 14.
 Pharfalus, opp. 286, 8.
 Pharfalicum proelium, 330, 22.
 Pharus, inf. 342, 3.
 Picenum, regio Ital. 219, penult. a Caesare
 occupatum, 220, penult.
 Pictones, pop. 54, 19.
 Pilorum cacumina ardentia, 413, 7.
 Pirustae, pop. 82, penult.
 Pisaurum, opp. 219, 15.
 Pleumosii, pop. 100, ult.
 Poena, Deorum consilio, peccatum consequitur, 7,
 9. saepe autem post diuturnam impunitatem,
 8, 12.
 Pompeianorum ante proelium Pharfalicum inso-
 lentia, 328, 3, &c. Pompeius proelio Phar-
 fatico prostratus, 330, 22. in Aegypto in-
 terficitur, 338, 1, &c.
 Pompeii Cn. filii gesta, 303, 17. 399, 13. a
 Caesare superatur, 433, 6, &c. mors, 465,
 22, &c.
 Pontis in Rheno a Caesare facti descriptio, 71,
 21.
 Pontones, 298, 16.

Portens, quo die Caesar cecisset, 338, 6.
 Posthumiana castra, vide Castra.
 Pothini, ennuchi, gesta, 339, 17.
 Proelium Pharfalicum, 330, 22. vide Na-
 valis, et Equestris, et Effedum.
 Praetorii C. Virgillii, Pompeiani, gesta, 402,
 21, &c.
 Preciani, pop. 62, 11.
 Procelli C. Val. gesta, 28, 11. 31, 8.
 Ptolemais, opp. 338, 16.
 Ptolemaeus Rex, a Caesare victus, 361, 8.
 Pugna Pharfalica, 330, 22. vide Navalis, et
 Equestris, et Effedum.
 Pulchonis, T. gesta, 103, 11, &c.
 Pyrenaci, montes, 2, 2.

Q.

Quadrigae falcatae, 385, 10.

R.

Ravenna, opp. 216, 5.
 Rauraci, pop. 3, 23. 16, 3.
 Rebili, Caesareani, gesta, 276, 22.
 Rhedones, pop. 47, 24.
 Rhemi, pop. 33, 8. 118, 19.
 Rheni, fluv. cursus, 68, 8.
 Rhodanus, fluv. 5, 4.
 Rhodus, inf. 337, 2.
 Romani, prae Gallis, brevi statum, 46, 11.
 Roscelli et Aegi perfidia erga Caesarem, 313,
 7.
 Ruspina, opp. 392, 9.
 Ruteni, pop. 27, 15.

S.

Sabini, Q. Titurii, res gestae, 57, 11.
 Sabis, fluv. 39, 21.
 Saburac Regis Judae praefecti, gesta, 276, 23,
 &c.
 Sacrificia humana, 120, 17.
 Saguntini, pop. 448, 7.
 Salonae, opp. 286, penult. a Pompeianis frus-
 tra obsessae, 287, 5.
 Salsum, fluv. 446, 20.
 Samarobriva, opp. 93, 21.
 Santones, pop. 5, penult.
 Sardinia, inf. a Valerio, Caesareana, occupata,
 229, 2.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

- Sarsura, *opp. a Caes. occupata*, 427, 11, &c.
 Scaldis, *fluv.* 127, 23.
 Scipionis, *Pompeiani, crudelitas*, 412, 7. *gesta*, 299, 12. 401, 14. 402, 13. 403, 23. 415, 13. *a Caesare devictus*, 431, 2, &c. *mors*, 438, 15, &c.
 Seduni, *pop.* 49, 2. *a Galba legato victi*, 50, 15.
 Sedusii, *pop.* 30, 9.
 Segni, *pop. Caesari se dedunt*, 127, 6.
 Segontiaci, *pop.* 92, 11.
 Segovia, *opp.* 376, 10.
 Segusiani, *pop.* 6, 11.
 Senatus consultum adversus Caesarem, 206, 23.
 Senones, *pop.* 33, 2. *a Caesare superati*, 113, 20.
 Sequana, *fluv.* 1, 4.
 Sequani, *pop.* 2, 24. 4, 2. 5, 15. 17, 1. 18, 13. 118, 5.
 Sefuvii, *pop.* 47, 24.
 Sibutzates, *pop.* 62, 12.
 Sicilia, *inf. a Curione, Caesareano, occupata*, 229, 3.
 Sicoris, *fluv.* 233, 18.
 Sigambri, *pop.* 71, 8. *a Caesare vastati*, 73, 10. *eorum gesta*, 129, 5.
 Silicensis, *fluv.* 376, 11.
 Silonis, *Minutii, gesta*, 373, 16.
 Sitii, *P. Caesareani, gesta*, 407, 24. 438, 3.
 Soldurii, *sive devoti*, 60, 5.
 Soricaria, *opp.* 455, 20.
 Soricia, *opp.* 457, 20.
 Sotiates, *pop. a Romanis victi*, 59, 13, &c.
 Stratagemata, *Labieni*, 115, 9, &c. *Caesaris*, 151, 13. 156, 15. 185, 23. 230, 8. *Gal-lorum*, 98, 23. 189, 21. *Domitii*, 303, 5. *Jubae*, 280, 1.
 Sueffiones, *pop.* 33, 16. 34, 5. *a Caesare vic-ti*, 38, 5.
 Suevi, *pop.* 21, 3. *eorum mores, et vivendi ac bellandi ratio*, 64, 4. *fortissimi*, 67, 17. *eorum ad bellum apparatus*, 117, 3.
 Sulcitani, *pop.* 439, 6.
 Sullae, *P. Caesareani, gesta*, 309, *penult.*
 Sulmo, *opp. a Caesare occupatus*, 222, 6.
 Sylla, *vide Sulla*.
- T.
- Tamefis, *fluv.* 89, 14.
- Tarbelli, *pop.* 62, 11.
 Tarracina, *opp.* 225, 20.
 Tarraco, *opp.* 269, 3.
 Tarraconenses, *pop.* 242, 17.
 Tarsus, *opp.* 381, 4.
 Tarusates, *pop.* 60, 14.
 Tauris, *inf.* 370, 6.
 Taurois, *castell.* 259, 4.
 Tectosages, *pop.* 124, 4.
 Tegae, *opp.* 428, 19.
 Tenchtheri, *pop.* 64, 4.
 Tergestini, *pop.* 194, 5.
 Teutones, *pop.* 19, 10. 23, 1. 33, 23. 45, 24.
 Thabena, *opp.* 428, 13.
 Thapsus, *opp.* 402, 22. *Caesari deditur*, 437, 11.
 Thebae, *opp.* 311, 21.
 Thessalia, 301, 20, &c.
 Thurii, *sive Turii, pop.* 395, 7.
 Tigurinus, *pagus*, 7, 6.
 Tifdra, *opp.* 407, 19. *Caesari deditur*, 437, 11.
 Tolerantia Caesaris militum admiranda, 308, 8, &c.
 Tolosates, *pop.* 5, *penult.*
 Torquati, *L. Pompeiani, gesta*, 289, 7.
 Tralles, *opp.* 338, 18.
 Trebonii, *C. Caesareani, gesta*, 257, 1.
 Treviri, *pop.* 20, *ult. equites virtute insignes*, 37, 15. 83, 19, &c. *a Romanis victi*, 114, *ult. &c.*
 Tribocci, *pop.* 30, 9.
 Trinobantes, *pop.* 92, 1.
 Tulingi, *pop.* 3, 24. 14, 5. 16, 2.
 Turinus ager, 295, 5.
 Turones, *pop.* 48, 5.
 Turris, *inauditae molis*, 260, *ult.*
- V.
- Vacca, *opp.* 426, *penult.*
 Vahalis, *fluv.* 68, 6.
 Valerii Flacci, *Caesareani, gesta*, 228, *ult.*
 Vangiones, *pop.* 30, 9.
 Vareni, *L. gesta*, 103, 12.
 Varronis, *M. Pompeiani, gesta*, 265, *penult.*
 Varus, *fluv.* 255, 23.
 Vari, *Attii, Pompeiani, gesta*, 219, *ult.* 229, 17. 270, *penult. &c.* 278, 21. 420, 24.
 Vatinius, *Caesareani, gesta*, 335, 2. 369, 9.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

- Ubii, *pop.* 31, 18. *eorum descriptio et mores,* 65, 20. &c.
 Ucubis, *opp.* 446, 21.
 Velauni, *pop.* 172, 7.
 Vellaunodunum, *opp. a Caes. expugn.* 139, 5.
 Velocassae, *pop.* 33, 23.
 Veneti, *pop. Galliae,* 47, 23. *navibus potentes,* 52, 17. 53, 19. *earum navium descriptio,* 55, 7. *pugna navali a Romanis superantur,* 55, 17.
 Ventisponde, *opp.* 457, ult.
 Veragri, *pop.* 49, 2. *a Galba legato victi,* 50, 15.
 Verbigenus *pagus, vide Urbigenus.*
 Vercingetorigis, *Galli, gesta,* 135, 22. 138, 18. 143, 22. 148, 13. 151, 13. 166, 8. *a Caesare superatur,* 168, 3. *capitur,* 179, 23.
 Vergasillauni, *Galli, gesta,* 173, 2. 177, 13.
 Vergobretus, *magistratus annuus apud Aeduos,* 9, 15.
 Veromandui, *pop.* 34, 14.
 Verfaonenfes, *vide Urfaonenfes.*
 Vefontio, *opp.* 21, 10.
 Vettes, *pop.* 232, 23.
 Vhalis, *fluv. vide Vabalus.*
 Vibo ad fretum, *opp.* 335, 12.
 Vibullii Rufi, *Pompeiani gesta,* 221, 9. 225, 2. 231, 4.
 Vienna, *opp. Gall. Narb.* 138, 12.
 Virgilius, *vide Praetorius.*
 Virdumari, *Galli, gesta,* 161, 21.
 Viridovix, *Gallus,* 57, 13.
 Vitrum, *herba,* 89, 21.
 Ulla, *frve Ulla, opp.* 378, 7. *a Pompeio obsessa,* 444, 11. *obsidione liberata,* 445, 17.
 Unelli, *pop.* 47, 23. *a Romanis victi,* 57, 11, &c.
 Vocates, *pop.* 60, 13. 62, 11.
 Vocontii, *pop.* 6, 9.
 Vogesus, *mons,* 68, 5.
 Volcae Arecomici, *pop.* 137, 16.
 ——— Tectosages. 124, 4.
 Volufeni, C. Quadrati *gesta,* 204, 5.
 Urbigenus, *pagus,* 15, 7.
 Uri, *ferae,* 125, 8.
 Urfaonenfes, *pop.* Urfae, *opp.* 457, 9. 465, 8.
 Usceta, *opp. a Caesare occupata,* 435, 10.
 Usipetes, *pop.* 64, 2.
 Utica, *opp.* 270, 8. *Caesari deditur,* 435, 5.
 Uxellodunum, *opp. a Caninio obsessum,* 197, 7. *a Caesare captum,* 200, 10.
 Uzita, *opp.* 410, 5.

X.

Xantones, *pop. vide Santones.*

Z.

Zama, *opp.* 436, 11. *Caesari deditur,* 437, 2.
 Zeta, *opp. a Caesare occupata,* 423, 17.
 Ziela, *opp.* 383, 22.

FINIS.

LIBRI IMPRESSI

A ROBERTO ET ANDREA FOULIS;

APUD QUOS ETIAM VENALES PROSTANT.

LIBRI GRAECI,

CUM VERSIONIBUS LATINIS.

Homeri Ilias, 2 vol.
Hippocratis Aphorismi.
Pindari opera, 2 vol.
Anacreontis et Sapphonis carmina.
Aeschylus, 2 vol.
Sophocles, 2 vol.
Demosthenis duodecim Orationes
Philippicae,
Aristoteles de Poetica.
——— de Mundo.
Xenophontis de Agefilao rege oratio.
——— Hiero, sive de Regno.
Theophrasti Characteres ethici.
Epictetus et Cebes.
M. Antoninus, 2 vol.
Demetrius Phalereus de elocutione,
sive dictione rhetorica.

IN QUARTO.

Aeschylus, 2 vol.
Demetrius Phalereus.

IN QUARTO,

SINE VERSIONIBUS LATINIS.

Homeri Ilias, 2 vol.
Aeschylus.
Sophocles.

LIBRI LATINI.

Ciceronis Opera omnia. 20 vol.
Lucretius.
Terentius.
Horatius.
Phaedrus.
Juvenalis et Persius.
Cornelius Nepos.
C. Julii Caesaris Commentarii.
SUB PRAELO.
C. Plinii Caecillii Secundi epistolarum
libri decem.
Ovidii Opera, 3 vol.

LIBRI IMPRESSI

A ROBERTO ET ANDREA FOULIS;

AD QUOS ETIAM VENALES PROSTANT.

IN QUARTO.

Aeschylus, 2 vol.

Demetrius Phalaris.

IN QUARTO.

FINIS VERSIONUM LATINARUM.

Homeri Ilias, 2 vol.

Aeschylus.

Sophocles.

LIBRI LATINI.

Ciceronis Opera omnia, 20 vol.

Manuscripta de Agathis rege et de rebus.

Manuscripta de rebus.

C. Julius Caesaris Commentarii.

SUB PRÆFATO.

C. Julius Caesaris Commentarii.

libri decem.

Ovidii Opera, 2 vol.

LIBRI GRAECI.

CON VERSIONIBUS LATINIS.

Homeri Ilias, 2 vol.

Ulyssis Aethiopis.

Tragediae, 2 vol.

Manuscripta de Sophocle et Euripide.

Aeschylus, 2 vol.

Sophocles, 2 vol.

Manuscripta de Sophocle et Euripide.

Ulyssis Aethiopis.

Manuscripta de Tragediis.

de Mithra.

Manuscripta de Agathis rege et de rebus.

Manuscripta de rebus.

Theophrasti Characteres et alia.

Manuscripta et alia.

Manuscripta, 2 vol.

Manuscripta de Sophocle et Euripide.

Manuscripta de Sophocle et Euripide.

